

TEORIJA in PRAKSA

iz vsebine:

- STANE KRANJC: Partija in demokracija
- FRANCE VREG: Svetovna javnost in avtentičnost javnega mnenja
- TINE HRIBAR: Religija kot svetovni nazor
- OKROGLA MIZA: Vloga slovenske republike
- JOŽE ŠTER: Pozitivizem in idejnost pouka
- DUŠAN DOLINAR: Križpotja sovjetske reforme in družbe

11
68

NOVEMBER

revija
za
družbena
vprašanja

TEORIJA
in
PRAKSA

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

GLAVNI UREDNIK
ODGOVORNI UREDNIK
SEKRETARIAT UREDNIŠTVA

OBLIKOVALEC
LEKTORJA
UREDNIŠTVO

UPRAVA

NAROČNINA

TEKOČI RACUN

ROKOPISE

IZDAJA VISOKA ŠOLA
ZA POLITIČNE VEDE V LJUBLJANI

Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf
Bibič, France Hočevar, Dragana Krai-
gher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev
Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter,
Rino Simoneti, Lojze Skok, Majda
Strobl, Mitja Svab, Zvonimir Tanko,
Ivo Tavčar, Boris Ziherl

STANE KRANJC

ZDENKO ROTER

Vlado Benko, Adolf Bibič, Albin
Mahkovec, Zdenko Roter, Ruža Tek-
avec, Vinko Trinkaus

Jure Cihlař

Mojca Močnik in Jože Snoj

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-039
in 311-377

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-377
int. 232

Letna naročnina za zasebnike 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za organizacije letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Za tujino dvoj-
na cena.

501-3-386/2, Visoka šola za politične
vede — za revijo »Teorija in praksa«

sprejema uredništvo do 20. v mesecu.
Maksimalni obseg uvodniških člankov
je do 10 novinarskih strani, za članke,
razprave, eseje do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovin-
kov« do 5 strani; rokopisov ne vra-
čamo.

TISKA

ČGP »Delos«, Ljubljana, Titova 35.

letnik V

1968

št. 11

vsebina

	STANE KRANJC: Partija in demokracija	1307
	FRANCE VREG: Svetovna javnost in avtentičnost javnega mnenja	1513
	TINE HRIBAR: Religija kot svetovni nazor	1529
VPRASANJA POLITICNEGA SISTEMA:	Vloga slovenske republike	1543
	ANTON ZUN: Politični sistem pri nas	1580
KOMUNISTI IN NAS ČAS:	SLAVKO SORSAK: Mladi in zveza komunistov	1586
POGLEDI, KOMENTARJI:	FILIP LIPOVEC: Dvojno pojmovanje ekonomske integracije	1590
	JANEZ KURE: Kadrovska politika — še vedno po starem	1596
	JOZE STER: Pozitivizem in idejnost pouka	1601
	JULKA SEVER: Religioznost študentov filozofske fakultete	1607
MNENJA:	JANEZ JEROVSEK: Prekinitve dela kot oblike konflikta	1615
SOCIALISTICNE DEZELE:	DUSAN DOLINAR: Križpotja sovjetske reforme in družbe	1624
ZNANOST IN DRUŽBA:	M. N. RUTKEVIC: Problemi preobrazbe socialne strukture sovjetske družbe	1638
	JOZE GORIČAR: Pomisleki ob Rutkevičevem članku	1649
BREZ OVINKOV:	D. KOLAR: Raziskovalno delo — deklaracije in praksa	1654
	V. T.: Veliki skoki	1657
	B. I.: Pedagogika ali birokracija?	1662
	Z. R.: Vseljudska obramba ali militarizacija?	1665
	F. JERMAN: Prolet-kult in kulturna revolucija	1667
PRIKAZI, RECENZIJE:	MIODRAG JOVICIC: Odgovornost nosilcev javnih funkcij (M. Strobl)	1671
	Beleške o tujih revijah	1673
	BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV	1677

CONTENTS

STANE KRANJC: The Communist Party and Democracy	1507
FRANCE VREG: The World Public and the Authenticity of Public Opinion	1513
TINE HRIBAR: Religion as a World Outlook	1529

PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:

The Role of the Slovene Republic	1543
ANTON ZUN: The Political System with Us	1580

THE COMMUNISTS AND OUR TIME:

SLAVKO SORŠAK: Youth and the League of Communists	1586
---	------

VIEWS, COMMENTS:

FILIP LIPOVEC: A Double Conception of the Economic Integration	1590
JANEZ KURE: The Policy of Recruiting — Still in Its old Ways	1596
JOZE ŠTER: Positivism and the Devotion to an Idea in Teaching	1601
JULKA SEVER: Religiousness of the Students of the Philosophical Faculty	1607

OPINIONS:

JANEZ JEROVSEK: Strikes as a Form of Conflict	1615
---	------

SOCIALIST COUNTRIES:

DUSAN DOLINAR: The Crossways of the Soviet Reform and Society	1624
---	------

SCIENCE AND SOCIETY:

M. N. RUTKEVIČ: The Problems of the Transformation of the Social Structure in the Soviet Society	1638
JOZE GORICAR: Hesitations regarding the Article by Rutkevič	1649

STRAIGHT AWAY:

D. KOLAR: Research Work — Declaration and Practice	1654
V. T.: Big Jumps	1657
B. I.: Pedagogy or Bureaucracy?	1662
Z. R.: General Defence or Militarization?	1665
F. JERMAN: The Proletarian Culture and the Cultural Revolution	1667

REVIEWS, NOTES:

MIODRAG JOVICIĆ: The Responsibility of Persons Entrusted Public Functions	1671
Notes on Foreign Reviews	1673

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

1677

СОДЕРЖАНИЕ

СТАНЕ КРАНЈЦ: Партия и демократия	1507
ФРАНЦЕ ВРЕГ: Мировая общественность и подлинность общественного мнения	1513
ТИНЕ ХРИБАР: Религия в качестве мировоззрения	1529

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

Роль Словенской Республики	1543
АНТОН ЖУН: Политическая система в нашей стране	1580

КОММУНИСТЫ И НАШЕ ВРЕМЯ:

СЛАВКО СОРШАК: Молодёжь и Союз коммунистов	1586
--	------

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

ФИЛИП ЛИПОВЕЦ: Двойное понимание экономической интеграции	1590
ЯНЕЗ КУРЕ: В политике кадров всё идет по-старому	1596
ИОЖЕ ШТЕР: Позитивизм и идейность в преподавании	1601
ЮЛКА СЕВЕР: Религиозность студентов философского факультета	1607

РАССУЖДЕНИЯ:

ЯНЕЗ ЕРОВШЕК: Прекращение работы как один из видов конфликта	1615
--	------

ПО СТРАНАМ СОЦИАЛИЗМА:

ДУШАН ДОЛИНАР: Распутья советской реформы и общества	1624
--	------

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

М. Н. РУТКЕВИЧ: Проблемы преобразования социальной структуры советского общества	1638
ИОЖЕ ГОРИЧАР: Оговорки в связи с статей Руткевича	1649

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

Д. КОЛАР: Исследовательская работа в декларациях и действительности	1654
В. Т.: Великие скачки	1657
Б. И.: Педагогика или бюрократизм?	1662
З. Р.: Всенародная оборона или милитаризация?	1665
Ф. ЕРМАН: Пролеткульт и культурная революция	1667

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

МИОДРАГ ИОВИЧИЧ: Ответственность носителей общественных функций (М. Штроба)	1671
По страницам иностранных журналов	1673

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ

1677

PARTIJA IN DEMOKRACIJA

Dogodki v letošnjem letu so z vso ostrino znova oživili mnoga vprašanja demokracije in socializma, posebej še vprašanja vloge in križpotij revolucionarne avantgarde v razmerah, ko je delavski razred izbojeval revolucijo. Odnos partija — demokracija postaja tako odločujoč odnos. Od njega je v dobršni meri odvisen demokratičen razvoj nasploh. S tem so v našem notranjem razvoju doživela osvežitev in tudi potrditev vprašanja, ki so jih spodbudile teze o reorganizaciji in razvoju Zveze komunistov in ki jih je dnevna praksa, marsikje še v sponah rutinskega in vsakodnevnega aktivizma, pogosto puščala v ozadju. V sedanjem živahnem političnem življenju, polnem presnavljanja in bogatenja, v katerem so prisotne tudi mnoge resnične, obenem pa tudi nekatere navidezne dileme, je prav, da zaostriamo potrebo po globljem spoznavanju splošnih tokov in protislovij časa in s tem v zvezi tudi resničnih vzrokov določenega družbenega nemira — pa tudi družbenega mrtvila, kjer se pojavlja.

Revolucionarna organizacija, ki ne želi ostati na ravnini kronista in registratorja družbenega nemira, ampak je njegov usmerjevalec, katalizator, mora razumeti, da so revolucionarni nemir, spopadi in tokovi ena izmed bistvenih značilnosti vsakršne in sleherne družbene spremembe. Proces graditve nove družbe je neverjetno protisloven. Razvija se skozi kon-

flikte in družbene krče. V njem delujejo in se spopadajo različne družbene silnice in interesi. Gospodarska in družbena nerazvitost, neznanje, neustrezna organizacija dela, slabo funkcioniranje mnogih družbenih institucij, neustrezna kadrovska zasedba, to so le nekateri vzroki konfliktnih situacij. Bistveno vprašanje je narava in kvaliteta teh konfliktov ter stopnja družbene napetosti, ki jo povzročajo. In problem demokracije je ravno v tem, da omogoči, da se te različne konfliktni situacije sproti razrešujejo in to v smeri družbenega napredka, v smeri krepitve vloge človeka, razvijanja in bogatenja njegove ustvarjalne svobode in iniciative.

Zato je problem socializma obenem problem demokracije. To velja tako za najširši odnos kot tudi za konkretne zgodovinske situacije. Vloga zavestnih dejavnikov družbe je pri tem nezamenljiva. Ravno od njih je v veliki meri odvisna tako smer kot tudi stopnja razvoja. Tudi to zahteva, da je Zveza komunistov tudi sama dinamična, kritična in ustvarjalna politična sila, ki se prežema z dinamizmom družbenih in kulturnih dogajanj ter hkrati tudi sama intenzivno vpliva nanje. Biti mora nosilec racionalnih kritičnih spoznanj, kritik družbene in lastne prakse, kritičen dejavnik, ki je sposoben oblikovati spoznanja in projekte v učinkovit koncept nadaljnjega družbenega razvoja, organizacija, ki je nosilec resničnih naprednih teženj mlade generacije, nosilec prodora znanosti v družbo, itd. — skratka idejno-politična sila v sodobnem in najširšem pomenu besede.

Revolucionarne družbene spremembe so na neki način vselej plod najnaprednejšega in najaktivnejšega sloja ljudi. Revolucionarno spreminjanje družbe, odnosov v njej, je vedno bilo ustvarjalno delo, kot takšno ni nikoli izčrpano, kakor tudi revolucija ni nikoli dokončana. Družba se nenehno spreminja skozi protislovja, odpore in krče. To dela vsako revolucijo permanentno. Revolucionarna ustvarjalnost kot tudi ustvarjalna organizacija ne more nikoli izreči zadnje besede o sebi, o svojem dejanju, svojem projektu. Vedno obstaja nezadovoljstvo z obstoječim, neskladje med stvarnostjo in želenim, potreba po spreminjanju in izpopolnjevanju. Nemir izraža protislovja in poraja gibalno silo. Resnična ustvarjalnost je vedno obrnjena k temeljnim vsebinskim vprašanjem eksistence in

razvoja družbe, njenih delov in plasti, tokov v politiki, znanosti in kulturi. Socialna vprašanja so temeljno geslo njenega delovanja, ustvarjanja, spreminjanja.

Bistveni pogoj resnične ustvarjalne pozicije Zveze komunistov kot revolucionarnega gibanja in revolucionarne organizacije obenem je v spoznavanju temeljnih protislovij družbe in v odpiranju perspektive, je v pogledu v prihodnost. Pri tem ne podcenjujemo naporov za razreševanje vprašanj, ki se odpirajo dan za dnem, in za zadovoljevanje vsakdanjih potreb. Toda vsakodnevnih problemov ni moč uspešno urejevati, če nenehno ne odkrivamo dolgoročnih zakonitosti in perspektiv družbenega razvoja. Dinamična in resnična revolucionarna zmogljivost Zveze komunistov se lahko uspešno uresničuje le kot sinteza znanosti, znanstvenega predvidevanja in zgodovinskega ter s tem obenem neposrednega interesa delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. Le organizacija, ki bo privlačna za najbolj misleče sile družbe, ki bo spodbujala ustvarjalno delo, ki bo obrnjena v prihodnost, bo lahko najbolj izrazila napredna prizadevanja in tudi sama prispevala k uresničevanju vseh naprednih družbenih teženj. Samoupravno angažiranje zahteva, da jasneje začrtujemo družbeno, politično, ekonomsko in etično vizijo družbe in človeka. Letošnji tragični dogodki agresije na ČSSR so znova opozorili na mnoge usodne dileme boja za demokratično in humanistično podobo socializma.

Etatizem je v veliki meri duhovno in politično osiromašil Zvezo komunistov. Stara vloga partije, to, da ni bilo boja mnenj, in naslanjanje na vzpode oblasti, so povzročili, da je ustvarjalno politično delo v Zvezi komunistov pojemale. Od tod tudi pogosta nesposobnost spoznavati in odkrivati resnična protislovja in pomanjkanje zasnov in sposobnosti za njihovo učinkovito razreševanje. Problem birokratizacije družbe in partije ni predvsem v boljši ali slabši politični garnituri (čeprav tudi to ni nevažno), pač pa v snovanju družbenih odnosov, ki bodo reproducirali socialistični interes posameznika in skupnosti. To pa ni izključno niti predvsem le stvar načelnega soglasja o družbeni potrebi takšnega razvoja niti le stvar subjektivnega hotenja. Vse bolj postaja tudi stvar znanja in sposobnosti. Zato je naš hitrejši gospodarski in druž-

beni razvoj usodno povezan s korenito kadrovsko obnovo. Potreba in zahteva časa je, da pridejo na čelo vseh celic družbe najsposobnejši ljudje, ki bodo porok za najhitrejši razvijanje proizvodnih sil družbe, ki pa jih bo obenem prežemala socialistična solidarnost in ki bodo sposobni, da znanstveni ter tehnični in tehnološki napredek povezujejo s splošno človeškim napredkom in z interesi delovnih ljudi.

Tudi dandanašnji se še kar naprej srečujemo s protislovji med samoupravnimi proizvodnimi odnosi in različnimi birokratskimi ali celo klasično izkoriščevalskimi težnjami, ki zavirajo razvoj samoupravnih odnosov. Takšne birokratske težnje ne morejo izraziti niti zgodovinskih interesov delavskega razreda niti človeškega napredka nasploh. Ker tudi v naših razmerah poteka stalna reprodukcija enih in drugih odnosov, mora Zveza komunistov nenehno osmišljati pota nadaljnjih naprednih sprememb in vplivati na zoževanje možnosti za reprodukcijo starih odnosov.

Zveza komunistov mora in tudi lahko množično preseže umetno dilemo, ki je kdaj pa kdaj še prisotna, v nekaterih okoljih bolj, drugje spet manj — ali spontanost v družbeni akciji ali družbeno usmerjanje. Če se dejavnost komunistov čedalje bolj spaja s potrebo in interesom delovnega človeka in črpa iz spoznanj znanosti, potem je ta dilema resnično umetna. Sleherni resnično revolucionarna akcija in gibanje imata v sebi tako provine spontanega, individualnega, enkratnega kot tudi elemente in sestavine družbenega dogovarjanja, usmerjanja. Stopnja medsebojne odvisnosti je različna. Katera provina bo prevladovala in zakaj, to je odvisno od mnogih konkretnih okoliščin. Poudarjanje ali celo absolutiziranje le enega lahko v danih razmerah dá zelo različne rezultate. Če govorimo o družbenem usmerjanju, ne mislimo na kakršnokoli obliko totalitarnega dirigiranja, čeprav je tudi tega bilo v zgodovini dovolj. V mislih imamo na demokratičnih temeljih zasnovano družbeno dogovarjanje in usmerjanje. In če je za razvito družbo značilna visoka stopnja medsebojne odvisnosti njenih posameznih delov, je potrebno tudi nenehno usklajevanje in usmerjanje. Zato izzveni prav paradoksalno, če včasih isti ljudje kritizirajo različno neskladje in pomanjkljivo družbeno koordinacijo, obenem pa zagovarjajo

teorijo spontanosti. Spontanost je vedno heterogena. Ima prvine neprednega, pa tudi prvine nazadnjaškega. Resnično napredne sile so vedno znale in umele združiti vse napredne družbene sile. S tem pa tudi odpraviti navidezne dileme. Ustvarjalni napor in nemir se lahko izražata in uresničujeta ravno v preseganju umetno postavljenih dilem. V razvitejših razmerah samouprave se posameznik čedalje manj lahko zapira vase in se ne more osamiti od družbenega gibanja. To odpira velike možnosti za vsestransko izražanje individualne ustvarjalnosti in za njeno zlivanje v višjo obliko družbenosti. Nezadovoljstvo z obstoječim svetom, doseženo stopnjo razvoja lahko tako dobiva nove razsežnosti in možnosti, da preraste v družbenost. Privatniško zaprtost, individualni nihilizem ali upor, družbeno mrtvilo je mogoče presepati z zavestno akcijo. Družbenost in samoupravna političnost se najnaravneje in najbolje uresničujeta s samoupravnim dogovorom in akcijami združenih posameznikov. S takšnimi akcijami se razvijajo in oblikujejo tudi mnoge individualne in družbene etične vrednote.

Nikakršno zgodovinsko naključje ni, da Zveza komunistov nastopa s tolikšno mero samokritike, kadar govori o svojem delu in ustvarjanju. Če bi namreč Zveza komunistov zgubila moč in sposobnost kritičnega opazovanja in delovanja, bi s tem zgubila tudi svojo revolucionarno pozicijo in vlogo.

V razviti demokraciji se različni interesi svobodneje izražajo. Vsaka resna politična analiza in akcija mora upoštevati pluralizem interesov in vse posledice, všteto različne oblike družbenih konfliktov, ki na tej podlagi nastajajo. Za Zvezo komunistov je ob tej izhodiščni ugotovitvi važno, da spoznava razliko med dvema različnima izhodiščema. Eno je bogastvo interesov, stališč in njihovo reproduciranje v okviru prizadevanj za samoupravni razvoj socializma, drugo pa so stališča, ki skušajo obnavljati stare odnose in vlečejo nazaj. Naloga Zveze komunistov je, da podpira izražanje vseh interesov in idej v okviru najširše socialistične platforme. Toda hkrati se mora odločno upreti vsem tistim interesom in stališčem, ki objektivno vlečejo nazaj in pomenijo obračanje k meščanski družbi in meščanski ideologiji. Z živim idejnim snovanjem in v dialogih bo treba hitreje analizirati različne

idejne pojave, ki se kažejo. Pred nami je čas idejnih opredeljevanj, skozi katera se naj krepi in dobi družbeno potrditev vse, kar je resnično napredno. Ustvarjalni nemir in pozitivni radikalizem sta v demokratični družbi vedno prvini napredka. Hkrati pa je treba v tem trenutku ponovno poudariti, da ekstremizem ne daje izhoda, vodi v slepo ulico in objektivno krepi birokratične sile družbe. Ultraradikalne fraze so pogosto le nove težnje po političnem voluntarizmu, težnje po novih monopolih in novih manipulantih z ljudmi. Seveda ne gre pozabiti tudi dejstva, da se različni družbeni ekstremizmi hranijo na slabostih naše prakse in v pomanjkanju pravih odgovorov na življenjska vprašanja človeka, socializma in sodobnega sveta sploh. Ko se Zveza komunistov bori zoper vse vrste lastnega političnega in idejnega monopola (vsega še ni povsod premagala), se mora hkrati upreti vsem težnjam po oblikovanju kakršnihkoli novih vrst monopolov, ki bi želeli odločilno sklepati in odločati brez ali mimo delovnih ljudi.

Razvoj demokratičnega socializma je v marsičem usodno povezan s spreminjanjem vloge vodeče idejno-politične sile. Njena lastna evolucija v resnično demokratično, a obenem učinkovito organizacijo z razvito potrebo in velikim posluhom za teoretično delo, je hkrati važno, pogosto celo usodno vprašanje demokratične in humanistične vizije socializma sploh.

Svetovna javnost in avtentičnost javnega mnenja

Človeštvo je danes univerzalna skupnost. Ekonomski, politični in kulturni razvoj je vse dele sveta tako zelo povezal, da lahko govorimo o nujni in neuničljivi medsebojni odvisnosti, ki je pogoj za obstoj in razvoj sveta.

Čedalje večja medsebojna odvisnost človeštva zahteva hitro, zanesljivo in točno medsebojno komunikacijo, ki poteka na ravnini globalnega, medcelinskega in kozmičnega komuniciranja. Svobodno pretakanje informacij znotraj nacionalnih javnosti in v razsežnostih svetovne družbe je pogoj za nastajanje obveščenih, razumnih, demokratičnih samoupravnih javnosti, pa tudi predpostavka za zdravo mednarodno »klimo«
javnega mnenja in za oblikovanje svetovne javnosti.

Človeštvo bo v naslednjem desetletju tehnično povezano s televizijskimi sistemi in komunikacijskimi sateliti. Obdobje svetovnega komuniciranja bo tako odpiralo nove možnosti svetovnega sporazumevanja, mirne koeksistence, gospodarskega razvoja in interkulture komunikacije. Toda napak bi bilo množičnim občilom pripisovati imanentne lastnosti svetovnega sporazumevanja in integracije. Proces koncentracije in monopolizacije teh sredstev, to, da postajajo informacijska sredstva last posebnih družbenih skupin, oligarhičnih vrhov ali etatistično birokratskih skupin, zasebnih koncernov in propagandnih trustov, jih spreminja v orodja dezinformacije, hladne vojne, blokovskih spopadov. Zato upravičeno zastavljamo vprašanje: Ali smo pravilno obveščeni? Ali nam posredujejo resnico o tem svetu ali pa nas zavajajo s polovičnimi resnicami, ideološkimi informacijami, senzacijami in prikrivanjem dejstev?

Predvsem se zdi nujno analizirati nacionalne javnosti, njihov politični ustroj, odnose med vlado in javnostjo v posameznem sistemu, vlogo in položaj množičnih občil v javnosti, porazdelitev politične moči v posamezni deželi in tako oceniti možnosti za delovanje samostojnih, kritičnih javnosti. Zastavlja se vprašanje, ali niso strukturalne spremembe javnosti v posameznih sistemih pripeljale do prefunkcioniranja javnosti, do zoževanja njenih političnih funkcij, do ustvarjanja oligarhičnih vrhov in atomizirane množice, do odpravljanja dialoga kot sistema komuniciranja. Šele tako bo tudi moč določiti mesto komunikacijskih sredstev v posamezni nacionalni javnosti: ali so sredstvo dialoga kritične, politične javnosti ali orodje v rokah etatističnih, strankinih ali zasebnih centrov moči.

Svetovno sporazumevanje in premagovanje mednarodnih konfliktov je možno le tedaj, če obstoje razumne, demokratične nacionalne javnosti. V načelu velja, da dežela, ki sama nima demokratične javnosti in empatičnega dialoga kot sredstva za razreševanje nasprotij, tudi v mednarodnih odnosih ne bo uporabljala demokratičnega dialoga in načela aktivne koeksistence. Samo tiste dežele, ki težijo k vzpostavljanju svobodne javnosti, ki uveljavljajo enakopraven dialog in demokratično sintezo mnenj, politično in ekonomsko enakopravnost, sistem družbenega samoupravljanja in družbenega odločanja javnosti, bodo ta načela uporabljale tudi v mednarodnih odnosih in mednarodnem komuniciranju. Seveda so možne tudi izjeme: dežele, ki imajo znotraj svojih meja kar se da razvito demokracijo, so lahko hkrati tudi dežele z najbolj nedemokratičnimi metodami v mednarodnih odnosih in komuniciranju.

Svet danes pretresajo veliki politični, socialni in mednacionalni problemi: samovolja in hegemonizem velikih sil, kršenje suverenosti in svobodnega razvoja malih narodov, neenakost razvitih in nerazvitih in nadaljnja polarizacija na bogate in revne, na osvobojene in na neosvobojene, polkolonialne, izkoriščane narode. Enakopravno mednarodno komuniciranje na temelju empatičnega dialoga pa je moč vzpostaviti le med »enakovrednimi« in enakopravnimi partnerji, med nacionalnimi subjekti, ki spoštujejo nacionalno suverenost in svoboden razvoj vsakega naroda, med demokratičnimi javnostmi, ki načela demokracije uporabljajo tudi v mednacionalnem komuniciranju.

Zato se zastavlja vprašanje: ali sploh obstaja kozmopolitska skupnost nacionalnih javnosti, ki bi jo lahko imenovali svetovna javnost? Ali pa lahko govorimo le o strukturi svetovne javnosti, ki jo pretresajo ekonomska in politična nasprotja, ki je razklana na sisteme in bloke, na vezane in ne-

vezane, na suverene in na podrejene. Ali sploh lahko govorimo o javnostih — če pa te »javnosti« niso avtonomne, kritične in svobodne, pač pa atomizirane na množice, politično pasivne in brezpravne, množice, ki jim vladajo oligarhični vrhovi. Ali ni institucionalizirana svetovna javnost le struktura »vrhov«, državnih in partijskih vodstev, monopolnih agencij in časopisnih trustov? In če je to le skrajna možnost, ali so v svetu družbene sile, ki so sposobne premagovati te tendence in vzpostavljati resnično javnost?

Kakšna je porazdelitev moči v svetovni javnosti? Ali ne vlada monopol velikih »javnosti« oziroma predstavnikov velikih javnosti? Ali velike »javnosti« sploh čutijo potrebo vzpostavljati empatični dialog z malimi in nerazvitimi javnostmi ali pa menijo, da so samo male javnosti dolžne projicirati se v kulturo in ideologijo velikih?

Ali je svetovno javno mnenje tisto institucionalizirano javno mnenje, ki ga oblikujejo državne, politične in interesne institucije s svojim monopolnim propagandnim aparatom? Ali pa se pojavlja kot neinstitucionalizirana sila, kot vest človeštva, kot Lockov moralni zakon, kot etični konsenz, Rousseaujeva »obča volja«? Ali pa gre za interakcijo med oblikujočo se svetovno javnostjo in posameznimi vladami, sistemi? Ali gre preprosto za »interakcijo« med posameznimi propagandnimi sistemi, ki ustvarjajo svetovno »javno mnenje«? Ali pa imamo opravka z mislečimi in kritičnimi »otoki« javnosti, ki v svetovni skupnosti delujejo kot mnenjski voditelji in prispevajo h krepitvi kritične misli v svetu?

I

Sodobna politična država uveljavlja model dvosmernega komuniciranja med državo in državljanom ter temelji na predpostavki o ravnovesju med obema komunikacijskima tokovima.¹

Model vladanja kot interakcije med vladno akcijo in javnim mnenjem predpostavlja obojesmerno, enakopravno komuniciranje med dvema partnerjema, ki po načelih komunikacijskih teorij vodita empatični dialog. Kot kritika tega modela se nehoti porodi cela vrsta dvomov: ali dejansko obstaja enakopravnost partnerjev in ali je to komunikacijsko razmerje dveh subjektov? Kakšna je družbena opredeljenost tega komunikacijskega razmerja? Ali javnost obstaja kot skupnost mislečih, kritičnih in avtonomnih posameznikov v smislu teorij liberalne demokracije ali pa je ta »javnost« kot partner v komunikacijskem razmerju razkrojena v atomi-

¹ V. O. Key, Jr., »Public Opinion and American Democracy«, New York 1961,

zirano množico, v objekt političnega manipuliranja, propagande in ekonomske reklame? Kakšna razredna nasprotja in konflikti pretresajo to javnost in tako določajo vsebino mnenjskih reakcij v danih možnostih?

Kako pojmujejo model nekateri teoretiki? Že s tem, da mu odmerjajo funkcijo vzratnega toka (feedbacka), ki omogoča okrepitev glavnega, vladnega toka, se pravi njegovo racionalizacijo in večjo učinkovitost, določajo tudi položaj javnosti kot objekta vladanja. Teoretik V. O. Key, Jr., odkrito priznava, da »demokratska vlada« izvaja svojo oblast tudi s pomočjo racionalne uporabe javnega mnenja: »Vladajoči morajo ugotavljati javno mnenje«, pravi Key, »in mu posvečati pozornost, če mu že ne dovolijo vplivati na odločitve«. V bistvu je to uzakonitev načela, da morajo »vladajoči posvečati pozornost željam vladanih«, pravi Key.² To načelo je »etični imperativ vlade« in je bistvo vladavine javnega mnenja.

Že iz teh opredelitev izhaja, da sodobni teoretiki ne govorijo več o »vladavini javnega mnenja« kot nekdanjem idealu klasične demokracije. Ne gre več niti za zakonodajno voljo javnosti niti za kontrolno funkcijo javnega mnenja; država prisluhne javnemu mnenju le še zaradi večje učinkovitosti svojih akcij. Načelo suverenosti ljudstva je skrčeno na socialno-psihološko motiviranost ljudstva in na akcijsko učinkovitost vladinih ukrepov. Komunikacijsko razmerje je odnos med vladajočim in vladanim, med politiko in atomizirano množico, med subjektom in objektom vladanja. Glavni tok je državno-informacijski tok vladne akcije, reverzibilni tok javnega mnenja pa ima vlogo »feedback reakcij«, katerih namen je okrepiti državni, akcijski tok, ne pa uveljaviti Rousseaujevo »občo voljo«. Država lahko upošteva mnenja, ki prihajajo po raznih tokovih, lahko pa jih tudi ne upošteva. Interakcija med vlado in javnostjo sicer temelji na predpostavki o dvosmernem komuniciranju, dejansko pa imamo opravka z enosmernim informiranjem in prepričevanjem javnosti. Javno mnenje se popolnoma realizira z možnostjo odločitve za kandidata ene ali druge politične stranke, tedaj z volilnim aktom. V tej ozkosti dejanske možnosti participacije in soodločanja v družbenem življenju se kažejo žalostni ostanki nekdanjih demokratičnih načel liberarne demokracije, kar kaže na krizo političnega odločanja v meščanski demokraciji.

V interakciji med vlado in javnostjo nastopajo kot oblikovalci mnenja in kot prevajalci javnega mnenja predvsem politične stranke, parlament, interesne skupine in volilni mehanizem ob volitvah. Politične stranke in interesne skupine

² V. O. Key, Jr., prav tam, str. 412.

tekmujejo med seboj v kontroverzni razpravi, da bi pridobile mnenja velike, nezainteresirane, množične javnosti; v tem spopadu mnenj izkoriščajo vse mogoče oblike propagande, da bi vplivale na javno mnenje. Oblike vpliva in pritiska nikakor niso take, da bi lahko govorili o liberalistično pojmovanem svobodnem razpravljanju mnenj, kakor normativno pojmuje mnenjski proces Blumer.³ V tem spopadu interesnih sil za javno mnenje so na delu mogočni dejavniki, angažirana so velika materialna in duhovna sredstva in boj se bije dan za dnem, vsako uro in minuto.

Na javnost delujejo predvsem tele sile, ki si jo skušajo pridobiti in oblikovati javno mnenje, da bo ugodno zanje: (1) *država* s svojim aparatom, (2) *politične stranke* in (3) *interesne skupine*. Ker se ponavadi polastijo *parlamenta*, postane tudi ta dejavnik vpliva. Seveda so to le glavne in odločujoče sile, medtem ko v samem mnenjskem procesu nastopajo še drugi dejavniki. Pri oblikovanju javnega mnenja neposredno vplivajo predvsem *množična občila*, in to ne samo kot posredniki gornjih sil, temveč tudi kot samostojna sila. Nadalje, že izoblikovano večinsko *javno mnenje* samo začne učinkovati kot dejavnik vpliva na javnost, na množična občila, pa tudi na državo, politične stranke in interesne skupine.

Preglejmo glavne sile vpliva na javnost.

Država s svojim aparatom deluje na množična občila in na javnost v smislu ohranitve oblasti, izvajanja svojega programa in državne politike. V okviru prizadevanja vlade, da bi oblikovala javno mnenje, ima *predsednik* osrednjo vlogo. Zaradi ugleda svojega položaja (in ne samo formalno prek pritiska na občila, kontrole, cenzure itd.) si lahko prilasti pozornost vseh občil. Radio in televizija sta mu na razpolago sleherno minuto in neomejen čas, kadar želi posredovati svoja stališča neposredno široki javnosti. Njegove uradne izjave si odmerjajo mesto in obseg prostora v tisku. S tiskovnimi konferencami in intervjuji vpliva na komentiranje domačih in tujih novic in celo sam izoblikuje večji del novic.⁴

Ministrstva ali vladne agencije z ogromnimi štabi strokovnjakov za javno publiciteto prav tako izredno vplivajo na javno mnenje: sem ne štejemo le odredb, ukazov, aktov, marveč ves tok informativnega gradiva, ki vsak dan obvešča javnost o dejavnosti vlade in njenih institucij.

Kako daleč sega vladni vpliv — ki temelji na samoohranitvi in okrepitvi državne oblasti — je odvisno od ustavnega

³ Herbert Blumer, »The Crowd, the Public, and the Masse«, v W. Schramm (editor), »The Process and Effects of Mass Communication«, University of Illinois Press, Urbana 1961, str. 373.

⁴ V. O. Key, Jr., prav tam, str. 414.

sistema, trenutne notranje politične situacije in številnih drugih dejavnikov. Od teh okoliščin je odvisno, ali vlada »množična občila cenzurira, kontrolira, nadzoruje ali vladine stranke skušajo množično komuniciranje izkoristiti za svoje strankarsko politične cilje, koliko uživa komunikator mnenjsko svobodo ali pa je vezan na državne direktive ali ukaze.«⁵

Politične stranke so temeljna institucija za prevajanje želja in interesov množice v sfero javne politike, hkrati pa so tudi najbolj zainteresirana sila za oblikovanje javnega mnjenja. Ustroj sodobne politične stranke kaže na poudarjeno hierarhično strukturo, še več, opravka imamo s polarizacijo na vodstveno elito in na članstvo, na oligarhični vrh in na atomizirano članstvo. Tako lahko tudi v okviru stranke govorimo o interakciji med vodstveno elito in strankinim članstvom. Tudi ta interakcija predpostavlja model obojesmernega enakopravnega komuniciranja med politiko in mnenjem, predpostavlja naravno kroženje komunikacijskih mnenjskih tokov. Vendar pa je enakopravnost cirkulacije fiktivna, obstaja odnos subjekta do objekta, sistem bolj informiranega birokratičnega vrha in množic članov za aklamacijo strankini politiki. Tudi tu je uveljavljena hierarhija publicitete: predsedniki, sekretarji in forumi imajo na razpolago ves strankin list, člani pa praktično nimajo nobene publicitete.

V atomizirani stranki prevladuje vertikalno, hierarhično, enosmerno komuniciranje, ki se ponavadi omejuje na direktno obveščanje ali na propagandno prepričevanje. Tako komunikacijsko razmerje seveda ne ustvarja ravnotežja pri usklajevanju mnjenja članstva in politike vodstva. Vodstvo stranke ni več podvrženo zdravi kontroli članstva in širokih ljudskih množic. Vsaka pobuda od spodaj ostane v zametku in ponavadi zakrni. Onemogočena je avtonomnost političnega gibanja širokih množic in članstvo je samo še »potrošnik« in gradivo »političnega stroja«. Taki ekscesi so prav tako stalinistične deformacije komunističnih strank.

Podobno kot stranke imajo tudi *interesne skupine* funkcijo prevajanja mnjenja do vlade. Tudi tu imamo opravka s podobnimi procesi polarizacije na profesionalni vrh interesne skupine in na širše članstvo oziroma na specialne javnosti.

Ker so *množična občila* danes poglavitno orodje v mehanizmu delovanja političnih strank, parlamentarnih postopkov, interesnih skupin, pa tudi volilnih kampanj, ne moremo mimo njihove vloge, kadar govorimo o vseh teh posrednikih interakcije med vlado in javnostjo. Množična občila prevzemajo danes čedalje bolj funkcijo posrednika v medsebojnem komuni-

⁵ Gerhard Maletzke, »Psychologie der Massenkommunikation«, »Theorie und Systematik«, Verlag Hans Bredow-Institut, Hamburg 1963, str. 51.

ciranju družbe, poleg tega pa postajajo čedalje bolj tudi prevladujoči način komuniciranja v samem političnem procesu in v njegovih oblikah. Čedalje bolj postajajo posredniki komuniciranja med državo in javnostjo, med strankinim vodstvom in članstvom, med parlamentom in javnostjo, med voditeljem države in državljanom, med gospodarskim voditeljem in delavcem, med vodstvom interesnih skupin in člani.

V reakcijah množičnih občil so vsekakor tudi izražena mnenja v interakciji med vlado in javnostjo. Vendar pa so to le redko mnenja javnosti, kolikor sploh obstaja kot misleča javnost, če upoštevamo, da mnenja množičnih občil izražajo predvsem stališča vlad, strank, oligarhičnih vrhov ali monopoliziranih skupin privatnih lastnikov občil.

Institucionalni okviri tako zožujejo možnosti za izražanje javnega mnenja predvsem zato, ker omogočajo izražanje le tistih mnenj, ki se ujemajo s pojmovanji določene institucije ali komunikacijske organizacije. Tako se državljanu politične države danes odpirajo sorazmerno majhne možnosti za izražanje lastnega mnenja.

Predstavniki in parlamentarni postopki imajo v sodobni politični državi v načelu najpomembnejšo vlogo zlasti pri organizaciji vzvratnega toka. Parlament, tradicionalna institucija »ljudske volje«, bi moral biti najvišji izraz te volje in javnega mnenja. Dejansko pa je čedalje bolj pod pritiskom vladajočih sil in njihovih političnih strank ter interesnih skupin. Te sile imajo odločujoč vpliv na sprejemanje političnih odločitev in zakonodajnih aktov in tako prek njih postaja tudi parlament sila, ki deluje na oblikovanje javnega mnenja.

Stranke in interesne skupine vse bolj neposredno izvajajo svoj vpliv na parlamentarne sklepe, prek njih pa na sklepe vlade. Strankine parlamentarne frakcije prihajajo že z vnaprej sprejetimi sklepi. »Parlament je tako postal mesto, kjer se poslani strankini mandatorji srečujejo, da bi lahko registrirali že vnaprej iznajdene odločitve.«⁶ Stranka, ki ima večino v parlamentu, pa lahko že vnaprej sprejme svoje sklepe, tako da parlamentarna procedura glasovanja o kakem zakonu postane gola formalnost.

Politika postane tako zasebna zadeva poklicnih politikov; oblikujejo jo s pomočjo raznih političnih in juridičnih tehokratov in »izvedencev«. Vse bolj se tako kaže pasivna pozicija »javnega mnenja«. Stranke so tiste, ki že vnaprej artikulirajo »mnenja« javnosti in jih že oblikovana sugerirajo članstvu in javnosti. Stranke in parlamenti se tako spremi-

⁶ Habermas, Friedeburg, Oehler, Weltz, »Student und Politik«, Luchterhand Verlag, Neuwied 1961, str. 29.

njajo iz orodij, ki naj bi izražala ljudsko voljo, v institucije, ki jo oblikujejo.⁷

Če so bile politične stranke do prve svetovne vojne bolj ali manj ustrezen odsev razredne zavesti ali zavesti neke razredne frakcije, je za današnje strankarske sisteme značilen tip »integracijske stranke«, ki množic ne aktivira več na temelju razredne zavesti, temveč od časa do časa mobilizira volivce kot zasebnike za akte kolektivne aklamacije.⁸

Tudi javno mnenje ni več ostro razdeljeno v smislu klasičnih razrednih nasprotij, saj si velike politične stranke in množična občila želijo pridobiti čimveč volivcev in občinstva. To pomeni, da se s svojimi razglasi in pozivi obračajo na široke množice, na vse razrede in socialne kategorije, oziroma da ne žele s programi in pozivi odbiti določenih socialnih kategorij ali razredov. Množica se v takem političnem procesu spreminja v pasivnega opazovalca, v objekt manipuliranja, v socialističnem svetu eden osrednjih teoretičnih in praktičnih kov, preprost seštevek napol živih števil, oropanih volje in zavesti o samem sebi.⁹

Taka množica seveda ne more biti javnost in ne more delovati kot zavesten akter javnega mnenja. Javnost se tedaj zoži na »javnosti« političnih strank oziroma samo na politične aktiviste teh strank in na »javnosti« interesnih skupin oziroma vodstev in govornikov teh skupin. Javno mnenje postane fiktivno in nima relevantnega vpliva na politične odločitve.

II

Razvoj političnih struktur socialistične družbe je danes v socialističnem svetu eden osrednjih teoretičnih in praktičnih problemov: popolnoma jasno je, da je teza o enostrankarstvu kot nujni in edino veljavni obliki politične strukture socia-

⁷ Hartmut v. Hentig, »Gedanken zur Öffentlichen Meinung«, Merkur, Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken, XVII. Jahrgang, Heft 2, 1963, str. 120. — »V tem smislu moramo tudi opazovati odnos javnega mnenja do vseh dejavnikov, ki vplivajo na njegovo omejenost in omejevanje. Nekaj, kar bi moralo biti glas, lahko postane trobilo. Tisto, kar bi moralo družbi in človeku služiti, lahko postane gospodar. Tisto, kar bi moralo razširiti javnost in racionalizirati javno mnenje, lahko povzroči, da postane javnost ozka in umetna, mnenje pa tako »racionalizirano«, da je nasprotno interesom preprostega človeka, večine in naroda.« (J. Djordjević, »O javnom mnenju«, »Rad«, Beograd 1957, str. 31.)

⁸ J. Habermas, »Strukturwandel der Öffentlichkeit«, Neuwied 1962, str. 223.

⁹ Hentig, prav tam, str. 116—125. — »Prava cena demokratične enakosti je možnost, da se manipulira z mnenji in čustvi.« (Hentig, prav tam, str. 120.) — Sklepi ljudskih množic so odmev tistega, kar artikulirajo partije, in ljudstvo je dejansko njihova »soundingboard« (odmevna plošča). (Wilhelm Hennis, »Meinungsforschung und repräsentative Demokratie«, »Zur Kritik politischer Umfragen«, J. C. B. Mohr, Tübingen 1957, str. 49.)

lizma nastala v obdobju Stalinovega absolutiziranja okoliščin, simplificiranja teoretičnih postavk, ki jih je o tem problemu podal Lenin. »Večstrankarski« sistem in navzočnost posebnih organizacijskih oblik ljudske fronte je po drugi svetovni vojni postala stvarnost in praksa v deželah ljudske demokracije. Načelo različnih in specifičnih poti v socializem dobiva čedalje večjo veljavo v marksističnih partijah. Uveljavlja se teza o možnosti večstrankarske strukture zahodnoevropskega socializma (Togliatti). Zastavlja se vprašanje, ali je obstoj strank povezan le z obdobjem graditve socializma? Ali se morda ne bo uveljavil proces preraščanja klasičnega večstrankarskega sistema v politične strukture, podobne ljudskim frontam, v katerih bi se na kvalitetno nov način uveljavljal politični pluralizem kot odraz družbenega pluralizma?

Politični pluralizem, ki obstaja v večini dežel ljudske demokracije, se manifestira v tem, da poleg komunistične stranke delujejo tudi druge politične stranke — s pogojem seveda, da priznavajo vodilno vlogo komunistične stranke, da sprejemajo program socialistične graditve in da izvajajo usmerjevalno, vzgojno vlogo v razredu, sloju ali družbeni skupini, katerih interese predstavljajo.¹⁰

Politični pluralizem je izraz in posledica družbenega pluralizma, se pravi, diferenciacije družbe v družbeno-ekonomski sferi. Ta se ne omejuje le na razredno delitev, čeprav prav ta določa značaj družbenega in političnega pluralizma. Če pa se čedalje bolj odpravljajo razredna nasprotja in izginja toga razredna delitev, tedaj začno prevladovati drugi vidiki družbenega pluralizma. Spopad razrednega značaja traja seveda do določene stopnje dlje kakor pa ekonomski temelj in obstoj posestniških razredov. Ta spopad se izraža predvsem na področju političnih pogledov in stališč. Ostrina teh sporov pa otopeva, odvija se proces politične konsolidacije na temelju socializma in, zlasti, objektivni proces sprememb v družbeni strukturi.

»Relativnemu zmanjševanju pomena in obsega razrednih spopadov,« je zapisal J. Wiatr, »bi morala slediti takšna evolucija političnega sistema, ki bi čedalje bolj omogočala oblikovanja in prezentiranje raznolikih socialističnih interesov in teženj.«¹¹ Potemtakem sedanje oblike politične strukture zastajajo za dejanskimi potrebami organiziranja družbe v skladu z novo družbeno strukturo. Novo organiziranje družbe

¹⁰ A. H. Mahnenko, »Večstrankarski sistem in ljudska fronta v deželah ljudske demokracije«, »Konstitucionnoe pravo socialističeskikh stran«, Kotok in Farberov, Moskva 1963, str. 158.

¹¹ Jerzy J. Wiatr, Vprašanje pluralizma v poljskem političnem sistemu, Socijalizam, Beograd 1966, št. 2, str. 212.

bi moralo mnogo bolj izražati in uresničevati interese raznih slojev socialistične družbe, za katere so značilni neantagonistični medsebojni odnosi.

Bolj in bolj glasna postaja ideja, da socializem ne sme rojevati atomizirane družbe, temveč mora ustvarjati pogoje za nastanek artikulirane družbe, za nastanek mnenjskega pluralizma družbenih skupin.

»Despotizem se trudi, da bi odpravil artikularizacijo družbe in jo sousmeril,« je dejal Julian Hochfeld. »Rezultat umetno vsiljene zunanje organizacije družbe je njena dejanska atomizacija... Značilna poteza naše socialistične graditve je, da se ustanavljajo, oživljajo ali pa dobivajo večji pomen različne samostojne zveze in združenja, ki organizirajo življenje prebivalstva v področjih njihovih interesov, potreb in aspiracij.«¹²

V deželah socialistične demokracije se začenja — ponekod celo buren — proces *aktiviranja javnega mnenja kot dejavnika, ki vpliva na proces vladanja*. Pojavlja se določena stopnja *diferenciacije* javnega mnenja, kar upravičeno kaže na vztrajno prizadevanje po ustvaritvi ugodnih pogojev za nastanek javno izraženega mnenjskega pluralizma.

Začetek procesa družbene diferenciacije mnenja naj bi bil temelj nove politične strukture, ki jo nekateri sociologi imenujejo *politični pluralizem neantagonističnega značaja*. Kaže se v obliki političnega *policentrizma*, kjer več centrov svobodno oblikuje politična mnenja, ima lastne propagandne mehanizme, ki tekmujejo v oblikovanju *javnega mnenja*. V takem smislu ne obstaja unificirano javno mnenje, pač pa »vrsta javno izraženih mnenj predstavnikov različnih družbenih skupin«, kjer imajo mnenja manjšine svoje mesto v funkcioniranju mehanizma javnega mnenja.¹³

Poleg tega imamo lahko opraviti z nekim specifičnim političnim pojavom: stranka postane sama mesto, kjer se srečujejo različni politični trendi oziroma kjer vsaj do neke mere odseva politična diferenciacija družbe (na primer na Poljskem, v zadnjem času pa zlasti na Češkoslovaškem). Politična konsolidacija družbe na temelju programa vladajoče stranke ne izloči vseh razlik mnenj, in to postopoma pripelje do tega, da se te razlike razkrijejo v sami stranki. Če upoštevamo to dejstvo, moramo sprejeti sklep, da politični pluralizem nekega

¹² Julian Hochfeld, Pred volitvami v ljudske odbore, Govor v poljskem Sejmu dne 30. X. 1957 v razpravi o načrtu zakona o volilnem redu za volitve v ljudske odbore, Polityka 1957, št. 38.

¹³ Sovjetski teoretik Uledov namreč zagovarja tezo o enovitem javnem mnenju v socializmu — v nasprotju z Wiatrom, ki poudarja artikularizacijo javnega mnenja kot izraz družbene in politične diferenciacije socialistične družbe.

sistema ne zavzame nujno oblike zunanje diferenciacije v različne stranke in skupine, temveč se lahko prav tako razvije v notranjem življenju vladajoče stranke.¹⁴

Stranke, politične organizacije in skupine so tedaj institucionalizirana politično-mnenjska središča, ki tvorijo politični pluralizem novega tipa, kar odseva v pluralističnih strukturah front ljudske enotnosti, ki pa imajo drugačno vlogo v posameznih deželah. Ker je iz političnega sistema izločena protisocialistična opozicija, stranke in organizacije ne funkcionirajo kot mehanizem za osvajanje oblasti, pač pa kot *sistem kristalizacije in reprezentacije interesov in mnenj raznih družbenih skupin*.

Razlike, ki obstajajo v vsaki socialistični družbi, imajo svoj politični izraz v takih ali drugačnih oblikah političnega pluralizma, ki je neizogiben pogoj za uspešno družbeno kontrolo nad sistemom oblasti in pogoj za razvoj socialistične demokracije.

Vendar pa je pri tem treba ugotoviti, da nove, neantagonistične oblike pluralizma same po sebi ne odpravljajo etatizma, birokratizacije vertikalne strukture in oligarhičnih tendenc, ki so železni zakon vsake organizacije, tudi socialistične. Tudi s tem ni zagotovljeno neposredno včlenjanje delovnih ljudi v proces političnega odločanja; kajti *včlenjanje (posredno) prek raznih političnih oblik še ne zagotavlja pluralizma samoupravnega odločanja*. Družbeno samoupravljanje, ki v tej ali oni obliki predstavlja splošno tendenco v razvoju človeštva in ki se v različnih sistemih in v deželah z različno stopnjo razvoja pojavlja v specifičnih oblikah, se zdi danes tisti ključni člen, ki zagotavlja resnično participacijo človeka v političnem procesu.

V jugoslovanski družbi je samoupravljanje temelj družbenoekonomskega in političnega sistema. To pomeni, da so dane možnosti za premagovanje oligarhičnih tendenc, kajti oligarhični vrhovi kot posebne družbene skupine nad družbo obstajajo prav zato, ker si laste pravico do delitve dohodka, čeprav same neposredno ne sodelujejo v procesu materialne in duhovne proizvodnje. Z razširitvijo samoupravljanja na vsa področja javnega življenja, vštevši politični proces, sistem obveščanja, prosvete, šolstva, na vse segmente javnosti, se tudi krepe družbene sile, ki so sposobne premagovati tendence oligarhije in birokratizma.

¹⁴ Jerzy J. Wiatr, »One-Party' Systems-the Concept and Issue for Comparative Studies«, v zborniku *Cleavages, Ideologies and Party Systems, Contributions to Comparative Political Sociology*, ed. by A. Allardt and Y. Littunen, Helsinki 1964, str. 286.

Nobena družba, niti družba, ki teži k neposredni demokraciji in k pluralizmu samoupravnih odločitev — kakor jugoslovanska — ni imuna za tendence etatizma in birokratizacije, polarizacije na oligarhične vrhove in politično pasivne množice. Celo v sami samoupravljaljski strukturi so možni pojavi oligarhične polarizacije, kar seveda navaja k nastajanju *formalne* samoupravne demokracije; ta težnja, ki se pojavlja v jugoslovanski družbi, je najizrazitejša ovira na poti k nadaljnjemu konstituiranju samoupravne družbe.¹⁵

Premagovanje teh tendenc, ki peljejo k atomizaciji družbe, je nujno zlasti na področju države in njenih institucij. Pri tem imajo pomembno vlogo predvsem politične organizacije, Zveza komunistov, Socialistična zveza in druge. To pa ne pomeni, da se tudi v okviru teh organizacij ne pojavljajo iste negativne tendence.

V sami Socialistični zvezi, na primer, se kažeta dve protislovni razsežnosti: prva je njena značilnost družbenopolitične organizacije klasičnega tipa, ki poraja hierarhično strukturo, primerno za nastajanje oligarhičnih tendenc in birokratskih vrhov, vertikalno direktivno komuniciranje z vrha navzdol, atomizacijo in pasivizacijo članstva, prenašanje političnega odločanja s članstva na vrhove. Druga je njena značilnost komponente družbenega upravljanja, asociacije neposrednih proizvajalcev, Marxove »stranke v velikem zgodovinskem smislu«, ki je sinonim za premagovanje hierarhičnih družbenih organizacij, skratka, politično *gibanje* (ne pa organizacija), gibanje, ki temelji na načelu javnosti, ki odpravlja oligarhično odločanje in profesionalizem, misterioznost in hierarhijo informacij, ki uvaja svobodno razpravo namesto dokazovanja avtoritet in ki kot avtonomno združenje občanov dejansko uveljavlja možnost političnega odločanja neposrednih proizvajalcev.¹⁶

Temeljna značilnost samoupravne demokracije ni le v tem, da politična sfera s poglobljanjem samoupravljanja prehaja v družbeno sfero, marveč tudi v tem, da politično komuniciranje prerašča v samoupravljaljsko komuniciranje in politično javno mnenje v družbeno javno mnenje. Ta proces je dolgotrajen in protisloven in tudi ni enakomeren in sočasen na vseh področjih javnega življenja. Državno, politično komuniciranje oziroma enosmerno obveščanje se ohranja na področju državnih institucij, vojske, zunanje politike in še

¹⁵ Miroslav Pečujlić, »SZDL in preseganje nekaterih tendenc formalne samoupravne demokracije«, Simpozij o SZDL, Beograd, januarja 1966.

¹⁶ Ante Fiamengo, »Birokratsko-oligarhične tendence sodobnih družbenopolitičnih organizacij«, referat na simpoziju o SZDL, Beograd, januarja 1966.

ponekod, medtem ko pri skupščinskih telesih in družbeno-političnih organizacijah in združenjih že prehaja v družbeno komuniciranje, v aktiven dialog občanov o perečih družbenih problemih in se realizira v samoupravnih odločitvah ter uteleša v zakonih in ustavi.

Družbeno komuniciranje v sistemu samoupravljanja je sporazumevanje, je enakopraven empatičen dialog, kjer subjekti skušajo razumeti drug drugega in drug drugemu ne vsiljujejo mnenj. Ne dovoljuje duhovnega nasilja in se odpira vsem izkušnjam in znanjem. Obrača se na človeka kot na subjekt, ki ima pravico izbirati med dejstvi, argumenti in alternativami. Avtoritete dokaza ne zamenjuje z dokazom avtoritete. Javno mnenje smatra za konstitutivni element političnega procesa in ga ne poniža v moralni okrasek demokratičnosti sistema. Vsi ti elementi so *conditio sine qua non* vsake prave komunikacije med subjekti.

Družbeno komuniciranje izključuje elemente vsiljive politične propagande, direktivnega usmerjanja brezpravnih človeških atomov, zavrača manipuliranje z množicami, enosmerno obveščanje po načelu stimulus — reakcija, ne obrača se na osamljenega recipienta iz atomizirane množice, marveč predpostavlja osveščenega, razmišljujočega človeka, ki je del misleče, kritične, moralne javnosti.

Socialistična demokracija se ne kaže le v tem, koliko je javno mnenje postalo posebna institucija družbe, koliko je postalo sestavni del samoupravne družbe. »Javno mnenje mora ostati tudi dejavnik zunaj vsakega sodelovanja in organizacijskega povezave. Osvobojeno mora biti tudi svojih lastnih ustanov in svobodno.«¹⁷ Dvojna funkcija javnega mnenja v samoupravni demokraciji je v tem, da je *institucionalizirano* kot dejavnik *samoupravnega odločanja* in da je tudi *neinstitucionalizirana demokratična politična sila*, »deetatizirana oblast«, *kritična družbena sila samoupravne javnosti*.

Bistvo samoupravne demokracije je prav v rehabilitaciji prave javnosti, v vzpostavitvi take javnosti, kjer se lahko uveljavijo mnenja družbenih skupin in samoupravljavcev ter se uresničijo v samoupravnih odločitvah oziroma v zakonskih aktih. Vloga resnično demokratičnih strank je v tem, da človeka iz množice včlenijo v zgodovinski proces in v upravljanje družbe ter ga iz objekta političnega delovanja (delovanja, ki je potekalo zunaj njega in neodvisno od njega) spremene v ustvarjalni agens družbenega dogajanja, v subjekt političnega odločanja, v člana aktivne, politično relevantne, misleče in odločujoče javnosti.

¹⁷ Jovan Djordjević, O javnom mnenju, »Rad«, Beograd 1957, str. 35.

Svetovno javnost sestavljajo posamezne nacionalne javnosti in zato kaže svetovna javnost iste tendence kot javnosti nasploh. Ne gre le za dejstvo, da je svetovna javnost politično, ekonomsko in kulturno diferencirana, da, celo razklana na družbene sisteme, in da zato srečujemo razne oblike meščanske javnosti na različnih stopnjah razvoja, različne oblike socialistične javnosti s prav tako različno stopnjo ekonomskega, političnega in kulturnega razvoja, pa tudi razne oblike in stopnje javnosti nerazvitih dežel. Niti ne gre le za dejstvo, da posamezne javnosti kažejo velike razlike v komunikacijskih in sprejemnih sistemih, v tehnični in kulturni razvitosti.

Bolj pomembni so drugi procesi in tendence, ki lahko usodno vplivajo na perspektive oblikovanja kozmopolitske svetovne javnosti. Tudi v svetovni javnosti sta očitna dva protislovna procesa: svetovna javnost se čedalje bolj širi z novimi množicami delovnih ljudi, ki želijo sodelovati v upravljanju družbe in ki se čedalje bolj zavedajo svojih političnih pravic; nekdanje strukture meščanskih javnosti preraščajo delavske množice, kmečki sloji; uveljavljajo se socialne manjšine (črnska gibanja), ljudstva in sloji nerazvitih dežel. Na drugi strani pa se čedalje bolj kaže tendenca k atomizaciji javnosti: ožijo se politične funkcije posameznih javnosti, klasični ideal razpravljajoče javnosti nadomešča interakcija med vlado in atomizirano množico, pogloblja se polarizacija na oligarhične vrhove in na množico posameznikov, ponižanih v objekt politične manipulacije; politični proces poteka čedalje bolj prek monopolnih množičnih občil in čedalje manj prek demokratskega dialoga med osebami.

Polarizacija in atomizacija skrivata globlje družbene korenine. Vzrok, da nastajajo oligarhični vrhovi vladajočih razredov ali birokratske grupacije, je v tem, da te skupine žele koncentrirati v svojih rokah politično, finančno in vojaško moč; zaradi svojih ozkih interesov skupine ne dovoljujejo, da se izrazijo interesi neposrednih proizvajalcev. V svetovni javnosti pa imamo opraviti tudi s hegemonijo in samosiljem oligarhičnih grupacij velikih sil, ki zavirajo ali onemogočajo enakopravno politično participacijo nacionalnih javnost.

Atomizacija javnosti seveda ni le pojav meščanskih javnosti, marveč nastaja prav tako v socialističnih javnostih, zlasti v tistih, ki posameznika tako razvrednotijo in osamijo, kot se je zgodilo pri stalinistični metodi vladanja. Naravnost paradoksní so tudi primeri razvrednotenja in atomizacije kitajske javnosti; prav tako primeri dezinformiranja in dušenja suverenosti velikih evropskih javnosti, ki se sicer ven-

čajo z nazivi socialistične demokracije. Oligarhični vrhovi in etatistične metode se pojavljajo povsod tam, kjer se jim ne upirajo procesi demokratičnega upravljanja družbe, kjer delovni človek v taki ali drugačni obliki neposredno ne sodeluje in ne odloča v družbenem upravljanju.

Če je struktura svetovne javnosti taka, kot smo jo prikazali, tedaj so tudi dejavniki vpliva na svetovno javno mnenje — ne posamezne kritične in razumne javnosti, marveč — predvsem posamezne razredne, birokratske in oligarhične grupacije. Največjo moč in največ sredstev za vpliv na svetovno javnost imajo vlade s svojim aparatom, politične stranke, interesne skupine in parlamenti. Predsedniki vlad, ministri, sekretarji strank, generali dan za dnem nastopajo s svojimi izjavami v tekmujočem, kompleksnem procesu oblikovanja svetovnega javnega mnenja. Ali niso včasih celo zasedanja parlamenta in strankinih komitejev samo kulisa in forum za vplivanje na svetovno javnost? Oblike vpliva se tudi ne omejujejo le na politične izjave, na angažiranje ogromnih propagandnih sredstev, občil in agencij, pač pa segajo prek diplomatske dejavnosti do ekonomskih in vojaških pritiskov.

V tem tekmovanju za vpliv na svetovno javnost imajo največje možnosti velike sile s svojim državnim aparatom. Predsedniki imajo praktično na razpolago vsak dan in vsako minuto vsa sredstva prepričevanja in vplivanja, vse prve strani listov in najvidnejše mesto ter najdaljši čas v radiu in televiziji. Nekateri so skoraj vsak dan v luči svetovne javnosti. Hegemonija velikih sil seveda določa hierarhijo publicitete: najvišji oligarhični vrhovi nimajo le največjo moč, temveč so tudi bolj obveščeni. Monopolni položaj velikih javnosti je tu najbolj viden. Publicitete ne določa avtoriteta dokaza, temveč dokaz avtoritete in sile.

Kjer so strankine funkcije istovetne z državnimi, tam se prav tako predsedniki ali sekretarji strank pojavljajo na najvišji lestvici publicistične hierarhije. Toda tudi sicer politične stranke prek svojih vrhov mogočno vplivajo na svetovno javnost. Predsedniki ali sekretarji govore v imenu množičnega članstva ali cele nacionalne »javnosti« ali si celo prisvoje pravico do tega, da izražajo voljo več nacionalnih javnosti, ne da bi dejansko, v procesu demokratične razprave ugotovili mnenja članstva ali javnosti. Stranke imajo prav tako kot država na voljo svoja lastna propagandna glasila ali pa zagotovljen vpliv na veliki informativni tisk in na telegrafске agencije. Za vpliv na svetovno javnost se bore tudi interesne skupine, zlasti skupine, ki zastopajo interese velikih koncernov in družb.

Množična občila so posredniki tega vpliva, pa tudi sami so njegovi neposredni tvorci. Če so množična občila nepo-

sredno državni instrumenti, strankini organi ali last zasebnih koncernov, so njihove možnosti, da bi bili v službi kritične javnosti, majhne. Šele podružbljanje množičnih občil — proizvodjalnih sredstev in to, da novinarji ta sredstva neposredno upravljajo, omogoči, da postanejo instrument družbe oziroma samoupravne javnosti, ne pa oligarhičnih vrhov in zasebnih centrov moči.

Nedvomno ima Organizacija združenih narodov s svojimi institucijami izredne možnosti vpliva na javno mnenje, na humanizacijo in univerzalizacijo svetovne javnosti. Nešteti so primeri, ko so Združeni narodi in sekretar te organizacije učinkovito in koristno vplivali na javno mnenje; tako oblikovano svetovno javno mnenje je pozitivno vplivalo na razplet svetovnega dogajanja.

Če ugotavljamo, da proces atomizacije ni popolnoma razkrojil posameznih javnosti niti ne vseh javnosti, potem moramo tudi preostalim »otokom« razumne, kritične in moralne javnosti pripisati pomembno vlogo pri vplivanju na svetovno javno mnenje in s tem na politična dogajanja v svetu. Pogumne deklaracije naprednih intelektualcev, protestna gibanja, revolucionarna vrenja, osvobodilna gibanja, akcije za mir in razorožitev so nedvomno dokaz, da taki segmenti resničnih javnosti obstajajo ali se celo krepe.

Avtentično svetovno javno mnenje lahko raste le iz strukture svetovne javnosti, ki jo bodo sestavljale *misleče, moralne, samoupravne nacionalne javnosti*. Nastajanje take svetovne javnosti pa je nemogoče, dokler bo ekonomska in politična moč osredinjena v rokah posameznih družbenih skupin, ki ne sodelujejo v procesu duhovne in materialne proizvodnje, laste pa si pravico deliti proizvedene vrednosti. Odpravljanje razrednih, birokratskih in oligarhičnih grupacij, podružbljenje proizvodjalnih sredstev in družbeno upravljanje so pogoj za nastajanje demokratičnih samoupravnih javnosti, ki bodo namesto koncentracije moči uveljavljale *pluralizem samoupravnih odločitev*. Tudi struktura univerzalne, kozmopolitske svetovne javnosti lahko temelji le na *pluralizmu samoupravnih javnosti*, njenih volj, pravic, avtonomnosti in suverenosti. Ne more pa se graditi na hegemoniji, koncentraciji in polarizaciji moči, na ekonomski neenakosti, politiki kulturne homogenizacije in političnega manipuliranja.

Zato je krepitev resnično avtonomnih in suverenih samoupravnih javnosti temeljni postulat za ustvarjanje takih mednarodnih odnosov, ki bi omogočili integracijo vseh narodov v demokratsko in humano svetovno skupnost; taka *samoupravna svetovna javnost* bi tudi edina bila sposobna reševati porajajoče se socialne, politične in mednacionalne probleme človeštva.

Religija kot svetovni nazor

Kadar slišimo govoriti o religioznem svetovnem nazoru, se nam to govorjenje običajno ne zdi nič posebnega. Imamo pač religiozne, nereligiozne oziroma antireligiozne svetovne nazore. Vendar pa se v tem načinu govorjenja skriva nekaj, kar izhaja iz bistva sodobnega človeka.

Bistvo sodobnega človeka je, da hoče biti subjekt. Da hoče biti sodobni človek subjekt, ne pomeni, da še ni subjekt, marveč to, da hoče samega sebe prav kot subjekt, in sicer na zmeraj višji ravni. Sodobni človek hoče biti čedalje bolj osnova in najvišja bitnost samega sebe in svojega sveta. Na tej težnji sodobnega človeka temeljijo tudi svetovni nazori. Svetovni nazor je namreč celota zrenj, tj. perspektiv, ki jih določeni subjekt vzpostavlja v svojem obzorju. S svetovnim nazorom si subjekt potemtakem *samostojno* določa meje svojega delovanja. Ta samostojnost sodobnega človeka kot subjekta izključuje vsake vnaprej dane ali npr. po Bogu zadane cilje, torej tudi Boga samega. Prav zato se izključujeta tudi religija kot vera v Boga in svetovni nazor kot žarek, katerega žaromet je človek kot subjekt.

Govorjenje o religioznem svetovnem nazoru obvladuje torej protislovje. Ker pa je od Hegla dalje protislovnost temeljna poteza človekovega načina bivanja in ne le njegovega govorjenja, je po protislovju obvladano govorjenje o religioznem svetovnem nazoru le znak za možnosti religije in s tem teologije glede na bistvo sodobnega človeka. V sodobnem svetu ni več vere v Boga, temveč obstaja le še »vera« v to »vero« ter boj za veljavnost in uveljavitev takšne »vere«. Religija je postala svetovni nazor, Bog pa predmet tega svetovnega nazora.

Sodobni teolog, ki se bori za veljavnost takšne »vere«, je zato prisiljen, da se giblje v nakazanem protislovju, to je v območju religije kot svetovnega nazora.

Kaj to pomeni, si moremo podrobneje ogledati tudi v Janžekovičevem »Smislu življenja«.¹

1. Znanost in vera

Bistvo sodobnega človeka je, da hoče biti subjekt. To, po čemer sodobni človek je subjekt, je delo. Delo je tista dejavnost človeka, v kateri si človek, v nasprotju z živaljo, npr. s čebelo, kakor navaja Marx v petem poglavju prvega dela »Kapitala«, rezultat svoje dejavnosti idealno predstavi v svoji glavi že pred realizacijo tega rezultata. Najodličnejši način takšnega predstavljanja je danes znanost. Sodobnost nečesa se dandanes zato meri po njegovi znanstvenosti. Nič čudnega torej, da hoče na znanstvenosti temeljiti — ali vsaj ne biti z njo v nasprotju — vsak sodobni svetovni nazor — tudi religiozni svetovni nazor. Zato se tudi Janžekovič v svoji knjigi zelo veliko ukvarja z znanostjo. Prav tako pa tudi z razmerjem med znanostjo in vero.

Jasne in eksplicitne opredelitve znanosti v Janžekovičevi knjigi sicer ni najti. Zaman iščemo tudi ustrezno opredelitev razmerja med znanostjo in vero; ustrezno v tem pomenu, da bi bilo to razmerje jasno in razločno, to je razvidno podano. Pri tem gre seveda za temeljno razmerje in za bistvene opredelitve, ne pa zgolj za splošno pripovedovanje, da se vera in znanost gibljeta »vsaka na svoji ravni« (Str. 49.) in podobno.

Namesto da bi se Janžekovič poglobil v bistvo sodobne znanosti in skušal ugotoviti, v kolikšni meri opredeljuje bistvo sodobne znanosti sodobnega človeka in kakšne posledice izhajajo iz tega opredeljevanja za vero, se opira predvsem na izjave nekaterih znanstvenikov o odnosu med znanostjo in vero. Ker pa si seveda ni nikjer prišel na jasno, kaj pravzaprav je znanost, tudi ne razlikuje med tem, kaj je znanstvena izjava nekega znanstvenika in kaj je svetovnonazorska izjava prav tega znanstvenika. Razlikovati to pa je izredno pomembno, kajti svetovnonazorske izjave nekega znanstvenika nikakor ne izhajajo iz njegove posebne znanosti, temveč so vezane nanj kot *človeka*, ki je sicer znanstvenik, ni pa nujno, da bi to bil. To pomeni: isto izjavo o odnosu med vero in znanostjo bi lahko dal katerikoli drug človek, in če je ta človek

¹ Janez Janžekovič, Smisel življenja, Mohorjeva družba 1966, Celje. Po izidu te knjige je Janžekovič nekatera svoja stališča sicer spremenil ali pa jih je izostril, vendar pa te spremembe ne zadevajo v bistvo njegovih stališč. Zato se bom oslanjal, ne nazadnje tudi zaradi jasnosti interpretacije, le na omenjeno knjigo.

po naključju znanstvenik, njegova izjava ne pomeni v bistvu prav nič več kot izjava kateregakoli drugega človeka ter zato ni nikakršen »znanstveni« argument, ki naj bi imel posebno težo.

Oglejmo si Janžekovičev postopek поблиže. Tako izhaja npr. iz ankete, ki jo je »Figaro«, francoski časopis, leta 1926 naslovil članom Francoske akademije znanosti. Iz odgovorov na to anketo sklepa takole: »Niti en učenjak ni odgovoril, da vidi med vero in znanostjo nepremostljivo nasprotje, edino dva, trije se bolj zadržano izražajo glede določenih veroizpovedi. In vendar so to starejši znanstveniki, ki so se oblikovali v dobi scientizma in ki pripadajo raznim verstvom ali so celo brez konfesije. Zato je to glasovanje Francoske akademije znanosti o veri prevažna priča miselnosti večine današnjih znanstvenikov.« (Str. 404.) Pustimo ob strani vprašanje, kako je mogoče iz odgovorov nekaj več kot petdesetih znanstvenikov pred štirimi desetletji povzeti sklep, da misli prav tako kot oni »večina današnjih znanstvenikov«, ker to pač ni filozofski problem, in se raje vprašajmo, zakaj se zdijo vse te izjave znanstvenikov in njihova miselnost o odnosu med vero in znanostjo Janžekoviču tako zelo pomembne, ko pa nekaj strani prej sam ugotavlja: »Vse tako imenovane pozitivne znanosti so zgrajene na nekaterih osnovnih načelih, aksiomih, ki jih pozitivno, izkustveno ni mogoče ne dokazati ne ovreči. Znanstvenik kot tak se ne more strokovno ukvarjati z njimi, ampak samo mislec, filozof. Za izkustvenega znanstvenika so to le podmene, postulati. Tem bolj so podmene seveda celi znanstveni sestavi, ki poskušajo podati zaokroženo sliko vesoljske zgradbe.« (Str. 37.) S stališča znanosti je torej vera, ki poskuša dati »zaokroženo sliko vesoljske zgradbe«, le podmena, postulat. In znanstvenik se s temi podmenami ne more »strokovno ukvarjati« in zato tudi ne dajati strokovnih izjav o veri. S svojimi izjavami o odnosu med znanostjo in vero znanstvenik potemtakem izstopa iz svojega okvira, hoče preskočiti svojo lastno senco kot znanstvenik in se »nestrokovno« spušča na področje filozofije, ali natančneje rečeno: na področje teologije. Na tem področju pa so njegove izjave »strokovno« popolnoma nepomembne ali vsaj ne pomembnejše kot kateregakoli drugega človeka. Vsekakor more presojati o pomembnosti izjav na tem področju le filozof oziroma teolog.

Ce pa Janžekovič to ve, zakaj potem kljub temu nakloni toliko pozornosti izbiranju znanstvenikov, ki so s svojimi izjavami veri naklonjeni, in se še posebej muči, da bi njihove izjave primerno razložil in jih oblikoval v smiselno celoto?

Dva razloga sta za to:

a) Prvi obstaja v že znanem dejstvu, da Janžekovič pravzaprav ne ve, kaj je bistvo znanosti, in ga zato tudi nikjer ne

eksplicira. Samo to bistvo je opredelil že Aristotel in obstaja v tem, da se znanost zmeraj nanaša na določeno bivajoče, nikdar pa kot ta in ta znanost na bivajoče v celoti. Zato posamezna znanost ali znanstvenik tudi ne more dajati izjav o bivajočem v celoti ali o tem, kaj je bivajoče kot tako, marveč so te izjave le v posesti filozofije, ker se le filozofija sprašuje, kaj je bivajoče kot tako in v celoti. Posamezna znanost pa se vselej sprašuje le, kaj je to ali ono bivajoče, in more zato tudi odgovore dajati le o tem ali onem bivajočem.

Tega bistva posameznih znanosti se Janžekovič nejasno *zaveda*, kar je prišlo do izraza v sprejetju teze, da posamezne znanosti ne morejo »podati zaokrožene slike vesoljske zgradbe«, toda *zaveda* se vendarle *nejasno*. Sicer bi ne bil dal enemu izmed svojih poglavij naslova: »Sodobna fizika odkriva smotrnost«. Kajti *smotrnosti kot smotrnosti*, tj. kot temeljne poteze bivajočega, ne more odkrivati nobena posebna znanost, marveč le filozofija. Če pa *smotrnosti kot smotrnosti* ne more odkrivati nobena posebna znanost, je tudi fizika ne more. Vprašanje *smotrnosti kot temeljne poteze bivajočega* je vprašanje, ki sega čez fiziko; je meta-fizično vprašanje.

Omenjeno poglavje začenja Janžekovič s temile besedami: »Kaj pravijo veliki znanstveniki o smotrnosti? Ali so tudi v neživi naravi smotrne naprave? Kaj menijo fiziki? Danes vodilni med njimi s presenečenjem ugotavljajo, da so v neživi snovi jasne sledi duha in njegovih smotrnosti.« (Str. 167.) Končuje pa poglavje takole: »Teh smotrnosti mi, ki nismo fiziki, ne vidimo, zato se ne bomo sklicevali nanje. Toda če verjamemo znanstvenikom, kadar nam govorijo o svojih drugih odkritjih, zakaj bi jim ne verjeli, kadar izjavljajo, da vidijo na svojem fizikalnem področju izrazito smotrnost?« (Str. 168.)

Če bi si bil Janžekovič o bistvu znanosti na jasnem, potem si zadnjega vprašanja nikakor ne bi bil mogel zastaviti v taki obliki. Kajti odgovor na to, zakaj verjamemo znanstvenikom (fizikom), kadar nam govorijo o svojih znanstvenih (fizikalnih) odkritjih, je jasen. Zato, ker se gibljejo na svojem lastnem področju, v okviru predmeta svoje znanosti. Prav tako jasen pa je odgovor tudi na vprašanje, zakaj znanstvenikom (fizikom) ne moremo verjeti, kadar izjavljajo, »da vidijo na svojem fizikalnem področju *izrazito smotrnost*«. Janžekovič bi bil moral, če bi bil upošteval strogost filozofskega mišljenja, pravzaprav reči, da vidijo nekateri fiziki smotrnost ne le na svojem fizikalnem področju, temveč v bivajočem v celoti, saj se izraz »*izrazita smotrnost*«, ki ga uvaja Janžekovič, nanaša na tole ugotovitev: »Zakovitost v naravi se prikazuje kot 'smotrno delovanje', red v svetovju je 'pameten', raziskovanje stvarnega sveta nam omogoča vedno globlji vpo-

gled v ,delovanje na naravo delujočega vseмогоčnega razuma' (M. Planck: »Religion«, str. 28).« (Str. 167.) Kako naj Planck kot fizik govori o vseмогоčnem Razumu, delujočem *nad* naravo, tj. *nad* fizikalnim področjem? Le tako, da preskoči svoje področje, se dvigne *nad*, tj. čez (meta) njega in se spusti v nad- in čez-fizično, tj. filozofsko področje, ne da bi bil na tem področju prav tako strokovnjak, kot je na fizikalnem. Prav zato Planck ali katerikoli drug fizik kot filozof tudi ničesar ne pomeni, temveč le kot to, kar je, tj. kot fizik. In zato fiziku tudi ne moremo verjeti, kadar govori o smotrnosti ali razumu, ki da obvladuje fizično in nad-fizično, naravno in nad-naravno, tj. bivajoče v celoti. Kajti tedaj daje fizik »meta-fizične« izjave, ne da bi bil pri tem sam dejansko meta-fizik. Meta-fiziki se namreč ne rojevajo poljubno, marveč so se porajali glede na bitno-zgodovinske premike in jih imamo zato od Platona in Aristotela preko Descartesa, Kanta in Hegla do Nietzscheja le nekaj, ki zares zaslužijo to ime. Vsi drugi so le njihovi epigoni in največkrat ponavljajo po meta-fiziki sami že zdavnaj prevladane resnice, ne da bi se tega zavedali. Prav to jim tudi jemlje njihov pomen in resnost.

Tako je tudi s Planckom, in kolikor mu sledi Janžekovič, tudi z njim. Planck na svojem fizikalnem področju smotrnosti ne odkriva, marveč jo vanj vnaša, pri čemer ponavlja že od Descartesa najprej »zastarele« metafizične, tj. filozofske resnice. Izrecno pa je metafizični, tj. filozofski ravni nedopustno govoriti o smotrnosti v naravi in s tem na fizikalnem področju, odkar je Kant več kot sto let pred Planckom uvidel, da v naravi kot objektu subjekta ne more biti nikakršne smotrnosti po sebi. Narava kot celotnost pojavov je povezana le s tvornimi vzroki, zaradi česar se kavzalnost v ožjem pomenu besede imenuje železni naravni zakon in je govor o tem, da se naravna snov ravna po železnih naravnih zakonih, da so naravna bitja kot taka nesvobodna in da je svoboden le človek, ki kot duhovno bitje ni podrejen železni prirodni zakonitosti. Tako Kant.

In zdaj se zastavi vprašanje, če se že zastavljajo takšna vprašanja: Zakaj glede na razrešitev filozofskega problema smotrnosti ne bi raje verjeli filozofu Kantu in ne fiziku Plancku? Ker pa filozofija ni nekaj izmišljenega, temveč tisto, kar v osnovi opredeljuje dejanje in nehanje človeka vsakokratne bitno-zgodovinske epohe, tu niti ni potrebno nekakšno verovanje, saj nas to, kar filozofija izreka, zmeraj že opredeljuje, in to tako močno, da se temu opredeljevanju predajamo hote ali nehote, kar izpričujejo tudi tele protislovne Janžekovičeve besede v istem odstavku: »Dolžnost, biti dober vključuje resnico, da sem svoboden. Nesvobodna bitja nimajo nobenih dolžnosti. Svobodno pa more biti le duhovno bitje, tvar se

nujno ravna po železnih naravnih zakonih. Potemtakem nisem zgolj stvarno, marveč hkrati tudi duhovno bitje.« (Str. 264.) To so docela kantovske opredelitve in Janžekovič se preko njih predaja tistemu, kar izrekajo, ne da bi se zavedal njihovega temelja v novoveški subjektiviteti, ali morda celo ne da bi se zavedal, da so to Kantove opredelitve. Iz teh opredelitev izhaja, da v stvari in s tem v naravi kot taki ni svobode, saj vladajo v njej železni naravni zakoni. In ker svoboda in smotrnost zmeraj sopripadata, bi potemtakem v stvari in s tem v naravi kot taki, kjer ni svobode, tudi smotrnosti ne moglo biti. Železni naravni zakoni in smotrnost se na isti ravni izključujejo. Vendar gre Janžekovič mimo tega dejstva. Kratko malo ga spregleda, kajti svoje temeljno izhodišče nahaja vendarle v prednovoveški filozofiji — natančneje: sholastiki Tomaža Akvinskega — za katero je smotrnost v naravi sami. Zato Janžekovič nadaljuje: »Dobro za vsako bitje je pa to, kar mu pomaga doseči njegov smoter, slabo to, kar ga od smotra odvrača. Stvari, ki po ničemer ne teži, ne moreš ne koristiti ne škoditi, zanje ni nič dobro, nič slabo. Človek je torej usmerjen k nekemu smotru, in ker je razlika med dobrim in slabim brezpogojna in dana, mora biti tudi smoter človekovega življenja brezpogojen in dan od narave, ne poljudno izbran. Smotrnost v naravi je pa dokaz za višji, božji razum.« (Prav tam.) Najprej Janžekovič torej ugotavlja, da so stvari, ki po ničemer ne težijo, tudi po smotru ne, in bi jih potemtakem ne mogla opredeljevati smotrnost. Smotrnost še zmeraj v skladu s Kantom veže na teženje in svobodo. Zdaj pa nenadoma napravi preobrat, češ da je smoter »dan od narave« in da je »smotrnost v naravi« dokaz za Boga. Tako v istem odstavku govori hkrati o »železnih naravnih zakonih« in »o smotrnosti v naravi«, kar je poskus združiti nezdružljivo in ostane zato popolno protislovje. V tem poskusu in v tem protislovju se izraža brezupna Janžekovičeva težnja, da bi združil sholastiko s filozofijo novoveške subjektivitete. Če pa vemo, da je v sholastični »filozofiji« najbolj živo od vsega prav Bog, rezultat novoveške filozofije pa je prav mrtvi Bog, potem vemo tudi, da tega dvojega ni mogoče združiti v neko novo sintezo.

V trudu, da bi zgradil to nemogočo sintezo, ne da bi se pri tem seveda sploh zares zavedal, kaj skuša sintetizirati, se zateka k »metafizičnim« izjavam znanstvenikov, ki so svetovnonazorsko naklonjeni veri. V dialog s filozofi se ne spušča, kajti prav gotovo čuti, da ga ti v njegovi nameri spodbijajo pri vsakem koraku. Tako lahko skozi vso knjigo opazujemo, da skuša podkrepiti svoja »filozofska« izvajanja z »ne-znanstvenimi« izjavami znanstvenikov, znanstvenikom pa ugovarja, kolikor se mu zdi, da govorijo narobe, z »ne-filozofskimi« tezami tretjerazrednih filozofov, kot je Meyerson itd.

Od kod takšno njegovo ravnanje? Prvi razlog je v tem, da se nejasno zaveda razlike med znanostjo in filozofijo, kar izhaja iz tega, da se nejasno zaveda tudi bistva znanosti, zaradi česar so zanj zavite v meglo tako kompetence znanstvenikov kot tudi filozofov, zlasti pa tretjerazrednih filozofov, ki tega imena pravzaprav ne zaslužijo, marveč imena filozofi, ker nikdar ne prispejo do odgovora, do svojega odgovora na vprašanje, kaj je bivajoče kot tako in v celoti. (S tem seveda ni rečeno, da je to, da do tega ne prispejo, zgolj njihova osebna nezmožnost.) Predvsem pa Janžekovič zaradi tega, ker se ne zaveda jasno bistva znanosti, ker si prizadeva dati znanstveno težo »neznanstvenim« izjavam znanstvenikov, vleče filozofijo, z njo pa vero, kajti vero tesno povezuje s filozofijo kot svetovnim nazorom, na raven, na kateri je sam ne bi rad videl. Vero vleče na raven izkustvene dokazljivosti, na raven izkustvene znanosti in se dela, kot da izhajajo dokazi za vero tudi iz rezultatov znanosti, obenem pa se trudi, da bi napravil vero popolnoma neodvisno od rezultatov znanosti. Dejali smo, potem ko smo ugotovili nakazano nasprotje v sklopu Janžekovičevih misli, da je prvi razlog tega nasprotja v tem, da Janžekovič sprejema bistvo znanosti in bistvo vere kot nekaj samoumevnega, zaradi česar je ostalo tako eno kot drugo bistvo nerazvidno, hkrati pa tudi odnos med njima. Od tod tudi Janžekovičeva nejasnost glede tega, kaj spada na versko in kaj na znanstveno področje. Toda odločilnejši od tega prvega razloga je drugi razlog, ki je dejansko vzrok tudi prvega.

b) Ta drugi razlog, ki povzroča tudi vsa druga nasprotja, je Janžekovičev odnos do svetovnega nazora in filozofije.

2. Svetovni nazor in filozofija

Da prikažemo ta odnos, si oglejmo tale odstavek: »Vera se s svojimi resnicami giblje skoraj izključno na modroslovski in verski ravni. Znanstvenik, ki take resnice zavrača, tega ne dela kot znanstvenik, ampak zapušča svojo stroko in filozofira ali teologizira. Neposredno nasprotje med izkustveno znanostjo ter modroslovjem in zlasti vero je povsem izključeno, če izvzamemo majhno skupno področje. Vernik zaman upa, da mu bo izkustvena znanost dokazala njegovo prepričanje, in se po nepotrebnem boji, da bo kdaj ovrгла vero; materialist se hudo vara, če misli, da more kakšna izkustvena znanost dokazati, da ni Boga. Svetovnega nazora, ki se giblje na modroslovski ravnini, ne more neposredno dokazati ne ovreči nobeno pozitivno dejstvo, ker je prav *bistvo svetovnega nazora, da si vsako dejstvo pretolmači v svoji lastni luči*, preden ga uporabi kot gradivo v svoji stavbi.« (Str. 50.) Prvo,

kar opazimo ob tem odstavku, ki je eden izmed odločilnih odstavkov »Smisla življenja«, je izredna nepreciznost, tj. površnost v izražanju. Ta površnost je toliko večja, če skušamo iz celotnega teksta knjige izluščiti npr. razmerje med vero, filozofijo, modroslovjem in svetovnim nazorom. Koliko so ti izrazi za Janžekoviča eno in isto in koliko se med seboj razlikujejo? Jasnega in razločnega odgovora na to vprašanje v knjigi ni najti. Še slabši pa so rezultati analize, če skušamo iz pavšalnega navajanja opredelitev izvesti eksplicitno opredelitev.

Začnimo s prvim stavkom navedenega odstavka: »Vera se s svojimi resnicami giblje skoraj izključno na modroslovski in verski ravni.« Kakšna opredelitev vere je podana v tem stavku? Če izpustimo čisto tautološko, brez vsebinsko in zato nesmiselno navedbo, da se vera giblje na »verski ravni«, potem nam ostane opredelitev vere kot modroslovja, kolikor ne cepimo dlake in ne izzenačimo vere z versko ravni in njenimi resnicami ter modroslovja z modroslovsko ravni. Vera je torej modroslovje. Vendar ni povsem modroslovje, temveč le »skoraj izključno«. Ta »skoraj izključno« nam seveda ničesar ne pove, dokler ni pojasnjeno, kaj je bistvo vere in kaj bistvo modroslovja. Pomaga le ustvarjati videz, da se s tem ostro razmejujejo področja, čeprav bi bilo treba dejansko prav sedaj preiti na vsebinsko razmejitev in zapustiti približno pripovedovanje.

Nato Janžekovič v drugem stavku izenači vero s filozofijo ali teologijo: »Znanstvenik, ki take (verske) resnice zavrača, tega ne dela kot znanstvenik, ampak zapušča svojo stroko in filozofira ali teologizira.« Nekdo, ki se ukvarja z vero in njenimi resnicami, torej filozofira ali teologizira. To ukvarjanje z verskimi resnicami kot vsebino vere pa je seveda lahko potrjevanje ali zanikanje verske vsebine. Pri potrjevanju se verske, filozofske ali teološke resnice izenačujejo, saj filozofiranje ali teologiziranje ne bi moglo biti v svojem okviru ukvarjanje z verskimi resnicami, če te resnice ne bi bile hkrati, namreč po Janžekoviču, filozofske ali teološke resnice. Najbrž pa vera tudi pri potrjevanju ni popolnoma enaka filozofiji ali teologiji, marveč spet le »skoraj izključno«. V čem je pomen tega »skoraj«, je seveda spet vprašanje.

Zadnji stavek citiranega odstavka pa govori o tem, da spadajo verske resnice in s tem vera v Boga v enega izmed svetovnih nazorov, češ da vere v Boga, »svetovnega nazora, ki se giblje na *modroslovski ravni*, ne more neposredno dokazati ne ovreči nobeno pozitivno dejstvo«. Vera je svetovni nazor. Svetovni nazor pa je modroslovje ali »skoraj izključno« modroslovje. Tako je krog sklenjen. Zadnji stavek končuje z ugotovitvijo, ki jo podaja že prvi stavek, namreč, da je vera

ali da je vsaj jedro vere modroslovje. Zaradi tega kroga in njegovih vmesnih členov se zdi, da je ta ugotovitev dokazana. Toda v prikazanem krogu ni nobenega dokaza, saj se le neprestano uvajajo novi pojmi in s tem nove izenačitve, ne da bi bil katerikoli pojem jasno in razločno opredeljen. Sicer najdemo na nekaterih drugih mestih še bolj eksplicitne izenačitve, ne pa tudi eksplicitnih opredelitev. Recimo: »Idealizem in materializem sta modroslovska sestava. Eno kot drugo je filozofija.« (Str. 51.) Tu sta popolnoma jasno izenačena modroslovje in filozofija, ne pa tudi razločno. Sta nekaj docela enakega ali pa gre v njunem razmerju morda za podrejenost enega in nadrejenost drugega? In na drugem mestu: »... modroslovje je s svojimi spoznavoslovskimi raziskovanji korenika, ki poganja iz nje vse človeško znanje... Toda modroslovje ima še drugo nalogo: podati človeku celoten pogled na svet in življenje, dati mu, ali vsaj utemeljiti mu svetovni nazor.« (Str. 48 in 52.) Skratka: filozofija kot modroslovje je v svoji izločitvi svetovni nazor ali vsaj »skoraj izključno« svetovni nazor oziroma njegovo jedro. Če se spomnimo, da je za Janžekoviča po drugi plati vera tisto, kar je »skoraj izključno« modroslovje, potem je mogoče vse skupaj povzeti takole: vera = (skoraj izključno) = modroslovje = filozofija ali teologija = svetovni nazor.

Vera se je navsezadnje pokazala kot svetovni nazor. Bistvo svetovnega nazora pa je po Janžekoviču v tem, »da si vsako dejstvo pretolmači v svoji lastni luči«. Janžekovič se zaveda, da je s to opredelitvijo svetovnega nazora in s poprejšnjo izenačitvijo vere s svetovnim nazorom spravil vero kar se da blizu popolnemu relativizmu. Da bi se relativizmu izmaknil, tj., da bi svoji veri kot svojemu svetovnemu nazoru priboril absolutno zmago in jo vzpostavil kot edino pravilno, se mora dopolniti: »Ista dejstva si pretolmači en človek tako, drugi drugače, kakršen je pač njegov nazor. Z dejstvi ni mogoče neposredno zadeti svetovnega nazora. To pa seveda ne pomeni, da je svetovnonazorsko področje izven resnice in neresnice, kakor to velja recimo za umetnost, in da so na njem enako upravičene vse podmene. Nikakor. Če si od dveh ljudi isto dejstvo eden pretolmači tako, drugi drugače, ker sta svetovnonazorsko različno usmerjena, tedaj se vsaj eden od obeh moti in mu je, vsaj načelno, to mogoče dokazati, toda dokazati na modroslovski način, ne tako, kakor dokazuje izkustvena znanost.« (Str. 51.) Le en svetovni nazor torej ima v posesti resnico. Toda ali se je Janžekovič s postavitvijo te teze tudi že zares izmaknil relativizmu?

Odgovor je odvisen od tega, kako Janžekovič pojmuje resnico. Kajti če je zanj resnica sama nekaj relativnega, tedaj je relativen tudi svetovni nazor, ki temelji na takšni resnici.

In če se kljub temu, če se kljub svoji relativnosti hoče neki svetovni nazor, ki temelji na relativističnem pojmovanju resnice, uveljaviti kot edino pravilen, njegovo uveljavljanje ne izhaja iz resnice, marveč iz pravice, ki si jo sam daje, oziroma iz resnice kot pravice. Resnica kot pravica pa je že glas filozofije mrtvega Boga, saj je opredelil resnico kot pravico Nietzsche. Ta je tudi svetovni nazor razkril kot značilno obliko zavesti, ki temelji na resnici kot pravici. Če se torej pokaže, da izhaja Janžekovič iz resnice kot pravice, če se pokaže, da je ta resnica njegov kriterij vere kot svetovnega nazora, potem vera, ki jo razglša, ne bi bila vera v Boga, marveč le »vera« v svojo »vero« kot svoj svetovni nazor; Bog pa bi bil le orodje v rokah te vere in kot to orodje pravzaprav nekaj mrtvega. Kakšen je torej Janžekovičev odnos do resnice?

3. Resnica

Izhodišče Janžekovičevega razmerja do resnice je tole prepričanje: »Za nas je za sedaj najvažnejša ugotovitev, da vse ni dvomno, da nam je resnica dostopna, da se je na razum, ki nekaj jasno vidi, mogoče brezpogojno zanesti. Skeptičizem nima prav. Nekatere resnice neposredno vidimo in vidimo, da jih vidimo.« (Str. 14.) Kar sledi pomembnega iz teh stavkov, je predvsem spoznanje, da skuša Janžekovič zapustiti Tomaža Akvinskega in s tem sholastično pojmovanje resnice in se nasloniti na Descartesa. Sholastika se je namreč opirala na Aristotelovo razložitev resnice kot pravilnosti (adekvatnosti), ki je imela svoj kriterij v jasnem spoznanju in ni zahtevala refleksije, onega vidim, da vidim, namreč nekaj resničnega. Temu načinu spoznavanja zadošča torej resnica kot pravilnost in ne zahteva, da bi imela ta pravilnost v sebi hkrati tudi gotovost. Descartes pa postavi zahtevo prav po resnici kot gotovosti. Ne zadošča mu le jasno spoznanje, ampak zahteva jasno in hkrati *razločno* spoznanje, tj. razvidnost. Šele razvidnost daje zares gotovost. Kako malo Janžekovič razume Descartesa, je videti iz njegove trditve, »da se je na razum, ki nekaj jasno vidi, mogoče brezpogojno zanesti«. Jasnost namreč, kakor smo videli, po Descartesu še ne zagotavlja zanesljivosti, tj. gotovosti, kaj šele brezpogojne, ki je možna le v Heglovem sistemu.

Janžekoviču torej niso jasne razlike med Aristotelovo in Descartesovo opredelitvijo resnice, razlike med resnico kot zgolj pravilnostjo in resnico kot gotovostjo. Zato razvidnost kot kriterij resnice tudi potisne v območje doživetja: »Razvidnost je res zadnji, najvišji znak in nezmotljivo sodilo resničnosti, ki nam za svojo veljavnost sama jamči — zato jo

je treba le doživeti — podobno kakor je luč vidna sama po sebi. Vse, kar je razvidno, je nujno veljavno, resnično, izvestno, vse, kar naj bo izvestno, mora biti nekako razvidno, bodisi neposredno, bodisi posredno, po dokazu... Dokazati je že manj kakor neposredno videti. Vsak dokaz ima edino ta namen, da nam napravi vidno nekaj, česar prej nismo videli, da nam torej posreduje razvidnost. Dokaz je kakor daljnogled, ki mi predmet približa. Za stvar, ki jo imam tik pred očmi, ni potrebno in ni mogoče rabiti daljnogleda, treba jo je samo pogledati. Neposredno razvidnost je treba samo doživeti.« (Str. 10 in 9.) Doživetje je za Janžekoviča najvišji kriterij resnice, ne pa razvidnost sama, kakor se zdi na prvi pogled. Razvidno je namreč le tisto, kar doživim kot razvidno.

Janžekovičevo doživetje je preinterpretacija Descartesove naravne luči (*lumen naturale*). Toda Descartes se pri naravni luči opira na metodično dobljenega garanta in ta metoda, ki postane v Heglovi filozofiji kot dopolnitvi noveveške filozofije in filozofije sploh, »duša« vsega, kar je, izhaja iz Descartesovega razumevanja resnice kot gotovosti. Naravna luč je potemtakem že razložena iz samosvojega bistva resnice in metode, ki je vezana na to resnico. Janžekovič pa metode kot metode ne pozna, kajti doživetje kot najvišji in neposredni kriterij resnice metode tudi ne potrebuje. Za doživetje sta odločilni človekova neposredna pripravljenost in njegovo hotenje: »Razvidne sodbe, to je, primeri, ko kako resnico vidimo tako, da obenem vidimo, da jo vidimo, so najgloblje, brezpogojno zanesljive osnove, ki nosijo vso zgradbo človeškega znanja. Prav s temi začnemo dokazovati tiste, ki jih ne vidimo neposredno... Ugotovili smo važno stvar: v razvidnosti smo našli znak, ki loči zanesljive, resnične sodbe od nezanesljivih. S tem smo pa izrekli — nič več in nič manj — da je človek, če hoče, nezmotljiv!« (Str. 10 in 11.) Človek je nezmotljiv, če hoče, da je nezmotljiv. To pomeni: človek ve za resnico, če hoče resnico, če hoče razvidnost. In ker je v osnovi resnice kot razvidnosti doživetje, ve človek za temeljne resnice takrat, kadar hoče svoje neposredno doživetje. Tu seveda ni treba nikakršne metode, saj je metoda zmeraj nekaj posredovanega, ob tem doživetju gre pa prav za njegovo neposrednost.

Resnica je za Janžekoviča hoteno doživetje. Resnica je zanj nekaj, kar *velja* le glede na to doživetje in njegovo hotenje. Le kolikor resnica velja, je resnica to, kar je. Zato Janžekovič tudi more resnično izenačiti z veljavnim in reči: »Vse, kar je razvidno, je nujno *veljavno, resnično*...« S takšno opredelitvijo resnice pa se je Janžekovič podredil bistvu resnice, ki ga je izrekel filozof, kateremu bi Janžekovič

najbrž v čemerkoli pritrdil prav nazadnje ali sploh nikoli, namreč Nietzsche. Seveda se Janžekovič tega zbližanja svojega pojmovanja resnice in pa Nietzschejevega pojmovanja ne zaveda niti ni v svojih izvajanjih konsekventen. Resnice nikjer ne izenači s pravico, sklicuje se na naravne resnice, na zakon protislovja itd. itd.

Vendar pa ga pojmovanje resnice kot hotenega doživetja nujno vodi k relativizmu resnice in s tem k resnici kot pravici. To se pokaže ob njegovem reševanju osrednjega problema, ki si ga je zastavil v svoji knjigi, namreč ob reševanju problema, kaj je smisel življenja. Ker nam gre tu za kriterij resnice, se še ne bomo spuščali v vsebinsko analizo, marveč bomo izpostavili le omenjeni kriterij, kakor se kaže ob navedenem reševanju problema. Potem ko Janžekovič izpostavi kot smisel človekovega življenja človekovo naprezanje, da bi bil dober, in ko bi moral navesti bistvo dobrega človeka, kaj pomeni to, da je človek dober, saj sicer vse skupaj obvisi v zraku, se Janžekovič zateče k zdravemu razumu, k zdravi pameti. »Pustimo torej opise dobrega človeka. Za naš namen niso nujno potrebni. Kdo je dober in kdo ni, nam s presenetljivo natančnostjo pove *zdrava pamet*... Da prepoznamo, katero dejanje je plemenito, katero podlo, za to ni potrebno učeno raziskovanje, zadošča zdrava pamet. Njeni sodbi tudi zob časa ne more do živega.« (Str. 219 in 223.) Kar nam torej omogoča priti do resnice in kar je osnova razvidnosti kot našega hotenega doživetja, je zdrava pamet. Vse razpravljanje o resnici se konča in seveda tudi začne pri zdravi pameti, kajti ta je nadzgodovinski garant resnice, saj je nadčasoven, kolikor mu tudi zob časa ne more do živega.

Preden preidemo k analizi tega, kaj pomeni izpostava zdrave pameti (zdravega razuma) kot edinega garanta resnice, pa si oglejmo izjave o zdravi pameti pri takih filozofih, kot so Kant, Hegel in Marx. Kant: »Sklicevati se na človeški razum takrat, ko zmanjka človeku pametnih dokazov za njegove trditve, in ne prej, to je ena izmed premetenih iznajdb novega časa. Tako se najplitkejši kvasač lahko mirne duše pomeri z najgloblji mislecem in mu je kos. Dokler pa ima človek še malo razsodnosti, se mu bo upiralo zatekati se k takšni zasilni pomoči. Če gledamo v pravi luči, ni sklicevanje na zdravi razum nič drugega kot priziv na sodbo množice: ploskanje, ob katerem filozof zardi, popularni modrijan pa ob njem kljubovalno triumfira.« (Prolegomena, Ljubljana 1963, str. 62.) Hegel nasproti zdravemu razumu ni nič bolj popustljiv kot Kant: »Vsak filozof gre dalje kot zdravi človeški razum; kajti tisto, kar imenujejo ljudje zdravi razum, ni filozofija, — mnogokrat je nekaj dokaj nezdravejšega... Zdravi človeški razum predstavlja način mišljenja

nekega časa, v katerem so vsebovani vsi predsodki tega časa.« (Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie, II, str. 116.) Marx pa je običajni, tj. zdravi razum vezal neposredno na sprevrnjeno in odtujeno, tj. ideološko zavest. Če pravi Hegel, da je v zdravem razumu marsikaj nezdravega, gre Marx še dalje in vidi kot bistvo zdravega razuma prav njegovo nasprotje, tj. nerazumskost (iracionalnost): »Kar nahaja običajni človeški razum kot iracionalno, je *racionalno* in njegovo racionalno je iracionalnost sama.« (»Das Kapital«, III, MEW 25—787.) Tako za Kanta kot za Hegla in Marxa je potemtakem zdravi razum ali zdrava, običajna pamet vse kaj drugega kot garant resnice. Zdrava pamet ne nudi resnice, marveč jo prav zakriva in sprevrča. Zato filozofu zdrava pamet ne more zadoščati, temveč mora iti dalje od nje. Filozofija kot filozofija se začne šele onkraj zdrave pameti. Nekdo, ki ostane pri zdravi pameti, potemtakem ni filozof, marveč se giblje na predfilozofski ravni.

Janžekovič, ki mu zadošča zdrava pamet, torej ni filozof. Kaj pa je potem? Kaj pomeni njegovo izpostavljanje zdrave pameti kot edinega in nadčasovnega kriterija resnice? Resnica je zanj hoteno doživetje, ki velja le kot ta hotenost. Kaj je resnično, kaj je torej veljavno, odloča moje doživetje vsebine zdrave pameti in hotenje te vsebine. Pravico do tega, kaj je vsebina zdrave pameti, nahajam sam v sebi, v svojem doživetju in hotenju: »Vsi ljudje smo enaki med seboj, ker imamo vsi eno in isto najvišjo dolžnost: truditi se, da bi naredili iz sebe dobrega človeka... Pri tej nalogi so nam na razpolago ista sredstva: lastna pamet in volja.« (Str. 218.) Z lastno pametjo in voljo si dajem pravico odločati, kaj je dobro in kaj je slabo, kaj je resnično in kaj je neresnično, kaj je veljavno in kaj je neveljavno. Pri tem seveda ne odločam kot prav ta in zgolj ta jaz, temveč kot privrženec določenega svetovnega nazora. Resnično je za Janžekoviča tisto, kar velja v sklopu njegove vere kot svetovnega nazora. In tu nastopi potem tisti znani obrat, ki je značilen za svetovne nazore: le kar velja v sklopu mojega svetovnega nazora, ki je edino pravilen, je v skladu z zdravo pametjo. Kot privrženec določenega svetovnega nazora si jemljem pravico, da opredeljujem, kaj je resnica in kaj ni resnica, da ločujem resnico od neresnice.

Tako se Janežkovič ni izmaknil opredelitvi svetovnega nazora, kakršno je sam podal: »Bistvo svetovnega nazora je, da si vsako dejstvo pretolmači v svoji lastni luči.« Tudi se mu ni posrečilo dokazati, da je njegov svetovni nazor oziroma njegova vera edino pravilna, kajti zdrava pamet, kakor smo videli, pač ne more biti objektivni garant te edine pravilnosti. Zdrava pamet je lahko garant edine pravilnosti le v sklopu

njegovega svetovnega nazora, in sicer takrat, kadar odloča resnica kot pravica. In če je poslednji razsodnik prav moje hoteno doživetje, tedaj se v sklopu moje vere kot svetovnega nazora pojavlja Bog le kot predmet tega mojega hotenega doživetja. Resnica Boga je moja lastna pravica, da si boga predstavljam in da verujem vanj. Vera pa tedaj tudi ni nič drugega kot moja pravica, kot vrednota, ki sem si jo postavil kot nekaj veljavnega in ima zdaj kot to veljavno svojo resnico, tj. svojo veljavo. Zunaj te veljavnosti sta vera in Bog mrtva.

Janžekovič torej ni niti filozof niti glasnik vere v Boga kot skrivnosti (v njeni izvirnosti odnosa do svetega), marveč propagandist sodobnega katoliškega svetovnega nazora, ki se hoče kot vsak svetovni nazor proglasiti za edino veljavnega in ki ima zmeraj že dokončne (vsaj načelno) odgovore na vsa vprašanja. Svetovni nazor je po Janžekovičevi lastni opredelitvi tisto, kar daje človeku »celosten pogled na svet in življenje«. »Samo tak celosten pogled pa kaže človeku, kakšno je njegovo mesto v svetu in kaj so njegove naloge, samo iz svetovnega nazora poteka etika.« (Str. 52.) Takšen svetovni nazor ve torej o človeku že vnaprej vse. Ve, kaj je človek, kaj je njegovo mesto v svetu in kaj je smisel njegovega življenja. Religija kot svetovni nazor vsakokratnemu človeku ne dopušča nobenega prostega prostora.

Vloga slovenske republike

Tudi k drugemu pogovoru (25. 9. 1968) za »okroglo mizo« je redakcija povabila več kot 40 javnih in družbenih delavcev. To pot so v razgovoru sodelovali: Janko Česnik, predsednik zakonodajno-pravne komisije skupščine SRS, Josip Globevnik, predsednik pravnega sveta IS skupščine SRS, Jože Goričar, profesor na pravni fakulteti, France Hočevar, podpredsednik IS skupščine SRS, Peter Klinar, docent VŠPV, Boštjan Markič, predavatelj na VŠPV, Stane Markič, sodnik vrhovnega sodišča SRS, Jože Pacek, strokovni sodelavec v CK ZKS, Ernest Petrič, član IS skupščine SRS, Svetozar Polič, predsednik okrožnega gospodarskega sodišča v Kopru, Miha Ribarič, sekretar republiške delegacije v zboru narodov zvezne skupščine, Zdenko Roter, odgovorni urednik revije, in Niko Toš, predavatelj na VŠPV. Okvir pogovora so bila tale vprašanja:

4. Razmerje med neposredno demokracijo in družbenim usmerjanjem v političnem sistemu socialistične družbe. Vloga države. Razmerje med državnim in samoupravnim. Kako v tej zvezi presoјati vlogo slovenske republike? Ali res že vsak poseg republiških organov pomeni uveljavljanje republiškega etatizma?

vprašanja političnega sistema

5. Razmerje med republiko in občino. Ali so res problemi in možne rešitve enake v odnosu med republiko in občino kot v odnosu med federacijo in republiko?

6. Samostojnost, enakopravnost, iniciativnost posameznih političnih subjektov so pogoj za uveljavljanje socialistične demokracije. Katere so tiste ovire, ki preprečujejo to samostojnost političnih subjektov in kakšne so posledice takega stanja?

Tudi to pot objavljamo potek pogovora v celoti.

KAJ JE ETATISTIČNO IN KAJ SAMOUPRAVNO?

J. GLOBEVNIK: Želel bi omeniti en vidik tega problema. Mislim, da bi v naši socialistični družbi, ki izhaja od delovnega človeka in njegovega neposrednega interesa, ne pa od države, ne mogli razmerja med državnim in samoupravnim postaviti v osnovi kot antitezo. Zakaj ne? Prvič zaradi samega značaja oblasti; oblast je namreč oblast delovnega ljudstva. Drugič: bistvo in vsebina vse naše družbene ureditve je samouprava delovnega človeka v ekonomskih in političnih odnosih, ki se na vseh stopnjah njene organizacije (od delovne organizacije in znotraj nje oziroma od krajevne skupnosti do federacije) izvršuje v okviru ustave in zakonov. Tretjič: samoupravljanje v okviru družbeno političnih skupnosti vključuje tudi funkcijo oblasti. V uvodnem delu ustave je izrecno povedano, da se z ustavo določene funkcije oblasti poverjajo predstavniškemu telesu družbeno-političnih skupnosti »kot teritorialnim organom družbenega samoupravljanja«. Zakon kot splošni akt predstavniškega organa, ki ga spremlja sankcija prisiljevanja, je samo specifičen instrument samoupravljanja družbenopolitične skupnosti v sferi določanja njene politike.

Razmerje med državnim in samoupravnim v ožjem smislu (reševanje družbenih zadev brez sankcije prisiljevanja) obstoji kot antiteza le takrat in toliko, kolikor med njima ni vzpostavljeno pravilno razmerje, se pravi, kolikor se funkcija oblasti vzporedno z ustvarjenimi pogoji in stopnjo družbene zavesti ne zmanjšuje v korist samoupravljanja kot reševanja družbenih problemov brez prisiljevanja, to je z neposrednim sporazumevanjem na temelju skupnega interesa.

Vlogo republike je treba presojati z gledišča, da je to — kot sem že pri odgovoru na prvo vprašanje povedal — nacionalna suverena samoupravna socialistična družbena skupnost, v okviru katere se opravljajo vse skupne družbene

naloge, z izjemo tistih, ki se v skupnem interesu narodov in delovnih ljudi Jugoslavije opravljajo po ustavi, kot skupnem dogovoru, v federaciji. V okviru samouprave republike se opravljajo tudi vse centralne funkcije oblasti, z izjemo tistih, ki se po ustavi SFRJ opravljajo v federaciji. Na ta način in v tem okviru je republika »državna socialistična demokratična skupnost«, kot to izrečno povesta zvezna in republiška ustava. Vprašanje razmerja med samoupravnim in državnim se tudi na ravni republike postavlja in rešuje po načelu, o katerem sem prej govoril. Trditev tovariša Toša, da je »javno mnenje« drugačno in celo nasprotno mojemu stališču, ne ustreza resnici — ali pa morda s tovarišem Tošem ne govoriva o isti stvari. (Glej TiP št. 10.)

V luči rečenega se mi zdi, da je nesmiselno trditi in sploh postaviti vprašanje, ali res že vsak poseg republiških organov pomeni uveljavljanje republiškega etatizma. Vsak republiški organ deluje v okviru ustave in zakonov. Če ima na tem temelju možnost in pravico, da s predpisom ali pa z oblastvenim odločanjem v individualnem primeru ukrepa, to ni nikakršen »etatizem«, ampak pomeni le izvrševanje ustave in zakonov v samoupravnem sistemu in s tem njegovo varovanje in utrjevanje. Pač pa bi bil »etatizem« kot antiteza in zavora nadaljnjega razvoja samoupravljanja to, če bi republiški organ svoja ustavna in zakonska pooblastila prekoračil. Zlasti pa tudi, če bi republiški predstavniški ali drug organ na prisilen način (s predpisom, ki je sankcioniran z intervencijo sile) urejal družbene odnose, ki jih je že mogoče uspešno reševati brez takšnega državnega prisiljevanja na temelju neposrednega sporazumevanja in skupnega interesa prizadetih, ob morebitnih enotnih stališčih pristojnega republiškega organa, izraženih v splošnem političnem in pravno neobveznem aktu.

J. GORIČAR: To isto problematiko, ki je vsekakor osrednjega pomena v našem političnem sistemu, bom poskusil osvetliti z nekoliko drugačnega zornega kota kakor dr. Globevnik. Gre za vprašanje o razmerju med državno in nedržavno sfero na zdajšnji stopnji našega razvoja. Res je, da marsikje že vsak poseg republiških organov označujejo za uveljavljanje republiškega etatizma; zdi se mi celo, da razumejo nekateri proces razvijanja samoupravnih struktur in vzporedne slabitve državnih struktur za nastajanje nečesa, kar bi bilo še najbolj podobno Heglovi tako imenovani civilni družbi. S tega izhodišča pripisujejo republiki kvečjemu še vlogo nekakšnega »clearing-housa« in nič več. Takšno gledanje na problem lahko postane — če bi se uveljavilo v širšem obsegu — neprijetno zato, ker bi ustvarjalo in vzdrževalo dve nasprotujoči si politični realnosti: realnost nekakšne kvazisamoupravne samovolje (ki se v nekaterih

delovnih organizacijah v resnici tudi že kaže) na eni strani, na drugi strani pa kot reakcija na to pretirano poudarjanje in izživiljanje etatističnih tendenc pri republiki.

Mislim, da je slej ko prej treba videti poglobitvenega nosilca in dejavnika družbene moči v republiki in da moramo v skladu s tem tudi ravnati. Z bolj ali manj optimističnim, da ne rečem utopičnim zanašanjem na učinkovitost družbenega dogovarjanja se v današnjem svetu še ne da kaj prida doseči. Ni naključje, da postaja zadnji čas pri nas vprašanje odgovornosti zmeraj bolj pereče. To ni naključje zaradi tega, ker je druga plat vprašanja o odgovornosti tisto o organizirani družbeni sankciji, ki je zaenkrat najučinkovitejši izvršilni instrument družbene moči in najrealnejši vzdrževalec odgovornosti. Filozofija »samoupravnega dogovarjanja« takšnega instrumenta ne predvideva in bi bil celo v nasprotju z njo, ko vsak dogovor — kakor je znano — obvezuje le tiste partnerje, ki so dogovor sklenili. Več kot samo z moralno odgovornostjo pa jih obvezuje sploh le tedaj, kadar je za kršitev dogovora predvidena organizirana sankcija. Z organizirano družbeno sankcijo mislim predvsem — čeprav ne izključno — na možnost republike, da, če je treba, tudi s prisilnimi sredstvi izsilili upoštevanje in izvajanje veljavno dognanih in sprejetih stališč in odločitev. Seveda mora imeti takšna sankcija za sabo ves z ustavo predvideni demokratični zakonodajni postopek. Nikakor pa ne trdim, da bi bila država v naših razmerah edini in izključni izvrševalec organizirane družbene sankcije. Tu je še področje tako imenovane notranje, avtonomne zakonodaje samoupravnih delovnih organizacij in pa vprašanje sankcioniranja njihovih notranjih, avtonomnih norm; vprašanje tedaj, ki je tako v praksi kakor v teoriji še zmeraj odprto.

S širšega zornega kota pa gre pri vsem tem za problem vertikalnega izgrajevanja samoupravnega sistema. Čisto hipotetično lahko najbrž trdimo, da je samoupravni sistem v družbeni horizontali, se pravi v delovnih organizacijah in v temeljih družbenopolitičnih skupnostih, že nekako dodelan in vsaj relativno učinkovit, oziroma takšno učinkovitost vsaj omogoča, da pa se tega o družbeni vertikali ne da zatrjevati. Saj drugače tudi ne more biti, ko pa je samoupravljanje v veliki meri identično z neposredno demokratičnim odločanjem; le-tega pa po vertikali nujno nadomešča posredno demokratično, se pravi predstavniško odločanje. Takšno odločanje pa je — vsaj po tradicionalnem pojmovanju, pa tudi glede na dejansko prakso — zelo blizu državnopolitičnemu odločanju, če ni sploh identično z njim.

Znašli smo se tedaj pred nalogo, da si izgradimo samoupravni sistem po vsej vertikali našega družbenega

prostora, od delovne organizacije, krajevnih skupnosti in občine prek republike do federacije. Modela takšne samoupravne organiziranosti globalne družbe zaenkrat še nimamo in je še zmeraj vprašanje prihodnosti. Šele ko bo ta model dograjen in bo učinkovito funkcioniral, bomo lahko spravili državo kot monopolista družbene moči v »muzej starin«. Zaenkrat pa je tako, da je organizirana družbena sankcija še zmeraj v rokah države. Kot kaže vsa dosedanja zgodovinska praksa, ne more nobena družba, tudi ne socialistična, obstajati, delovati in se razvijati samo s sklicevanjem na »**auctoritatem rationis**«, marveč mora povsod tam, kjer je to potrebno, uporabljati tudi »**rationem auctoritatis**«. Tu pa se kaže — vsaj danes še in verjetno še lep čas v prihodnosti — vloga republike kot države. Zame je nespodbitno tole: republika je še zmeraj in predvsem država in zato ji gredo pomembne vloge, ki jih mora opravljati v interesu celotne slovenske družbe.

Tako razumljeni pomen države in državnosti kot pretežnih nosilcev in izvrševalcev organizirane družbene sankcije tudi na zdajšnji stopnji naše samoupravnosti pa moramo razmejiti od etatizma. Za poglobitni razpoznavni znak le-tega štejem močno koncentracijo oblasti pri izvršilnih organih in pa izvrševanje te oblasti brez zadostnega nadzora predstavniških organov. Mimo tega je za etatizem značilna tudi še tesna zveza med partijskim vrhom in centralnim izvršilnim aparatom, kar ponekod **per nefas** označujejo za bistvo diktature proletariata in pa za izraz vodilne vloge partije delavskega razreda — in kar pri nas odpravljamo že od VII. kongresa ZKJ naprej. Vsakega poudarjanja pomena države in državnosti v samoupravnem socializmu tedaj ne bi smeli označevati že kar za »vračanje na etatistične pozicije.«

B. MARKIČ: Po moji sodbi se etatistične oblike globalne družbene organizacije pri nas vse prepočasi spreminjajo v sistem samoupravnih asociacij. In to zato, ker je etatizem kot politična oblast — in ravno to po mojem je — prisoten v vsebini produkcijskih odnosov v načinu proizvodnje. Lahko ugotovimo, da etatističnega značaja družbene reprodukcije še nismo odpravili.

Etatizem je zame predvsem popolna kontrola od občana odtujene politične oblasti, pri tem pa etatizma načeloma ne prisojam predstavniškim ali pa politično izvršilnim organom. Poudarek je na **odtujenosti** občana od oblasti. Očitno pa je, da ni mogoče tega, da so nekatere državne funkcije potrebne že a priori izenačevati z etatizmom. Razvoj v naši družbeni ureditvi se ne more odvijati v znamenju dileme, kdo bo imel več oblasti — ali bo imela več oblasti federacija, republika ali

komuna. Etatizem je možen na vseh ravninah, s tem, da je v komuni navadno še bolj primitiven. Proces mora potekati tako, da bo dejansko imel največ oblasti delavski razred sam (pri tem seveda delavskega razreda ne fetišiziram).

Sodim, da je eno temeljnih vprašanj, kako resnično preoblikovati funkcije upravljanja v orodje samoupravne organizacije družbe. Da bi to dosegli, pa seveda ne zadošča apologetsko poudarjanje samoupravljanja ter posplošeno žigosanje in klicanje prekletstva nad politično oblast in nad vse ukrepe, za katerimi stoji državna sila. Sem proti mehanicističnim predstavam, ki obravnavajo odmiranje države in preobrazbo državnih organov na eni strani in razvoj samoupravljanja na drugi strani kot dva ločena, med seboj neodvisna procesa. Sem proti poenostavljanju odnosov na relaciji država—družba, kot da bi šlo za dva tečaja z brezpogojno različnim vrednostnim predznakom.

Glede vprašanja, ali res že vsak poseg republiških organov pomeni uveljavljanje republiškega etatizma, mislim, da lahko odgovorim negativno. Gotovo, da **vsak** poseg tega ne pomeni. Socialistično republiko pojmem v njenih dveh funkcijah; torej ne samo kot družbeno, ampak tudi kot **državno** skupnost. Čisto sprejemljiva se mi zdi teza, da ne more biti socialistična republika le nekakšna teritorialno-politična instanca med občino in federacijo, saj je socialistična republika tudi historično nastala — mimo drugih elementov, ki so prisotni in ki tudi dajejo republiko specifičen značaj. Sodim, da mora razvoj samoupravnih odnosov večati vlogo socialistične republike in zato je čisto pravilno, da republika večja tudi svojo izvirno oblikovalno oblast. To se mora pokazati tako v republiški skupščini kot tudi v njenem politično izvršilnem organu. Vse to pa nikakor ne bi mogli vrednotiti kot uveljavljanje republiškega etatizma.

F. HOČEVAR: Mislim, da je prav, da se zdaj posamično lotimo problemov, ki so zaobseženi v globalnem vprašanju. Dobro bi bilo izbrati eno od vprašanj in razviti svojo misel. Tu so: vloga države, neposredna demokracija, družbeno usmerjanje, vloga slovenske republike itn.

M. RIBARIČ: Zelo na kratko bom povedal svoje misli ob prejšnjih diskusijah o vprašanju samoupravnega in oblastnega.

Če nam samouprava pomeni značilnost celotne naše družbe in s tem tudi države kot sistema, ki je urejen od spodaj navzgor, katerega izhodišče je delovni človek kot nosilec družbe in katerega celotna oblastna sfera je z vsem tem povezana, potem seveda samoupravna značilnost pove nekaj o temeljih naše družbe.

Če pa hočemo te procese proučevati od blizu in zavzemati stališča, se s to širšo definicijo samoupravnosti ne moremo zadovoljiti, saj poznamo še pojem samoupravnosti v ožjem pomenu in pojem oblasti v ožjem pomenu; mislim, da je za vsako konkretnije razmišljanje treba uporabljati pojem samoupravnosti in pojem oblasti v ožjem pomenu.

Če bi hoteli najkrajše razmišljati o teh pojmi in v ožjem pomenu, bi najbrž za glavni kriterij vendarle kazalo postaviti vprašanje prisiljevanja — da je oblast tisto, kar je prisiljevanje, in da ni oblast tisto, kar ni prisiljevanje. Mislim, da je to važen kriterij, pravzaprav nespodbiten, in če je tako, potem se seveda lahko strinjamo s tem, da med tako globalnim pojmovanjem samoupravljanja in oblasti ni antiteze, da pa seveda v ožjem pojmovanju enega in drugega je antiteza.

Gre skratka za vprašanje, koliko se dajo stvari uspešno urejevati — če govorimo za predstavniške organe, ki naj bi bili tako samoupravni kot oblastni — na samoupravni in koliko na oblastni način v ožjem smislu. Praksa kaže, da tega vprašanja doslej še nismo zadovoljivo rešili. Razmejitev med oblastnim in samoupravnim načinom reševanja v predstavniških organih je torej odprta. Podrobneje o tem zdaj ne bi govoril.

Gre pa še za drug odnos, za odnos in vlogo družbenopolitičnih skupnosti na področju programiranja in planiranja, za njihov odnos do gospodarske in tako imenovane negospodarske dejavnosti, za vprašanje instrumentov itd. Tudi ta problematika je še zelo odprta.

To je en vidik. Drugi vidik je vprašanje etatizma. Zdi se mi, da bi etatizem morali opredeliti na podoben način. V širšem pomenu bi etatizem lahko opredelili kot državnost. Etatizem v ožjem pomenu, kot je bilo danes že rečeno, pa je odvečna in nepotrebna oblast, tista oblast, ki zavira družbeni proces, oblast, ki sprejeti usmeritvi škodi.

Ravno zato je po mojem mnenju vprašanje odvečne oblasti izredno aktualno. Če govorimo z vidika dnevne politične aktualnosti, se mi zdi, da je vprašanje etatizma zelo konkretno vprašanje. Kriterij za reševanje tega konkretnega vprašanja vidim predvsem v praktični koristnosti oziroma praktični učinkovitosti ukrepov. Mislim, da ne bi smeli presoјati etatizma v praksi z nekakšnimi zelo splošnimi, od prakse oddaljenimi merili, ampak bi morali posamezne ukrepe, politiko na posameznih področjih presoјati z vidika vprašanja: ali ti ukrepi in ta politika pomagajo razvijati področje ali ne.

Načelna debata o etatizmu je v praktični politiki dostikrat morda zgolj bežanje od razprave o konkretni ustreznosti ukrepov in politike in zato so lahko debate o etatizmu v bistvu ideološka kulisa, ki skuša nadomestiti realno urejanje stvari.

Zdi se mi, da z vidika praktične debate, kakršna je tudi današnja, lahko na vprašanje, ali je res vsak poseg republiških organov že uveljavljanje republiškega etatizma, odgovorim takole: če bi res vsak poseg republiških organov pomenil uveljavljanje etatizma v ožjem pomenu, potem bi bilo seveda najbolje, da republiške organe kar odpravimo.

Svoj prispevek k temu delu bi zaključil z mislijo, da sta v dnevnem politično aktualnem smislu zanimiva predvsem samoupravnost in etatizem v ožjem pomenu.

S. MARKIČ: Prav gotovo ni mogoče že vsakega posega republiških organov označiti za republiški etatizem. Republiška ustava določa pristojnosti republike; tako ni samo pravica republike, ampak tudi njena dolžnost, da v okviru pristojnosti izvršuje svoje naloge. Postavlja se drugo vprašanje: ali morajo o vseh zadevah, o katerih danes odločajo, republiški organi odločati tudi v prihodnje in ali ne bi kazalo nekatere zadeve prepustiti temeljnim družbenopolitičnim skupnostim in (posameznim) samoupravnim organom. Če pa so nekatere odločitve manj razumljive in jih ljudje ne sprejemajo, potem lahko v njih vidimo posege, ki ne dajejo zadosti možnosti za popolnejše uresničevanje interesov ljudi na samoupravnih osnovah. Pri nas so vse močnejši procesi povezovanja delovnih ljudi in organizacij na raznih področjih — v gospodarstvu, prosveti, kulturi in znanosti itd. Morda se danes to dogaja predvsem zaradi materialnih problemov, s katerimi se srečujejo delovne organizacije teh področij, vendar to neizbežno vodi k vse večjemu združevanju, da bi probleme, ki jih ustvarjata današnji in jutrišnji čas, hitreje in uspešneje premagovali — toda na samoupravnih temeljih. S tem ne mislim zanikati, da bomo tudi v prihodnosti potrebovali zakonske rešitve, ki bodo uveljavljale skupna načela in rešitve z močjo sankcij. Teza, da naj bi bil že vsak ukrep republiških organov v nasprotju s samoupravnimi načeli, je zato problematična, ker ne vodi k razreševanju problemov, ki nastajajo. V zvezi s tem se nam postavlja vprašanje neposredne demokracije in družbenega upravljanja. Ali sta si to res tako nasprotujoči stvari ali pa se lahko povezujeta? Sodim, da se oboje lahko povezuje. Je pa vprašanje, kje in na kakšnih ravneh se povezuje, s kakšnimi metodami in sredstvi. Družbeno usmerjanje je in bo prav gotovo pomembno v vseh tistih zadevah, katerih pomembnost zahteva skupne rešitve in je to tudi v skupnem družbenem interesu. Če se taki skupni interesi uveljavijo po samoupravni poti in rešujejo na samoupravni način, bodo rešitve ustreznejše in sprejemljivejše, kot če o njih odloča nekdo drug, pa čeprav pozitivno. Menim, da se odpira široko področje nečesa novega, kar ni več povezano samo z odločanjem v predstavniških telesih, njihovih

izvršno političnih ali celo upravnih organih. Gre za proces, ki postopno osvobaja politično oblast nekaterih oblastnih funkcij in odločitev ter jih nadomešča s samoupravnimi dogovori delovnih ljudi in organizacij.

F. HOČEVAR: Nekaj besed o položaju človeka v družbi in državi. Njegove možnosti, njegovi vplivi, njegova moč, to je, mislim, danes eno od osnovnih odprtih vprašanj ne samo socializma, ampak vsake družbe. Danes vidimo v svetu, v Evropi in zunaj nje, vrsto gibanj, ki so v bistvu usmerjena proti avtoritativnim vladam in avtoriteti v družbi in državi nasploh in katerih temeljna zahteva je, da se položaj človeka spremeni, da dobi večje možnosti vplivanja in odločanja. Zato po mojem mnenju problem, kot ga je imenoval B. Markič, problem odtujenosti od človeka, ne zajema samo oblasti, ampak vse družbene in državne institucije, gre za odtujitev človeka, ki jo teoretično poznamo, ki pa postaja stvar politike, ne več le stvar teorije. Začela je gibati množice ne več samo v boju za osvajanje oblasti, ampak tudi v boju za to, kako naj bo ta oblast urejena, da ne bo odtujena od človeka, od občana.

Naše samoupravljanje je pri reševanju takšnih problemov, pred katerimi so danes vse družbe, posebno pa socialistične, eden največjih prispevkov, ki jih je jugoslovanska družba dala na svoji poti socialističnega razvoja. Samoupravljanje, če ga pogledamo v tej luči, je za našo družbo zgodovinska pridobitev, o kateri je treba nenehno razmišljati in se z njo teoretično in praktično ukvarjati. Zato menim, da protislovje med etatizmom in samoupravljanjem tudi v naši družbi dejansko obstaja in da med njima poteka bitka. Postavlja pa se vprašanje, kako to bitko vodimo in glede kakšnih vprašanj jo vodimo. Ali jo vodimo glede resnično odprtih vprašanj in dilem, ki jih je potrebno reševati, ali pa glede ideološko skonstruiranih postavk, mitov in vizij, ki nas potiskajo v začarani krog in ne pripeljejo do praktičnih rešitev. Menim, da pri nas za etatizem označujemo vse tisto, kar je trenutno resnično ali pa na videz na poti, da bi se samoupravljanje razrešilo in utrdilo. Včasih je torej ta označba pravilna, včasih pa ni. Predvsem ni pravilna takrat, kadar hočemo z enim zamahom zbrisati vso realnost, ves zgodovinski razvoj, ko je najbrž še dolga pot pred nami, po kateri bomo morali hoditi in razvijati samoupravljanje. V naši družbi razmišljanje o samoupravljanju, o tem, kako naj se naprej razvija in raste, zavezuje vsakogar, ki hoče o tem razmišljati. Če posameznike, ki razmišljajo o teh problemih, odrivamo z raznimi epitetonmi, to gotovo ne pomaga k razčiščevanju pogledov o samoupravljanju in k razčiščevanju resničnih problemov, pred katerimi je samoupravljanje pri nas.

Tako kot pa zdaj večkrat pride v naši družbi do nekakšnega idejnega boja med samoupravljanjem in etatizmom, ni popolnoma koristno. Po mojem mnenju takšen spopad v dobršni meri poenostavlja stvari, tako kadar govori o samoupravljanju kot tudi, kadar govori o etatizmu. Med samoupravljanjem in etatizmom obstaja zgodovinska antiteza, tudi v naši konkretni družbi ta antiteza v neki meri obstaja, ampak ne na vseh področjih in v vsakem trenutku samo v obliki vprašanja, ali samoupravljanje ali etatizem, ker ne moremo preskočiti realnosti, v kateri smo in ki jo bosta še dolgo označevali tako samoupravnost kot državnost in tudi kombinacija obeh na marsikaterem področju.

Mislim, da je država v socializmu prevzela na nekaterih področjih funkcije, ki jih država nikoli ni imela ali pa jih je v drugem družbenem redu že opuščala. Tudi pri nas so še večji ali manjši ostanki funkcioniranja države na takih področjih, kjer država v drugih družbah nima funkcij in najbrž tudi pri nas ni potrebno, da jih ima. To so še mnoge stvari na gospodarskem področju, čeprav mislim, da tudi na gospodarskem področju v socializmu država še vedno mora igrati neko vlogo. Pa tudi na nekaterih drugih področjih gre še vedno za opravljanje nekaterih funkcij, ki so zgodovinsko že v mnogih družbah zastarele.

Kadar gre za takšen položaj, ne vidim dosti dilem, ampak se hitro odločim za »odstranitev« države. Kadar pa gre za širitev prostora samouprave na čisto nova področja, je seveda treba razmišljati, koliko so pri nas dozorele okoliščine, kdaj so dozorele in kako dozorevajo, da lahko stopamo naprej v samoupravljanju.

Menim, da sem tam, kjer so okoliščine dozorele za samoupravljanje in kjer se dajo stvari uspešno reševati z družbenim dogovorom, da sem na takih področjih zmerom zanj. Kjer pa gre za to, da nekatera vprašanja v družbi morajo biti urejena, da je ravno v interesu družbe, da so urejena in jih z družbenim dogovorom ne moremo urejevati, sem za urejanje z oblastjo, kar je sinonim za prisiljevanje. S tem ni rečeno, da bi se to prisiljevanje v praksi tudi dogajalo — gre le za možnost discipliniranja.

Mislim, da pravimo etatizem tudi raznim situacijam, ki bodo po mojem mnenju vedno prisotne. Prepričan sem namreč o tem, kar je omenil tovariš Goričar, da se je samoupravljanje v pristnem smislu besede zaenkrat pri nas moglo razviti predvsem na ravni in v obliki neposredne demokracije. Sem za to, da ga tu do kraja izbojujemo. Glede tega moramo še marsikaj storiti v gospodarskih organizacijah in drugod. Samoupravljanje tam še vedno ni takšno, kakršno je zapisano v predpisih, in še zdavnaj ne takšno, da bi imel neposredno zainteresirani delovni človek res vse pravice in možnosti, ki bi jih v našem političnem

in pravnem sistemu moral imeti. Mislim, da je to hvaležen prostor za vsakodnevni politični boj, ki ga je po mojem mnenju še vse premalo. Vendar imamo in bomo vedno imeli tudi predstavniška telesa, brez katerih ne bo mogla biti nobena družba, organizirana na nacionalni ravni, tudi takrat, ko države več ne bo. Jasno je, da ne moremo doseči iste kvalitete odločanja neposredno zainteresiranih, kakršna je v obliki neposredne demokracije, tudi v predstavniških telesih. Predstavniško telo je vselej izpeljano telo, pa naj se trudimo, kolikor hočemo, da čimbolj po strukturi odseva bazo in je čimbolj povezano z bazo tudi v svojem vsakodnevnem delu, kar vse je seveda potrebno. Mislim, da se zaradi tega velikokrat mučimo, da predstavniška telesa obidemo, da jim ne dajemo tistih pristojnosti, ki bi jih morala imeti. V obliki neposredne demokracije hočemo pritegniti tudi stvari, ki jih sploh ni mogoče reševati na taki ravni, ampak samo na ravni višjega organizma.

Vendar se po mojem mnenju vprašanje neposredne demokracije in družbenega usmerjanja sploh ne postavlja kot dilema. Popolnoma jasno je — izognil bi se celo izrazu usmerjanje — da nekaterih družbenih problemov ni mogoče reševati parcialno v bazi, ampak samo kompleksno na širši ravni. Reševanje na širši ravni je tudi usmerjanje, čeprav ni samo usmerjanje, a ima v sebi tudi to komponento. Ta potreba bo vedno prisotna — nekatere probleme bo treba vedno reševati na nacionalni ravni. Če tega ne upoštevamo, delamo škodo, ker postaja naša družba neučinkovita. Ta neučinkovitost je ključni problem naše družbe. Pri tem pa je važno, da v republiškem merilu ne delujejo samo skupščina in izvršni svet, ampak da delujejo vsi družbeni in politični organizmi, ki potem preprečujejo koncentracijo pristojnosti in moči na eni točki in delujejo po raznih vertikalnih linijah — ali pa tudi vsi skupaj pomagajo k bolj kvalificirani rešitvi posameznih vprašanj.

Prav tako menim, da je ne glede na to, kako smo to zapisali v skupščinskem poslovniku, v naši družbi neizbežna praksa, da se skupščina pri svojem delu čimbolj opira ne samo na svoje zборе, ampak na vse organizme v merilu republike, na občine itd., tako da živi in se dopolnjuje naš celotni politični sistem v republiki.

Še nekaj besed o vlogi slovenske republike.

Ko želimo spregovoriti o tej vlogi, moramo razen družbene neizbežnosti, da nekatera vprašanja rešujemo na republiški ravni, upoštevati še vso konkretno situacijo, v kateri živi slovenski narod danes v Jugoslaviji, Evropi in med svojimi sosedi. Mislim, da ima zato slovenska republika neko zgodovinsko odgovornost, katere se ne bi mogla znebiti ali pa se ji

odreči, ker bi se s tem pregrešila nad zgodovinsko usodo slovenskega naroda. Mislim, da bi bila absolutno škodljiva idealizacija, da je boja za obstanek tega naroda, za njegovo afirmacijo v svetu in za njegovo enotnost — da je tega boja že konec. Pri tem upoštevam tako današnji odločilni položaj glede svetovnega miru kot tudi stanje na Slovenskem, kjer poteka celotno narodno in družbeno življenje v specifičnih razmerah, kar se na svoj način kaže tudi na socialističnih družbenih odnosih, ki imajo svoje specifičnosti in bodo zmerom imeli svoje specifičnosti v slovenskih razmerah, kar morajo priznati in upoštevati tako v okviru Jugoslavije kot tudi naši sosedje.

Poglejmo na primer vprašanje slovenske kulture. Mislim, da glede nje obstaja zgodovinska odgovornost, ki jo mora slovenska republika skrbno upoštevati. Kultura je bila v zgodovini najostrejše orožje slovenskega naroda; potem si je narod priboril svojo vojsko in državo, vendar s tem njegova kultura še zdavnaj ni prenehala biti njegovo orožje, nasprotno, ostala bo vedno glavni temelj njegove narodne samobitnosti.

Zato je nevzdržno, če označujemo kot etatizem vsako vlogo republike ali pa vlogo republiških predstavniških teles v našem družbenem življenju. Poenostavljanje teh vprašanj in boj proti takim »etatizmom« samo zapleta probleme samoupravljanja in v naši družbi in dela samoupravljanju slabo uslugo, ker navaja nekatere ljudi, da se takemu poenostavljanju upirajo, včasih pa se zato upirajo tudi samemu samoupravljanju, če kdo v imenu samoppravljanja hoče zbrisati vse, kar je zgodovinsko potrebno za obstoj in nadaljnji razvoj slovenskega naroda.

S. POLIČ: Ni dvoma, da je vprašanje samoupravljanja in državnega upravljanja oziroma vprašanje odmiranja države zelo pomembno vprašanje. Treba je tudi ugotoviti, da je glede tega precej nejasnih pojmov in skrajnostnih gledanj in pojmovanj.

Zavedati se moramo, da živimo v prehodnem obdobju in da je proces odmiranja države šele v začetni fazi. Napravili smo precej korakov naprej, vendar smo še daleč od tega, da bi država mogla zgubiti nekaj zelo pomembnih funkcij.

Mislím, da s tem v zvezi tudi ne more biti dvoma, da je za državo značilen element prisiljevanja in da je povsod, kjer moramo zadeve urejevati še s prisiljevanjem, država potrebna in je prisoten element državnega urejanja. Mislim tudi, da je treba s tem v zvezi poudariti — ravno danes, ko tako pogosto na vsako vlogo države gledamo negativno — da smo še v obdobju, ko je na marsikaterem področju vloga države neizbežna in potrebna ter zato tudi revolucionarna. V tem pomenu verjetno lahko še danes govorimo tudi o naprednem, revolucionarnem etatizmu,

čeprav je obdobje revolucionarnega etatizma kot sistema razmeroma daleč za nami.

V tej zvezi pa se mi postavlja vprašanje, če ne bi kazalo bolj dosledno ločiti med dvema etatizmoma: revolucionarnim, to je tistim, ki je neizbežen s stališča družbenega razvoja, in pa birokratskim etatizmom — in ne govoriti o etatizmu nasploh.

Ko smo danes govorili o etatizmu, smo očitno mislili na birokratski etatizem, se pravi na tisto vlogo države, ki ni več potrebna in družbeno neizbežna in ki že zavira razvoj in ki je zato tudi kontrarevolucionarna.

Če se s tem v zvezi ozremo na aktualna dogajanja v svetu, natančno vidimo, da protislovje med birokratskim etatizmom in samoupravljanjem postaja vse bolj osnovno protislovje v svetu nasploh in ne samo v Sovjetski zvezi in drugih vzhodnoevropskih deželah. Poznani majski dogodki v Franciji so glede tega zelo značilni.

Pri nas prepogosto mehanično gledajo na samoupravljanje in državo, kot da gre za dve strogo ločeni stvari. V resnici pa se eno in drugo zelo prepleta.

Znano je na primer, da se proces odmiranja države oziroma nastajanja samoupravnih organov odvija v dveh smereh: v smeri nastajanja popolnoma novih samoupravnih organov, kakršni so na primer delavski sveti, in v smeri notranjega, kvalitativnega spreminjanja državnih organov v samoupravne. Tako naše skupščine iz prvotno čisto državnih organov postajajo vse bolj državno-samoupravni organi, to se pravi, da v nekaterih zadevah delujejo še kot državni organi, na primer izdajajo zakone v drugih pa kot samoupravni organi, ko izdajajo na primer resolucije, priporočila ipd.

Osnovno merilo za to, ali je etatizem revolucionaren ali ne, bi moral biti odgovor na vprašanje, ali nam je v danih družbenih razmerah država oziroma neka državna institucija še potrebna. Tudi program ZK opozarja na to, da moramo braniti napredno vlogo države, kjer je potrebna, kot si moramo prizadevati za samoupravo, kjer je že možna. To je stvar, ki jo moramo jasno povedati.

Kot sem že povedal, se danes pogosto srečujemo s skrajnostnimi gledanji v obeh smereh.

Prva skrajnost je v bistvu birokratsko-etatiistična miselnost in hotenje, da bi okrepili vlogo države tudi tam, kjer to ni potrebno.

Druga skrajnost: zanikanje vloge države tudi tam, kjer je potrebna, oziroma hotenje da bi širili samoupravo po vsej sili tudi tam, kjer za to ni ugodnih razmer.

Tako še precej pogosto naletimo na fetišiziranje samoupravljanja. To povzroča nasprotno učinke in naš samoupravni sistem slabi ter zbuja vtis, da je neučinkovit. Do tega pa prihaja tudi, kadar se država odreče nekaterih funkcij in jih odstopi v samoupravno urejanje, naša samoupravna sfera pa se ne znajde dovolj hitro in tako stvari ostanejo neurejene, zaradi česar pride tudi do raznih negativnih pojavov. V naših zakonih je precej pooblastil, ki urejanje zelo pomembnih stvari prinašajo v samoupravno sfero oziroma dajejo delovnim organizacijam pravico in dolžnost, da te stvari uredijo s svojimi samoupravnimi akti. Tako je na primer tudi z vprašanjem strokovnosti, ki je prepuščeno popolnoma samoupravnemu urejanju delovnih organizacij. Te same predpišejo, kakšna strokovnost je potrebna za neko delovno mesto. Iz lastne prakse pa vem, da eno leto po uveljavitvi tega zakona veliko gospodarskih organizacij tega ni uredilo, verjetno tudi zato, ker zakon, ki nalaga in daje pravico delovnim organizacijam, da to vprašanje uredijo, ne predvideva niti kontrole niti sankcij proti tistim, ki tega ne storijo. To je seveda velika pomanjkljivost v zakonodaji, ki očitno ne upošteva zadosti, da je samoupravljanje ne samo pravica, marveč — in to še zlasti, kadar gre za urejanje zadev, ki imajo širši družbeni značaj in pomen — tudi dolžnost.

V tej zvezi bi se dotaknil še vprašanja, kaj je neposredna, kaj pa posredna demokracija.

Nekateri razumejo neposrednost demokracije tako, da je takšna demokracija le tista, v kateri odločajo občani oziroma delovni ljudje sami, neposredno. Vsako drugačno odločanje, zlasti torej odločanje po nekem predstavniškem organu, naj bi demokraciji jemalo značaj neposrednosti. Takšna gledanja so še precej razširjena in jih je izrazila tudi sedanja razprava o novem volilnem sistemu, zlasti v zvezi z načinom volitev, čeprav je to vprašanje — namreč kaj je v demokraciji bistvo neposrednosti — v naši teoriji in zlasti v programu ZKJ popolnoma razčiščeno.

Zato ne bo odveč, če ob tej priložnosti ponovno preciziramo in poudarimo, da bistvo neposredne demokracije ni v tem, da o raznih zadevah odločajo neposredno občani in ne njihovi delegati oziroma predstavniški organi. Gre za neposrednost v tem smislu, da je eliminirana politična stranka kot posrednik in politični monopolist. Na drugi strani pa je seveda jasno, da nobena demokracija, niti samoupravljanje, ne more temeljiti samo na neposrednem odločanju in da bo vedno potrebno in neizbežno na višji ravni urejati stvari tudi posredno oziroma prek predstavniških organov, o čemer je pred menoj govoril tovariš Hočevar.

Zelo razširjeno je tudi skrajnostno pojmovanje samoupravljanja, češ da je samoupravljanje le, če nekaj rešuješ v delovni organizaciji in s stališča njenih interesov. Čim bi zadevo reševal s širšega stališča, to ne bi bilo več samoupravljanje. Mislim, da je v zvezi s tem treba poudariti, da samoupravljanje vključuje elemente posameznega, skupnega in družbenega interesa in vsklajuje oziroma bi moralo vsklajevati te posamezne interese. Zdi se mi, da je ravno zato vsako samoupravljanje tudi družbeno samoupravljanje, pa čeprav se dogaja v delovnih organizacijah, saj je konec koncev družba tista, ki delovni skupnosti poverja samoupravno urejanje nekaterih zadev, pri tem pa seveda zahteva upoštevanje ne samo lastnih, ožjih, marveč tudi širših družbenih interesov.

S tem je povezano tudi zelo važno in aktualno vprašanje decentralizacije in centralizacije. Pogosto mislijo, da je za samoupravljanje bistvena popolna decentralizacija in da je vsaka centralizacija (ne mislim seveda na birokratsko-etatistično centralizacijo) oziroma neizbežna družbena integracija v nasprotju s samoupravljanjem, čeprav je jasno, da si moderne družbe sploh ne moremo zamisliti brez centralnega urejanja nekaterih stvari. Za takšno urejanje oziroma odločanje so seveda potrebna predstavniška telesa, ki so lahko, kot skupščine družbeno-političnih skupnosti, mešani družbeno-samoupravni in državni organi ali pa čisto ali vsaj pretežno samoupravni organi kot na primer skupščine izobraževalnih skupnosti.

V zvezi s tem, da elemente družbenega v samoupravljanju pogosto podcenjujejo, bi opozoril na to, da smo tudi kot družba skrajnostno reševali stvari in ravnali, kot da bi bilo samoupravljanje samo v tem, da prepustiš vse reševanje nekemu delovnemu kolektivu in se kot družba razorožiš in odrečeš kakršnekoli ingerence. Pri tem mislim zlasti na delovne organizacije, ki opravljajo dejavnosti posebnega družbenega pomena, kot so na primer šole, zdravstvene ustanove ipd. Stanje, kakršno je danes, pomeni razorožitev družbe glede teh organizacij. Danes družba oziroma občina ali republika nima skoraj nobene praktične možnosti, da bi vplivala na dogajanja v teh delovnih organizacijah, še prisilna uprava ni možna. Očitno pa je, da neposredni interesenti s stališča družbe niso samo tisti, ki so v teh institucijah zaposleni, marveč tudi študenti, dijaki, starši, bolniki itd., če niti ne upoštevamo ožjih in širših družbenih skupnosti in njihovih interesov.

Zato se zelo zavzemam za to — o tem sem že večkrat govoril — da bi elemente družbenega upravljanja tesneje in bolj organsko povezali s samoupravljanjem v ožjem smislu. Osebnostno se strinjam s tistimi, ki menijo, da pri tem ne gre le za sfero družbenih dejavnosti. Prav imajo tisti, ki trdijo, da bi

povsod tam (tudi v gospodarstvu), kjer se širši družbeni interes ne more pokazati prek trga, ker imajo delovne organizacije določen monopol (tako poleg komunalnih podjetij, tudi elektrogospodarstvo, banke itd.), bilo treba vnesti element večjega družbenega vplivanja, oziroma sodelovanja, ki naj bi zagotovilo upoštevanje širših družbenih interesov. O tem bi veljalo razmisliti.

Iz tega, kar sem povedal, pa je jasno, da ima republika očitno zelo pomembno vlogo in funkcijo. Te vloge ne more nadomestiti niti federacija niti komuna ali delovna organizacija.

J. PACEK: Najprej se mi zdi, da so nam pri opredeljevanju, ali gre res za nasprotje med neposredno demokracijo in družbenim usmerjanjem na eni strani in med samoupravljanjem in državo na drugi, vendarle lahko za nekašno enotno izhodišče interesi človeka, ki dela. Bilo je že omenjeno, da delovni človek te interese zadovoljuje v obliki posebnih in skupnih interesov na različnih ravneh odločanja. Pri tem bi se težko strinjal, da predstavlja odločanje v predstavniških organih, se pravi v skupščinah, zgolj posredno odločanje. Ravno naš skupščinski sistem po svoji strukturi z zbori delovnih skupnosti uteleša politično nadzorstvo delovnega človeka, ki je neposredno izvoljen z delovnega mesta. V zborih delovnih skupnosti deluje — praviloma pa ostaja na delovnem mestu — da tu politično nadzoruje državne, oblastne, politično izvršilne in upravne organe.

In drugič se mi zdi, da prevečkrat postavljamo samoupravljanje kot nekakšen cilj, ki ga moramo doseči na vseh področjih človekovega dela in družbenih dejavnosti sploh, in zaradi tega nimamo med tem, kdaj je najbolj ustrezno samoupravljanje, kdaj pa državno odločanje, pri čemer se seveda v naših razpravah raje odločamo za samoupravo, ker je to bolj demokratično. Zdi se mi zato, da bi bilo treba samoupravljanje bolj opredeljevati kot sredstvo, da dosežemo takšen človekov položaj in da ustrezemo njegovim interesom, kakor je to strojeno že v Marxovi definiciji: da delovni človek v resnici postane gospodar pogojev, sredstev in plodov svojega dela.

Če potemtakem kdo trdi, da je samoupravljanje uresničeno pretežno samo v oblikah neposredne demokracije, se pravi v samoupravnih okvirih delovnih organizacij, potem se moramo resno vprašati, kaj je z zadovoljevanjem interesov delovnega človeka na samoupravnih temeljih na vseh drugih področjih življenja, kjer živi in dela. Navsezadnje bi bilo zelo šolsko, če bi ponavljali, da ne gre samo za vključenost v delovni proces, temveč tudi za druge interese človeka kot družbenega bitja.

Pri tem pa se mi zdi vendarle nespametno — in glede tega smo se vsi strinjali —, da bi se vdajali iluziji, da bomo ob hitrem

razvoju samoupravnega sistema na vseh področjih človekovih aktivnosti hitro opravili z državo. Ravno zaradi človekovih širših interesov bo država še dolgo obstajala. Pri tem ima po mojem mnenju državno odločanje lahko še vedno dve kvaliteti. Lahko gre za državno — ali če hočete »etatistično« — odločanje, ki je v resnici usmerjeno v to, da skuša izvrševati človekove interese in je pri tem v globalni strukturi družbe postavljeno kot sluga človeku, se pravi, da je vzpostavljeno prej omenjeno politično nadzorstvo delovnega človeka — ali pa se to odločanje dogaja samo zase na temelju nekakšnih višjih načel in volje državnih organov mimo interesov delovnega človeka. Menim namreč, da je prvo, se pravi odločanje pod političnim nadzorom delovnega človeka, bolj značilno za delovanje državnih organov pri nas, saj je v neposredni družbeni praksi res v veliki meri odsev interesov delovnega človeka. Sploh pa mislim, da etatizma pri nas ne moremo ocenjevati, kot da je to nekakšen dogmatski etatizem in državno odločanje Stalinovega obdobja, saj je vsako državno odločanje pri nas že v večji ali manjši meri transformacija interesov človeka, ki dela.

N. TOŠ: Želim poseči v razpravo v zvezi z vprašanji o razvoju in pomenu neposredne samoupravnosti, ki jih je načel dr. Hočevar, moram pa se oglasiti tudi v zvezi z izvajanjem dr. Globevnika.

Med drugim smo v zadnjem delu pogovora slišali misel, naj bi samoupravljanje predvsem poskušali razviti na ravni neposredne demokracije. Zdi se mi, da bi tako izhodišče pri obravnavanju problema bistveno omejevalo prostor in možnosti v razvijanju samoupravljanja. Predvsem v zadnjem delu diskusije so tovariši to deloma že poudarjali.

Očitno je, da je klasični mehanizem neposrednosti kot temeljna oblika stika v današnjih družbenih pogojih komajda še realen, saj imamo pred seboj silno zapleteno družbo, katere osnovna značilnost je mnogoterost in raznolikost družbenih odnosov. Če so se sistemski elementi neposrednosti ohranili, zasledimo v preteklih letih nekakšno valovanje, ki se kaže v težnji po aktiviranju ali po reaktiviranju temeljnih institucij neposrednega samoupravljanja tudi v praksi, tu mislim na valovanje, ki je povezano z ocenjevanjem funkcije neposredne povezave občanov na področju krajevne skupnosti, še posebej pa valovanje v zvezi s pojmom, težnjami in prakso delovne enote v delovni organizaciji.

Očitno je, da so teoretična izhodišča teh teženj na precej šibkih nogah. To bi želel osvetliti predvsem s primerom na področju proizvodnega dela v delovnih kolektivih, kjer se po mojem mnenju ta težnja najbolj upira realnemu okviru stvari in njihovemu pravemu bistvu. Dejstvo je, da težnja po neposrednem

razbija racionalno — čeprav pogosto na tuji praksi — zasnovano organizacijo dela, težnjo po neposrednosti pa si navadno prilasča določena ravnina znotraj organizacije oziroma določena skupina v organizaciji, ki ne predstavlja večine neposrednih proizvajalcev. Značilno je, da vsako razbijanje enotnega koncepta delovne organizacije in parcializacije le še dodatno zapleta odnose in interese v organizaciji in zmanjšuje njeno učinkovitost.

Po drugi strani pa nas opazovanja napeljujejo k ugotovitvi, da spremembe v organizaciji in notranjih odnosih v bistvu nič ne prispevajo k uveljavljanju demokratičnosti ali samoupravnosti v delovni organizaciji. Razlika je le v tem, da si vodje v delovni organizaciji (delovodje, obratovodje) v večji meri delijo moč in vpliv in da na račun večje moči osrednjih vodij pridobijo pomembnejši delež moči in vpliva znotraj organizacije, pri čemer pa je racionalna baza njihovega delovanja in vplivanja bistveno ožja in omejena.

Gre za enostavno dejstvo, da so mesta centralnih vodij delovnih organizacij običajno v rokah bolj kvalificiranih, vodstva delovnih enot pa v rokah manj kvalificiranih ljudi, ki pa si ravno zaradi pritiska na razdeljevanje pooblastil pridobijo večji vpliv tako na planiranje v organizaciji in na oblikovanje odločitev o celoti kot tudi v delovni enoti sami, v katere imenu se to pridobivanje oziroma prilasčanje dogaja.

Očitno je, da ne kaže izenačevati možnosti razvijanja samoupravljanja zgolj na oblikah neposrednosti. Mene o tem prepričuje in me potrjuje še posebej rezultat naših raziskav v zadnjem času, ne nazadnje rezultat, ki kaže, da temelji interes ljudi za samoupravljanje ni v njihovi formalni prisotnosti, ampak predvsem v kvaliteti odločitev: v racionalnosti osnov, na katerih proces odločanja poteka, in v sami kvaliteti realizacije tega procesa. Tako na primer v trenutnem položaju ni osnovna težnja ljudi, da bi si pridobili in zagotovili mesto v neposredni samoupravni organizaciji ali pa da bi dvigali njen pomen, ampak je v prvi vrsti to, da bi zagotovili racionalnost odločanja, ki naj poteka tako, da dobe več pooblastil strokovnjaki (ne mislim ozko formalno kvalificirani ljudje), ki bodo s strokovnostjo zagotavljali odgovorno ravnanje. Primarno vprašanje v zavesti ljudi ni participacija, neposredna udeležba v odločanju, ampak kvalificirano odločanje ter družbena in strokovna odgovornost tistih, ki v samoupravnem sistemu v resnici odločajo. Verjetno bi se dalo v zvezi s tem še marsikaj reči.

Želel bi le še prav na kratko odgovoriti na stališče dr. Globevnika. Ko je opisal svoje gledanje na razmerje med republiko in federacijo, je rekel, da je ali javno mnenje napačno ali pa ne govori istega jezika kot jaz. Mislim, da gre predvsem

za zadnje. Ko sem pokazal na podatke iz naše raziskave, nisem z njimi želel dokazovati, kakšne poglede in kakšne sodbe imajo Slovenci glede ustavnih, normativnih odnosov med federacijo in republiko in ali te odnose pravilno ali nepravilno razumejo. Želel sem le osvetliti predstavo ljudi o stvarnih odnosih, njihovo predstavo o problemu pristojnosti ravnin v organizaciji naše družbe.

S svojim prispevkom in ugotovitvami se nisem spuščal v razpravo na relaciji demokracije, samoupravljanje — etatizem, ker pravzaprav ti podatki neposredno ne govorijo o tem, ker tudi iz takih podatkov ni mogoče analizirati dejanskih odnosov in razmer glede tega. Želel sem pokazati samo na to, da ljudje v osnovi pričakujejo, da bo probleme v gospodarstvu, zdravstvu, šolstvu in celo probleme s področja pokojnin reševala neka določena ravnina v naši državni ali samoupravni strukturi. To pa ima seveda praktične posledice. Jasno je, da je republiška državnost tudi izraz določenega hotenja ljudi. Ne gre zgolj za priljubljenost; gre za zahteve občanov, Slovencev, za zahteve, ki jih republiška državnost tako ali drugače mora realizirati.

Podatki tehtno izražajo prepričanje in dokazujejo zahteve ljudi, da temeljne probleme na bistvenih družbenih področjih ob neizbežnem vsklajevanju vendarle meritorno in človeškim potrebam primerno rešujemo na neposrednih ravninah.

Podatki jasno kažejo na neposredne ravnine za posamezna področja. Ob tem sem ugotovil, da je v zavesti ljudi odgovorna celotna naša samoupravna in državna struktura, predvsem pa republika. Nisem se spuščal v presojo o problemu suverenosti, samoupravnosti in odnosa med federacijo in republiko.

F. HOČEVAR: Ker sem svojo diskusijo improviziral, naj natančneje določim, kar sem povedal, ker se mi zdi, da sta me dva diskutanta napačno razumela.

Ko sem diskutiral o predstavniških telesih, je bil moj namen, da povem, da je neobhodno odločati o nekaterih stvareh v republiškem merilu ali pa na nacionalni ravni, naj se temu ne izogibamo, in da je tudi škodljivo, če se temu izogibamo; seveda ta predstavniška telesa po mojem mnenju nimajo in ne morejo imeti istih kvalitete kot oblike neposredne demokracije, imajo pa druge kvalitete, ki jih prav tako kvalificirajo za odločanje. Zaradi tega še ne moremo označevati tako odločanje za etatično.

Glede oblik neposredne demokracije pa sem hotel povedati, da je boj za razvijanje samoupravljanja generalen in da ga je

potrebno voditi tako v bazi, v oblikah neposredne demokracije, kot tudi v širših ravninah, v republiškem merilu.

P. KLINAR: Danes smo v državi in njenem aparatu slišali že precej — tudi spodbudnih ocen. Zoper državo, ki ima strokovno usposobljen aparat, ki zna prisluhniti različnim družbenim interesom, seveda tudi sam osebno nimam nič. Ko govorimo o primerih birokratskega etatizma — le-ta nastaja v dejavnosti državnih organov — pa vidim nevarnost v njegovi simbiozi z birokratskim »samoupravljanjem«. To je družbeno nevarna tendenca, ki živi in je prisotna v državnih (predstaviški, izvršnih in upravnih organih) ter v samoupravnih organih, političnih organizacijah itd. na različnih ravneh. Na nevarnost povezave med birokratskim etatizmom in birokratskimi težnjami v samoupravnih organih je treba nenehno opozarjati, saj je to pomemben družbeni dejavnik, ki ima v rokah koncentrirano politično moč. Zaradi te moči, zaradi sredstev, ki jih ima birokratizem na voljo, zaradi politično-oblastne tradicije ter zaradi ne zadosti učinkovite dejavnosti samoupravljanja, je premoč očitno pri etatističnem birokratizmu in birokratizmu v samoupravni sferi. Zato niso neutemeljene tiste strokovne ocene, ki sodijo, da je spopad med etatizmom in birokratizmom na eni strani, ter samoupravnimi procesi na drugi strani trenutno v »pat poziciji«, ali pa ki pravijo, da je razvoj samoupravljanja blokiran. Glede omejevanja razvoja samoupravljanja v spopadu z etatizmom menim, da je pri tem odločilna že omenjena povezanost med birokratskim etatizmom in birokratskimi dejavniki v samoupravnih institucijah.

Postavlja se vprašanje, kako reševati ta zapleteni položaj. Ker so v državnih organih odnosi pač hierarhični, je to brez dvoma v prid nosilcem birokratsko etatističnih teženj. To v marsičem preprečuje učinkovito dejavnost nosilcev demokratičnih in strokovno utemeljenih, skratka progresivnih procesov. Položaj v samoupravnih organih je podoben. Niso redki primeri, da protizakonito dušijo iniciativo in kritiko ali da celo odstranjujejo z delovnih mest itd. Vse to — ne nazadnje tudi zaradi eksistenčnih problemov — pasivizira in zavira dejavnost nosilcev resničnih samoupravnih procesov. Mogoče bi bile še najbolj primerno mesto za razreševanje nasprotij med etatistično-birokratskimi ter samoupravnimi težnjami družbeno-politične organizacije (na različnih ravneh), v katerih prej omenjeni hierarhični odnosi in eksistenčni problemi niso tako izraziti. (To ne velja za njihov profesionalni aparat). Tudi ne smemo prezreti prostovoljnega značaja vključevanja v družbeno-politične organizacije, kar prav gotovo ne velja na primer za delovne organizacije in državne institucije, ki so za svoje delavce področje za zadovoljevanje eksistenčnih potreb

in področje za profesionalno promocijo. Seveda obstoje tudi v neprofesionalni politični dejavnosti v političnih organizacijah možnosti za družbeno promocijo, vendar so manj izrazite kot v državnih in samoupravnih institucijah ter so vezane predvsem na politično sfero. Institucionalni okvir za razreševanje nasprotij med etatiistično-birokratskimi ter samoupravnimi težnjami bi bil mimo družbeno-političnih organizacij morda še v nekaterih širših interesnih samoupravnih skupnostih in združenjih, kjer lahko pričakujemo, da so težnje, ki onemogočajo in zavirajo razvoj resničnih samoupravnih odnosov, nekoliko šibkejše. Sodim namreč, da je, ker etatiistične in birokratske sile navznoter omejujejo progresivne težnje, potrebna tudi zunanja dejavnost demokratično in samoupravno usmerjenih sil, ki pospešuje kritiko in nadzor nad negativnimi težnjami in njihovimi nosilci, odpira samoupravne iniciative itd.

S. POLIČ: Želel bi samo poudariti element neposrednosti oziroma nepredstavniškega odločanja.

Tudi kadar gre za širše odločitve v okviru cele države ali republike, se bi dalo marsikdaj priti do odločitve na temelju neposrednega odločanja občanov. Konkretno mislim na referendum. Hočem reči, da te možnosti preveč zapostavljamo. V vsej naši družbeni praksi referendum še nismo opravili zunaj podjetja, krajevne skupnosti ali občine — in še tam samo za samodoprinos, ko je šlo za sprejemanje nekaterih obvez. Imamo torej možnost neposrednega odločanja občanov, ki jo zanemarjamo.

Z. ROTER: Imam zapozneli pomislek k izvajanju Staneta Markiča. Če sem ga prav razumel, se mu zdi problematično postavljeno vprašanje, ali je res že vsak poseg republiškega organa uveljavljanje republiškega etatizma.

Glede na to, da sem pri redakciji vprašanj sodeloval, moram povedati, da smo imeli nekatere razloge, da to vprašanje zastavimo prav tako »problematično«.

Prvi razlog je naša dosedanja praksa, za katero je značilna tudi iluzija, da lahko s popolno decentralizacijo in pa z neprestanim formalnim postavljanjem potrebnih in nepotrebnih samoupravnih institucij na najnižji ravni rešujemo vse, tudi tiste stvari, ki so po svoji naravi nacionalne, na primer šolstvo. Do kam je privedla ta iluzija, je znano.

Drugi razlog pa so bili dosti glasni komentarji o nekaterih potezah republiškega izvršnega sveta, ki so jih označevali za pojave republiškega etatizma ali etatizma na republiški ravni.

To je bil razlog, da smo vprašanje tako postavili. Če pa se tovarišu Markiču prav tako zdi polemično tako gledanje, pa ugotavljam, da med najinimi gledanji ni razlik.

S. MARKIČ: Na to, kar postavlja kot vprašanje tovariš Roter, ne bi odgovarjal, ker je že dosedanja razprava pokazala, v čem je stvar. Razprava je pokazala, da je takó postavljeno vprašanje v bistvu slabo postavljeno. Čisto drugo so konkretne rešitve in razpravljanja o tem, ali je neki ukrep republiških organov dober ali slab, ali je v dani situaciji koristen ali ne.

E. PETRIČ: Improviziral bi le nekaj misli; izhajal pa bom iz tega, kar je danes razprava že načela, govoril bom torej o odnosu posrednega in neposrednega odločanja.

Zame je to precej važno vprašanje, ker lahko iz odgovora nanj izpeljemo razne sklepe. Veliko razprav okrog »samoupravnega« ali »državnega odločanja« (ki so z našo dilemo v zvezi) je po mojem velikokrat čisto nepotrebnih in se za njimi skrivajo razne politične tendence in celo poskusi diskvalifikacije.

Neposredne naj bodo možnosti za odločanje oziroma soodločanje zlasti pri tistih vprašanjih, v katera je kdo konkretno vpleten; tu naj posameznik neposredno odloča oziroma soodloča. O drugih stvareh, širših vprašanjih, se lahko soodloča tudi prek oblik neposredne demokracije (npr. referendum), sicer pa je o takih odločitvah neizbežno sklepati prek predstavnikov. Kakor hitro pa pristanem na to, da je posredno odločanje pač neizbežno, težko vidim razliko v kvaliteti (z vidika samoupravnosti!) odločitev na primer republiške skupščine (kulturno-prosvetni zbor) in republiške izobraževalne skupnosti. Zame je taka razprava v marsičem nategovanje besed na levo in desno. Pri enih in drugih odločitvah gre za predstavniško odločanje, konkretno tudi za boljšo ali slabšo izbiro ljudi (predstavnikov), večjo ali manjšo osveščenost le-teh in bolj ali manj demokratičen postopek pri oblikovanju odločitev. Pri tem bistvenih kvalitativnih razlik zaenkrat ni. Zame je bistveno — ne bom se spuščal v podrobnosti — ali se politična in strokovna odločitev močnejše pokaže ali se ne pokaže; odločitve republiške skupščine so lahko po svoji kvaliteti etatiistične ali samoupravne. Isto velja za odločitve RIS ali katerega koli drugega dejavnika na nekem področju. Nihče ni a priori samoupraven in nihče etatiističen.

Trdil bi tudi, da je pri nas samoupravno in državno odločanje še močno prepleteno s tem, da je samoupravno dominantno zlasti tam, kjer vsi neposredno soodločajo. Povsod drugod, kjer gre za odtujene odločitve pred predstavnikov, pa je odločanje še vedno tako samoupravno kot tudi državno.

Glede ravnin odločitev je po mojem mnenju čisto jasno, da so vse odločitve teoretično možne na različnih ravneh. O vsaki stvari lahko odločamo na lokalni ali višji ravni.

Trdim pa, da je glede kvalitete odločanja in rezultata odločitev vprašanje, katera ravnina je najbolj smiselna, da na njej pride do neke odločitve. Vsaka odločitev je možna tudi na ravnini krajevne skupnosti — če pa je to pametno, pa je drugo vprašanje. V naši praksi se je žal izoblikoval neki pogled, da je katerakoli odločitev na višji ravnini v bistvu že etatizem. Zato je sprejemanje takih odločitev — čeprav so pogosto neizbežne — že kar delikatno in neprijetno. S takim gledanjem pa je treba prelomiti, če se hočemo resno lotiti vrste vprašanj, ki tarejo Slovenijo.

Odločitev v komuni samo po sebi ni nič bolj samoupravna, kot na primer v republiški skupščini. Res je, da so ljudje v občini nekoliko bližje konkretni problematiki; res pa je tudi, da imajo svoje zelo lokalne interese, ki se morajo v republiki usklajevati. Če gre torej za vprašanja, ki se tičejo predvsem ali pa v celoti problematike neke komune, je zame logično, da bodo odločali (posredno ali neposredno) na ravnini komune. Za vprašanja širših razsežnosti pa so neizbežne odločitve na višji ravnini, ki zato še niso nič manj samoupravne ali manj simpatične.

P. KLINAR: Kaj pa zmanipulirana neposredna odločitev? Mislim, da je tudi etatistična. Le toliko v dopolnilo!

S. POLIČ: Moram reči, da se s tezo dr. Petriča, da ne vidi nobene razlike med republiško skupščino in izobraževalno skupnostjo ne strinjam. Mislim, da je bistvena razlika. Obe sta predstavniška organa, bistveno razliko pa vidim v tem, da je republiška skupščina vendarle še pretežno državni organ, čeprav je že tudi samoupravni organ, skupščina republiške izobraževalne skupnosti pa je, vsaj pretežno, samoupravni organ.

P. KLINAR: Bistvena je vsebina, ne pa institucija.

S. MARKIČ: Zame je vprašanje, kakšen položaj in pravice imajo samoupravne skupnosti npr. socialnega zavarovanja. Po moje je ta samoupravna organizacija zelo malo samoupravna, ker ima socialno zavarovanje še vedno pretežno značaj uprave. Državni organi do podrobnosti predpisujejo pravice zavarovancev, določajo sredstva, ki so jim na voljo, višino in valorizacijo pokojnin itd. Na račun socialnega zavarovanja je precej kritike, vendar imajo samoupravni organi v socialnem zavarovanju zaradi takšnih predpisov zelo malo prostora za samoupravno odločanje. Tudi samouprava v izobraževalnih skupnostih je močno omejena zaradi položaja, v katerem so te skupnosti.

Ko sem govoril o uveljavljanju samoupravnih skupnosti, sem mislil na njihovo vlogo, ki naj bi ne bila le v tem, da rešujejo

nekateri zadeve v okviru sedanjih predpisov ter na stopnji, do katere so se razvile, ampak naj bi bila veliko širša. Občani, ki so zaposleni na teh področjih, so v drugačnem položaju kot tisti, ki so zaposleni v drugih delovnih organizacijah, ker se sredstva, s katerimi upravljajo, oblikujejo na drugačen način. Nakopičenih je tudi veliko vprašanj, o katerih ni mogoče pisati. Seveda pa je tudi od tega, kako se bo na teh področjih razvila samoupravnost, odvisno, ali bodo ta vprašanja rešili.

F. HOČEVAR: Vendar razlika ne gre vedno v korist teh področij. Pri izobraževalni skupnosti vidimo slabost, ker so zaradi poenostavljene strukture preveč usmerjeni v cehovske probleme, ne pa v probleme izobraževanja.

S. MARKIČ: Absolutizirati ne moremo ne enega ne drugega.

E. PETRIČ: Jaz bi ne delal prevelike razlike med enim in drugim. Ali lahko postavim vprašanje, ko praviš, da je razlika? Ali smem trditi da je kulturno-prosvetni zbor prav tako kvalitetno samoupravno predstavniško telo kot republiška izobraževalna skupnost? Mislim, da v bistvu je. (Klinar: Za visoko šolstvo očitno ne.) To je pa hiba njegove strukture, ki jo lahko kaj hitro popraviš.

S. MARKIČ: Teh problemov se ne da likvidirati, enostavno so. Če jih bodo samoupravni mehanizmi sposobni razrešiti, toliko bolj.

M. RIBARIČ: Vprašal bi, ali pomeni oznaka, da je recimo republiška skupščina pretežno oblastvenega pomena, neko nižjo kvaliteto?

F. HOČEVAR: To je razprava o tem, koliko angelov lahko stoji na konici noža.

M. RIBARIČ: Se strinjam s tem, samo iz razprave tovariša Poliča, ko je želel dokazati razliko med republiško izobraževalno skupnostjo in republiško skupščino, ki da je pretežno oblastni organ, se mi je zazdelo, da je po njegovem slednja, v bistvu družbeno ocenjeno, nižja kvaliteta.

Po mojem mnenju glede na realnost sedanjega časa česa takega ni mogoče trditi. Glede na perspektivno odmiranje države se mi pa zdi, da so stvari tako odmaknjene, da je vprašanje, kaj poudarjanje te razlike sploh pomeni. Zato sem to tudi vprašal.

Meni se zdi, da smo v preteklih letih zaradi specifičnega položaja, tako jugoslovanskega kot splošnega, enostavno preveč

poudarjali ideološke argumente za procese demokratizacije, decentralizacije, za večjo vlogo republike itd., namesto da bi z vso zagnanostjo postavili vprašanje ustreznega, učinkovitega reševanja posameznih problemov. Če vzamemo za temeljni kriterij učinkovitost reševanja, je razprava o odnosih med republiško izobraževalno skupnostjo in republiško skupščino lahko zelo konkretna in samo tako se mi zdi realna, le tako lahko pripelje k pravemu cilju. Po mojem mnenju lahko tudi vprašanje ljudi, ki v izobraževalni skupnosti rešujejo probleme, lahko postavimo le na način, **kako** rešujejo te probleme. V vseh teh vprašanjih se najbrž v praksi ne razlikujemo dosti. Nenehno pa se srečujemo s pojmovanji, ki z ene strani oblastne elemente le tolerirajo, z druge strani pa poudarjajo, da ljudje rešujejo svoje probleme, ko gre v resnici za družbene probleme. Predstaviška struktura je naravnost postavljena za to, da se v njej rešujejo družbeni problemi. Seveda ne vsi, kriterij pa naj bo konkretna — resnična učinkovitost.

E. PETRIČ: Midva sva se v marsičem strinjala; v sklepu pa sva se morda razšla. Iz tega, kar sem trdil, namreč ne sklepam na nekoristnost in nepotrebnost samoupravnih organizmov, skupnosti in podobno — narobe. Iz tega izpeljujem sklep, da so že danes ali pa jutri neizbežne spremembe v naši skupščinski strukturi in organizaciji.

V danem položaju, kakršen danes je, pa ni mogoče neke odločitve katerekoli od samoupravnih skupnosti a priori imeti za bolj kvalitetno samoupravno, kot so odločitve v republiški skupščini. V bistvu je danes to precej ista kvaliteta; jutri pa, če organizacije skupščine ne bomo spremenili, bomo imeli izrazita podvajanja.

FEDERACIJA NARODOV (DRŽAV) ALI FEDERACIJA KOMUN?

F. HOČEVAR: Menim, da je diskusija o 4. točki zaključena. Prehajamo na 5. vprašanje. Vprašanje o razmerju med republiko in občino smo v precejšnji meri izčrpali pri prejšnji diskusiji, nekatere diskusije so se ga pa izrecno dotaknile.

Manj smo govorili o tej primerjavi. Iz tistega, kar smo diskutirali prejšnji dan o federaciji in njeni vlogi in danes o vlogi republike, mislim, da jasno sledi odgovor na to vprašanje: da ima vsaka družbenopolitična skupnost svojo svojstveno vlogo in da jih ne gre izenačevati ter da zato tudi ne gre izenačevati razmerij med njimi. Pravzaprav bi morali temu razmerju dodati še tretje razmerje, ki je tu izpadlo. Glede na to, da se predvideva v federaciji formiranje zbora komun, moramo še ugotoviti, da ne samo med občino in republiko ni istega odnosa kot med republiko

in federacijo, ampak da tudi ne more biti istega odnosa med občino in republiko in med občino in federacijo. Zato se postavlja vprašanje, kakšna naj bi bila vloga zbora komun v republiki in kakšna v federaciji.

J. GORIČAR: S stališča spoznanj, ki sem jih na kratko razložil ob problematiki četrtega vprašanja, gledam tudi na vprašanje o razmerju med republiko in občino. Danes je položaj takšen, da kaže občina več strukturnih elementov samoupravnosti, republika pa več elementov državnosti. Zaradi tega razreševanja odnosov med republiko in občino ne more biti enako kakor razreševanje odnosov med federacijo in republiko. Pri slednjem gre za razmerje med dvema subjektoma pretežno državne narave, medtem ko gre v prvem primeru za razmerje med subjekti različne politične narave: republika je subjekt s pretežno državnimi, medtem ko so občine subjekti s pretežno samoupravnimi strukturnimi značilnostmi. Zaradi te razlike v političnih značilnostih je različna tudi vsebina problemov, do katerih prihaja med temi subjekti, pa tudi pota za njihovo razreševanje morejo biti zato različna.

J. ČESNIK: Hotel bi reči nekaj besed o relacijah med republiko in občino. Popolnoma se strinjam s predgovornikom, da med republiko in federacijo relacije niso enake in odnosi ne morejo biti isti kot med občino in federacijo oziroma občino in republiko. Razmerja, ki so po mojem mnenju bistvena za presojo teh odnosov, so razmerja med osnovnimi samoupravnimi skupnostmi. Na ta razmerja seveda odločilno vplivajo značilnosti posameznih skupnosti. Najmočnejša je prvina državnosti oziroma suverenosti naroda, ki je po ustavi vključno s pravico do odcepitve temelj jugoslovanske federativne skupnosti. Zgodovinskim značilnostim glede kulturne dediščine se pridružujejo praktični vidiki enotnega urejanja zadev na sorazmerno majhnem in zelo povezanem prostoru. Danes, ko v zvezi s predlogi za spremembo ustave poudarjamo povečano vlogo republike, mislimo na to, kako bi zagotovili pravice narodnosti in jezika nacionalnim skupinam vključno s svoboščinami in pravicami človeka in občana in s samoupravnimi pravicami, ki dobivajo pri uresničevanju nacionalnih pravic še poseben pomen. Med tako imenovano »federacijo komun« in moderno v vseh pogledih dobro urejeno družbo, v kateri so pravice državljana in občana deloma določene deloma pa v sklopu celotnega sistema same po sebi umevne, verjetno ni izbire in tudi ne dileme.

Razlike med kraji tudi na gospodarskem področju niso izjemne in nepremostljive, zato teh razlik v občinah ne kaže poudarjati ali jih zapirati v občinske meje.

Drugo vprašanje, ki se nam postavlja, pa je, v kakšni meri so današnje občine prilagojene ustavnemu konceptu temeljnih družbeno-političnih skupnosti, ki na svojem območju zagotavljajo usklajevanje splošnih in posebnih interesov občana kot potrošnika in kot proizvajalca in ki uresničujejo poglobljeno samoupravljanje. Čeprav se zdaj morda izogibamo razprav o tej zadevi, zlasti o vprašanju, kako so občine glede na svojo velikost in gospodarsko zmogljivost prilagojene tej svoji funkciji, pa mislim, da bo treba o tem spregovoriti in najti rešitve, ker tako lahko pripomoremo k odpravi nekaterih razlik in k nadaljnjemu razvoju komunalnega sistema.

S. MARKIČ: Popolnoma se strinjam s sklepom tovariša Hočevarja, da odnosi med občino in republiko niso in ne morejo biti enaki kot odnosi med republiko in federacijo. Republika je državna in nacionalna skupnost, v kateri občani uresničujejo svoje interese kot pripadniki nacionalne skupnosti. Postavlja pa se vprašanje, ali ni potrebe, da se tudi v federaciji pokažejo interesi občanov, in ali zato ni potrebe po zveznem zboru komun.

F. HOČEVAR: To je posebno vprašanje.

S. POLIČ: S tem se strinjam (da ta odnos ni isti), mislim pa, da odgovor na to dobimo tudi, če izhajamo iz ustavne definicije naše federacije, da je namreč Jugoslavija »zvezna država prostovoljno združenih in enakopravnih narodov in socialistična demokratična skupnost«, seveda občanov, delovnih ljudi in ne komun.

Vidimo torej — in to še danes vse premalo poudarjajo in upoštevajo — da je federacija predvsem in v prvi vrsti federacija narodov, ne pa kot se je ponekod uveljavila ideja — da je predvsem ali pa vsaj tudi federacija komun, kar povzroča zapostavljanje republik in zlasti njihove vloge.

Zato še vedno lahko zasledimo tendence, ki se kažejo tako ali drugače, da bi vlogo republik omalovaževali in preskočili. Zato je tovariš Kavčič v svojem razgovoru z urednikom Teorije in prakse, ki je bil objavljen v št. 8/9-68, utemeljeno poudaril, da federalni unitarizem pogosto skušajo premagati na ta način, da gredo prek ali mimo republik neposredno na delovne organizacije oziroma komune. Ta tendenca je po mojem mnenju v neki meri prisotna tudi v resoluciji, ki jo je sprejela Zvezna konferenca SZDL Jugoslavije o uresničevanju ustavnega položaja komune.

S. MARKIČ: Čisto jasno je, da republika ni federacija občin. Ne glede na tak položaj republike pa bi po moje republika kot širša družbenopolitična skupnost morala upoštevati,

da je sestavljena iz temeljnih družbenopolitičnih skupnosti — iz občin z njihovimi problemi in tudi z izoblikovanimi interesi. Ti različni interesi se kažejo predvsem v republiki. Zato obstaja vrsta vprašanj, ki jih republiški organi morajo oblikovati in usklajevati skupno z občinami. Veliko vprašanj pa je takšnih, da ne zahtevajo, da bi jih rešila republika, ampak bi jih morale reševati občine med seboj. Sem namreč pristaš teze, da se mora republiški interes ali republiška politika oblikovati vse bolj skupno z občinami, torej z njihovimi predstavniškimi in samoupravnimi organi, kajti ti bodo v nadaljnjem uveljavljanju komunalnega sistema postali še v večji meri kot doslej izvajalci te politike.

M. RIBARIČ: Vsi se strinjamo, da ne morejo biti isti odnosi med občino in republiko, med republiko in federacijo, med občino in federacijo. Vprašanje pa je, kako tako stališče utemeljujemo.

V temelju se izhaja iz tega, da je republika državna skupnost, občina pa ni državna skupnost. Ali pa poenostavljeno: republika je država, občina ni država.

Vprašal pa bi, če je res, da je samouprava večja značilnost v občini kot v republiki, če je res, da je naša občina v večji meri subjekt z značilnostjo samoupravne strukture kot republika. Strinjal bi se s tem, da je občina v večji meri subjekt s samoupravno značilnostjo, edinole tedaj, če bi vzeli občino kot družbeno politično skupnost v ožjem smislu; tedaj ima namreč občina manjše oblastne kompetence. Iz tega bi lahko sklepali, da je potem večji prostor za samoupravno urejanje stvari v občini. Če pa vzamemo občino kot realno skupnost, kakršna je — vsa dogajanja v občini —, potem je vsaka samoupravna celota občine obenem tudi sestavni del republike kot celote.

Težko bi — iz prakse gledano — zagovarjali stališče, da so recimo celote takih odnosov dosegle večjo samoupravno kvaliteto v občini kot v republiki. Navsezadnje vse področje gospodarstva ali pa šolstva, zdravstva itd. vendarle kaže tipične značilnosti povezovanja ali potrebe po urejanju v republiškem širšem prostoru. Skratka, tu ne vidim prepričljive utemeljitve za oceno, da naj bi občina že danes kazala večje samoupravne značilnosti.

Mislím, da je perspektiva taka, da bi se morala občina v prihodnosti res razvijati bolj v samoupravno skupnost kot pa druge družbeno-politične skupnosti. Da občina res postaja enota, kjer se rešuje tako imenovana lokalna samouprava. Morali bi spremeniti položaj občine. Kot temeljna družbeno-politična skupnost v resnici ne ustreza razmeram. Temeljna (izraz rabim pogojno) skupnost je pri nas lahko le republika. To utemeljujem s tem, ker republika pomeni narod, ki ima svojo

državo, in edino ta je zame lahko temeljna skupnost. Republika je okvir, kjer lahko človek na prvi stopnji izrazi svojo celovitost; ne more je izražati niti v krajevni skupnosti ali delovni organizaciji niti v občini, ampak le v republiki.

Šele druga ravnina je potem celotna federativna skupnost in v širšem okviru naslednja ravnina. Na ta način bi morali argumentirati, zakaj ti odnosi ne morejo biti isti.

J. GORIČAR: Občine nisem označil za subjekt s pretežno samoupravnimi strukturnimi oznakami predvsem zato, ker bi izhajal iz občinske skupščine in njenega mehanizma poslovanja; pač pa zato, ker na območju občine živijo in delujejo samoupravne delovne organizacije in krajevne skupnosti, ki so z občino mnogo tesneje povezane kot pa z republiko.

Popolnoma drugačno pa je seveda vprašanje o temeljni družbenopolitični skupnosti. Ali je to občina ali republika, v to se ne bi spuščal. To sta dve različni problemski ravlini. Prav gotovo je občina v odnosu do republike poseben subjekt. S teoretičnega stališča ga ne bi opredeljeval; brez dvoma pa je to subjekt, ki ima mnogo več samoupravnih družbenih značilnosti kot pa republika.

S. MARKIČ: Občina je vendarle neposredni izvajalec našega sistema, občina izvršuje predpise itd. Kot tako jo je treba tudi obravnavati. V njej se uresničujejo temeljne človekove pravice.

M. RIBARIČ: V zvezi z izvajanjem tovariša Goričarja: v temelju se očitno strinja. Imam pa drobní pomislek, ali je res, da se delovne organizacije bolj povezujejo z občino kot z republiko. Ne vem. Dvom bi izrekel o tem, da je mogoče reči, da ima delovna organizacija bližje odnose do občine; kaj predstavljajo ti odnosi in koliko pomenijo samoupravno povezovanje?

J. GORIČAR: Imamo dvoje vrst občin: z močnimi in šibkimi gospodarskimi organizacijami.

P. KLINAR: Kakemu podjetju često niti republika ni kos.

S. MARKIČ: Včasih bi mu bila kos šele federacija.

M. RIBARIČ: V vseh občinah so stvari v glavnem take, kot smo jih podedovali: so občine, ki imajo eno samo podjetje — železarno, rudnik itd. in je zgolj naključje, da je tam, kjer je podjetje, tudi občina.

S. POLIČ: K razpravi o tem vprašanju bi dodal še dvoje.

Prvič, da tudi v odnosu občina — republika, če ne upoštevamo federacije, še marsikaj ni razčiščeno, urejeno s stališča družbene racionalnosti, objektivnih možnosti, s stališča, za kaj je kdo najbolj usposobljen. V tej zvezi lahko govorimo tudi o fetišiziranju komunalnega sistema. Marsikaj smo zahtevali od občine, marsikaj česar sama — s širšega družbenega stališča — objektivno ni sposobna reševati. Navedem lahko dva primera: srednje šole in delno celo visoke šole ter tako imenovana občinska sodišča, ki smo jih dali v pristojnost občin, čeprav očitno to ni družbeno racionalna rešitev. Drugič: da smo z ukinitvijo okrajev po sedanjí ustavni ureditvi, ko ni možnosti, da bi občina, tudi če bi hotela, odstopila del svojih samoupravnih in oblastvenih pristojnosti širši regionalni družbeno-politični skupnosti, šli v drugo skrajnost. To je očitna pomajkljivost. Širši regionalni interesi obstajajo in jih je treba reševati ne samo na temelju medobčinskega sodelovanja, marveč tudi v okviru neke družbenopolitične skupnosti. Ko gre za odnos republika — občina, bi morali verjetno že zdaj z ustrezno ustavno spremembo odpreti tudi take možnosti.

J. PACEK: Upam si trditi, da je najbrž ravno toliko stvari, ki bi jih občina lahko uspešno opravljala, pa jih nima v svoji kompetenci. Ta argument na splošno ne more veljati, ampak najbrž samo v sklopu nekaterih sprememb, ki bi jih bilo treba napraviti, tudi v delovnih organizacijah, itd.

F. HOČEVAR: Dodal bi še tole: da je pritisk občin, da se to vprašanje uredi, vedno večji. To ni le pritisk občine kot občinske skupščine, ampak se skoz to čuti pritisk občanov, ki so nezadovoljni, da posameznih stvari ne moremo urejati bliže njim, kot bi to morali, in narobe.

E. PETRIČ: Ko gledam na praktični vidik razmerja občina — republika, če torej opustimo teoretsko razpravo in govorimo le o praktičnih problemih v razporeditvi kompetenc, je danes dejanski položaj tak, da je vrsta vprašanj, kjer bi mogle občine samostojno uspešneje delovati, pa ne morejo, ker so v kompetencah okrnjene. Po drugi strani pa skušajo prepustiti občinam urejanje vprašanj, ki jih na ravni občine ni mogoče kvalitetno urejati. Rezultat je absurda situacija, ki meji marsikdaj na pravno neenakopravnost državljana. Potrebni bi bilo veliko konkretnih sprememb.

Še eno pripombo v zvezi z izvajanjem tovariša Staneta Markiča. Strinjam se, da je treba razgibati občine tudi kot ustvarjalce širše politike. Vendar bi rekel, da na ta problem gledam bolj kot na splošni problem ustvarjanja naše politike od spodaj navzgor. Ne gre torej le za problem participacije občine.

J. GORIČAR: Vprašanje o okoliščinah, v katerih se lahko uveljavlja socialistična demokracija, je nekoliko medlo izraženo. Treba bi bilo bolj jasno povedati, na katere politične subjekte vprašanje meri. Iz nejasne formulacije bi se dalo tudi sklepati, da so se hoteli avtorji morda nekako po ovinkih približati tudi vprašanju o enostrankarskem ali večstrankarskem sistemu v okviru socialistične demokracije. Mislim, da se v sklopu tega našega razgovora ne kaže temeljiteje ukvarjati s problemom, ki bi zaradi svoje teoretične in praktične tehtnosti moral biti bržčas snov za posebno »okroglo mizo«. Tehten je ta problem ne nazadnje tudi zaradi tega, ker je v socializmu še zmeraj odprto tole vprašanje: ali je res ena od pomembnih funkcij opozicijskih strank — tako kot trdijo zagovorniki večstrankarskega sistema — v tem, da se bojujejo zoper morebitne zlorabe oblasti in položaja vladajočih skupin; in pa vprašanje, ali je socialistična demokratična družba sposobna, da vzpostavi druga bolj učinkovita sredstva za javni boj zoper takšne zlorabe in za njihovo sprotno javno razgaljanje, sredstva, ki bi bila učinkovitejša od opozicijskih strank klasičnega parlamentarizma? Kaže, da privzemajo zadnji čas pri nas skupščine — od občinskih do zvezne — vsaj deloma tudi vlogo takšnih sredstev.

Ne da bi se še naprej ukvarjal z vprašanjem o več strankah, bi vendarle rad povedal tole: kakorkoli bo že prihodnji razvoj socializma rešil ta problem, gotovo je, da s širjenjem in utrjevanjem samoupravne demokracije ne bo zginil pluralizem skupinskih interesov, se pravi, da ne bo prišlo do nekakšnega »občega interesa«, do nekakšne »obče volje«. Zginilo bo verjetno le tisto za razredne družbe značilno nasprotje med interesi, ki mu marksistična družbena misel pravi antagonistično nasprotje. Različnost in celo nasprotnost interesov pa bo ostala tudi v socializmu, saj bi se sicer ustavil družbeni razvoj.

Pluralizem skupinskih interesov zahteva seveda pluralizem centrov odločanja — vsaj v demokratični družbi. Takšen pluralizem pri nas imamo. V mislih imam Zvezo komunistov z njenimi organizacijskimi enotami, prav tako Socialistično zvezo, sindikate, Zvezo mladine, druge družbene organizacije, samoupravne organizme v delovnih organizacijah, sestavine skupščinskega sistema od občine do federacije itd. Pluralizem centrov odločanja tedaj obstaja, vprašanje pa je, koliko ti institucionalizirani centri odločanja v resnici tudi izražajo obstoječe skupinske interese. Racionalni odgovor na to vprašanje bi omogočile šele ustrezne empirične raziskave. Na nekaj pa podatki dozdajšnjih raziskav že jasno kažejo: da namreč obstajajo — vsaj na nekaterih ravneh našega političnega dogajanja — neformalne, neinstitucionalizirane skupine, ki »*via facti*« privzemajo monopol

(beseda je morda prehuda, vendar naj ostane) političnega in drugega odločanja. Delovanje takšnih neformalnih skupin v ozadju socialističnega samoupravnega sistema za uveljavljanje demokratičnega življenja v naši družbi seveda ni posebno spodbudno.

P. KLINAR: V prejšnji diskusiji je bil omenjen problem pluralizma središč odločanja. O tem problemu bi poskušal razmišljati glede na samostojnost, enakovrednost, iniciativnost ipd. posameznih političnih subjektov. Dosedanje raziskave, ki smo jih naredili pri nas, potrjujejo, da je v političnih procesih udeležba, aktivnost in vpliv posameznih skupin močno različna. Ta diferenciacija se kaže v razlikah med narodnostnimi skupinami, med starostnimi skupinami in predvsem med različnimi socialnimi plastmi. Tako imajo nekatere socialne plasti neizrazit politični vpliv in slabo predstavljene svoje posebne interese (kmetje, niže kvalificirani delavci, nižji uslužbenci, nekatere plasti inteligence itd.). Nekatere skupine in sloji so postavljeni v podrejen družbeni položaj in njihov vpliv na družbeno dogajanje je ali neizrazit ali pa ga sploh ni. V političnih-samoupravnih procesih so le formalno udeleženi, njihova aktivnost pa je minimalna. Te razlike so še posebej očitne pri pomembnejših globalnih odločitvah, če jih primerjamo s konkretnimi odločitvami. Iz tega sledi, da obstaja koncentracija družbeno-politične moči v rokah tistih slojev, ki imajo monopol nad funkcijami upravljanja. To pa pomeni, da se odpira problem nosilca suverenosti — to je delovnega ljudstva, delavskega razreda v širšem smislu, katerega pri nas pogosto mistificiramo in fetišiziramo, ko ne upoštevamo resničnih družbenih odnosov. Kakšne posledice izvirajo iz tega?

F. HOČEVAR: Gotovo ne misliš, da se da to stanje preseči s samo institucionalizacijo nekaterih samoupravnih organov!

P. KLINAR: Mimo objektivnih dejavnikov družbene diferenciacije se družba diferencira na nezdravih temeljih: na neupravičenih privilegijih, na zaprtosti nekaterih struktur, na neustreznih socialni mobilnosti itd., kar vse povzroča nastajanje neutemeljenih neenakosti v družbi in rahlja njeno notranjo kohezivnost.

Politične institucije niso prilagojene temu, da bi zajele večino političnih subjektov. Obstoječe politične institucije (na primer politične organizacije) niso prirejene stopnji razvoja socialne strukture in posameznih skupin. Zaradi tega nekateri politični subjekti zadovoljujejo svoje interese mimo obstoječih političnih institucij, del političnega dogajanja se tako ne odvija v okvirih obstoječih institucij, kar povzroča celo konfliktne situacije. Ker se politična praksa pogosto giblje mimo predvidenih okvirov — nenehno poudarjamo razkorak med deklaracijami in politično

prakso — to tudi kaže, da se politično dogajanje odvija mimo obstoječih okvirov, kar povzroča nove konflikte. Problem neusklajenosti deklaracij in prakse pa tudi kaže na neprilagojenost političnih institucij resničnemu družbenemu dogajanju.

Rešitev teh problemov je v razvoju specifičnega pluralizma v razmerah samoupravne družbe. To pomeni prilagoditi središče odločanja obstoječim družbenim odnosom in socialni strukturi na različnih področjih in zajeti vanje večino političnih subjektov, tudi tistih, ki so danes očitno zapostavljeni. Ob tem specifičnem pluralizmu se odpira problem vodilne vloge ZK, ki jo razumem kot dinamično kategorijo. To pomeni, da si mora le-to ZK ob vsakem vprašanju priboriti in da njeno progresivnost ob konkretnih rešitvah stalno preverja družbena praksa. Prilagojevanje političnih institucij za širše vključevanje političnih subjektov bi odpiralo možnosti: za vsklajevanje različnih posebnih političnih interesov v okviru institucij, za razreševanje družbenih konfliktov, za odpravljanje razkoraka med deklaracijami in politično prakso, za večjo avtonomijo in odgovornost političnih subjektov itd.

F. HOČEVAR: Mislim, da smo zadeli na zelo važno vprašanje. Prejšnja diskutanta sta ga odprla v vsej njegovi pomembnosti in razsežnosti. Mislim, da je vsem jasno, da, ko govorimo o političnem sistemu — kakršenkoli pomen že damo skupščinskemu sistemu — ta sistem ne more in ne sme izčrpati vseh tokov življenja, ki se prelivajo v naši družbi ali horizontalno ali pa vertikalno. Mislim, da je zato prav, da tej točki posvetimo posebno pozornost.

S. POLIČ: Mislim, da je naša predstava o tem, kakšna naj bi bila socialistična demokracija, precej jasna: torej niti kot večpartijska niti kot enopartijska demokracija, marveč, kot je napisano v programu ZKJ, kot brezstrankarska, kot demokracija občanov. Pri tem ne zanikamo, da obstajajo različni interesi, skupinski, posebni, splošni itd. Mislim, da smo že precej uspešno zgradili mehanizem, ki naj bi nadomestil recimo večstrankarsko buržoazno demokracijo. Vendar je problem v tem, da mi teh naših zamisli nismo izvedli, da institucijam, ki jih imamo, nismo dali prave vsebine, da še ne delujejo, kot bi morale.

V tej zvezi zelo poudarjamo, kako neizbežno in pomembno je, da se vsepovsod, še zlasti pa v Socialistični zvezi, pokažejo različni interesi, da lahko pride do borbe mnenj, seveda vedno s predpostavko osnovne socialistične usmeritve. S tem v zvezi nam je tudi zelo jasno, kakšna naj bi bila vloga ZK, ne vloga oblastvenega organa, ampak idejno političnega faktorja, ki po svojih članih deluje in se bori znotraj naših samoupravnih organizacij in organov, znotraj Socialistične zveze in drugih družbenih organizacij.

In vendar ves ta naš mehanizem socialistične demokracije še ne deluje kot bi bilo potrebno. Še vse premalo je borbe mnenj, vse premalo diferenciacije med naprednimi in manj naprednimi ali celo reakcionarnimi idejami ter rešitvami. Še vse premalo je možnosti, da se pokažejo nekateri interesi, ki nikakor niso v nasprotju z našo osnovno socialistično usmerjenostjo. Še vse premalo je »opozicije« v nekaterih konkretnih vprašanjih itd. itd.

Skratka, vztrajamo pri stari praksi, pri praksi v bistvu enopartijske demokracije, ki pa ni več v skladu s stopnjo razvoja naše družbe.

Zato so tudi vse bolj glasne zahteve oziroma tendence po večstranskem sistemu, ki jih seveda ne bomo mogli zadošiti in odpraviti z nekakšnimi administrativnimi ukrepi, ne s tem, da bi jih enostavno spregledali, marveč samo tako, da bomo dali našim občanom in ožjim ali širšim skupinam možnost, da izrazijo svoje interese, da se zanje borijo in da dobijo tako v ostrem boju mnenj možnost, da vplivajo na odločitve na vseh ravneh.

F. HOČEVAR: Samo potem moramo to možnost realizirati! Ves čas govorimo o njej in je ne realiziramo.

S. POLIČ: Če bomo še nekaj časa tako delali, bo stanje postalo nevzdržno. S tem v zvezi bi želel omeniti še nekaj. Še vedno vztrajamo pri določeni politični diskriminaciji polovice jugoslovanskega in četrtnine slovenskega prebivalstva — konkretno gre za ljudi, ki osebno delajo z lastnimi sredstvi in ki imajo premajhne možnosti, da izražajo svoje interese in se zanje tudi borijo. To velja seveda zlasti za kmete, ki so na določen način zapostavljeni tudi v našem volilnem sistemu in glede katerih zaenkrat ne predvidevamo nobene spremembe.

Tako tisti kmet, ki ni povezan z zadrugo vsaj kot kooperant, pri čemer pa vemo, kakšne so zadruge in da se kombinati v glavnem otepajo kooperacije, nima nekaterih političnih pravic. Ko že govorimo o tem, mislim, da bomo morali dati našim individualnim kmetijskim proizvajalcem, delovnim kmetom, večji vpliv tudi na obstoječe zadruge in jim omogočiti, če se jim zdi potrebno, da sami organizirajo svoje zadruge.

J. PACEK: Izhajal bi iz ugotovitve — čeprav se ne morem pohvaliti, da obvladam vse sociološke kategorije o položaju družbe — da pluralizem pri nas obstaja. Izraža se ne samo v različnih skupinskih interesih, ampak predvsem v različnih mišljenjih, v boju mnenj.

Mislim pa, da je problem predvsem v tem, da morajo njegove oblike ustrezati samoupravnim družbenim strukturi (Goričar: Ali pa, da se mora samoupravna družba prilagoditi tem oblikam). Tudi to,

vendar to je podrejeno. Vsekakor je treba vedno izhajati od samoupravne družbene strukture, težiti da v samoupravnem sistemu izhajajoč od dela, gradimo ta sistem tako, da ga gradimo od delovnega človeka kot temelja in njegove najbolj neposredne povezave, integracija njegovih interesov v ekonomski enoti in delovni organizaciji, do občine, republike in federacije. Tako zasnovan pluralizem prav gotovo ni mogoč v razmerah monopola političnih strank, v reprezentativnem sistemu meščanske demokracije.

Mimo tega je treba prav gotovo tudi pri nas začeti razmišljati o institucionaliziranju — kot je bilo rečeno — interesov, ki se kažejo v našem pluralizmu. Če za ilustracijo uporabimo konkreten primer SZDL — in po nekaterih mnenjih je njen program v bistvu že blok različnih družbenih tokov, katerega demarkacijske linije so socialistične pozicije — potem smemo reči, da še nismo realizirali kdo ve kako velik del tega programa. Kakšna naj bi bila na primer vloga kmeta v SZDL? Pogosto smo sicer govorili o kmečkih sekcijah — v njih pa so se znašli predvsem ljudje z družbenih kmetijskih posestev, medtem ko kmet res ni imel možnosti, da bi odkrito povedal, kaj ga teži, kakšni so njegovi interesi in kaj lahko pričakuje od širše družbene skupnosti.

Tudi SZDL lahko vsklajuje take in podobne interese s širšimi družbenimi interesi tako, da bo mesto, kjer se bodo ti interesi kazali in kjer ji bo ocenjevala široka družbena baza, ki jo zajema SZDL, pri čemer bo nastajala skupna ocena, kaj je danes že možno in česa ni moč napraviti.

M. RIBARIČ: Mislim, da je tudi za naše politično življenje, za socialistično demokracijo značilno to, kar je značilno za vse sodobno politično življenje, da zares soodloča zelo ozek krog ljudi, tako v posamezni instituciji, kjer le-ta že predstavlja institucionaliziran ožji organ, kakor tudi v skupinah, ki se povezujejo znotraj širše zastavljene institucije ali med posameznimi institucijami — učinek je vselej isti, da je v resnici zelo ozek krog tistih ljudi, ki bistveno prispevajo k resničnemu oblikovanju in sprejemu odločitve. To je značilnost sodobnega političnega življenja v svetu.

Če je pri nas ta stvar nemara bolj zaostrena, sta verjetno za to dva razloga.

Prvi razlog bi lahko bil v tem, da v naši družbi veliko bolj kot v kaki zahodni meščanski demokraciji poudarjamo potrebo, kako naj bi najširši krog ljudi sodeloval in odločal, pri tem pa dostikrat pretiravamo in s tem še potenciramo konflikte, ki so tako in tako prisotni v vsaki družbi.

Drugi razlog poleg naše proklamacije in usmerjenosti bi bil morda to, da se lahko vprašamo, ali ne bi naša družba že morala zmanjšati razkorak med potrebo po večji širini odločanja in

resničnim stanjem, upoštevajoč vrsto razlogov, med njimi ne nazadnje veliko prizadevanje subjektivnih sil.

Srečujemo se s tema dvema prvinama. Ključno pa ni vprašanje, ki sem ga nakazal. Ključno vprašanje je, kako to stanje popraviti. Tu gre očitno za dolgoročen proces. Ne glede nanj bi verjetno bilo potrebno postaviti v ospredje predvsem tole možnost odpravljanja takega stanja:

Boj mnenj — zagotoviti moramo večjo možnost tega boja s tem, da bo javen bolj kot doslej. Gre predvsem za odprt boj mnenj, ki v resnici že obstaja tako v obstoječih oblikah kakor zunaj njih, ker so interesi različni. Bistveno zaostajamo v odkritem posredovanju tega boja mnenj.

Pri zadnji ustavni razpravi, ki še traja, imam na temelju izkušenj iz prakse občutek, da smo v našem tisku lahko pravzaprav zelo malo brali o resničnem poteku razprave, o resnični kritiki, pripombah in predlogih. Deklarirali smo zunanjo enotnost. Praksa pa je taka, da se težko poslovimo od fasade, ko je treba na različna vprašanja konkretno pokazati. Imamo zelo lepe zgledje javnega delovanja, ki kažejo, da že delamo korake stran od zunanje enotnosti. Ker so ti zgledi redki, so očitni, in zato takih zgledov ni treba navajati.

Naslednja stvar pa so pravice manjšine. Mislim, da se tudi tega vprašanja lotevamo zelo počasi. Ne mislim, da je treba to pravico posebej institucionalizirati. Mislim pa, da bi bilo treba pravico manjšine v večji meri zagotoviti, da se pozneje v luči prakse argumentirana mnenja, ki so ostala v manjšini, ponovno presojujejo. Ni važno, kdo je bil nosilec manjšinskega mnenja, ali so to vedno isti ljudje ali ne, važno je, da bi vedno v določenih razdobjih — morda je bližnji partijski kongres lepa priložnost — analizirali konkretne predloge — najbrž je moje govorjenje odveč, ker to verjetno že delajo — kakšna mnenja vse so se v obdobju od zadnjega kongresa v forumih in javnosti kazala, pa so ostala v manjšini in niso bila sprejeta, in potem bi videli, ali je dala praksa prav tistim mnenjem, ki jih je izrazila deklaracija, ali drugim, ki jih niso sprejeli. Ali smo bili v dokumentih zadosti konkretni? Dostikrat so stvari v dokumentih tako splošne, da je težko ugotoviti, kdo je ostal v manjšini in kdo je prodril. To je problem, ki je povezan s celotnim vprašanjem in je najbrž veliko bolj aktualen, kot je vprašanje o eno- ali več strankarskem sistemu, ker se mi zdi, da imamo tu veliko zelo konkretno prisotnih stvari, ki jih moramo rešiti, če hočemo naprej.

Rad bi navedel še en primer. Pred zadnjim republiškim in zveznim kongresom SZDL so ugotavljali, da imamo v našem političnem sistemu zelo močne elemente tako imenovanega predsedniškega sistema. Zanimivo, da so bile pri tem v ospredju občinske skupščine; tam so ugotavljali, da gre v resnici

za predsedniški sistem. Ugotavljali smo, da federacija s svojimi predpisi povzroča, da je vsaka občinska skupščina 70 do 80 % obremenjena z izvajanjem nalog, ki jih nalaga federacija, življenje pa zahteva opravljanje drugih funkcij, ki jih je ob tem izvajal tisti, ki je najbolj avtoritativen. Stvar je ugotovljena in širše osvetljena, in bi bila lepa priložnost tudi zdaj pred volitvami, da bi pregledali, koliko smo se tega sistema že otesli. Menim, da gre pri tem očitno za nekakšen družbeni nesporazum. Nisem slučajno izbral občinskih skupščin za ta primer. Očitno je ta sistem tam zato, ker v ustavi nimamo jasno postavljenih politično-izvršilnih organov. S tem dopuščamo prakso, ki gre mimo tega. Ta problem ne more nastajati na isti način na republiški in zvezni ravni. Tam ima drugačen značaj. Na zvezni ravni je verjetno politično zelo zanimiv odnos ustavno postavljenega politično-izvršilnega organa do zvezne skupščine.

V republiki pa zame ni najbolj zanimiv odnos republiška skupščina — izvršni svet, ampak odnos skupščina in izvršni svet skupaj do samoupravnih skupnosti, do možnosti reševanja celotne družbene problematike. Skratka, gre za vprašanje pomanjkljivih kompetenc republiške skupščine in izvršnega sveta oziroma za vprašanje pomanjkanja kompetenc in instrumentov.

F. HOČEVAR: Zdaj smo pri vprašanju, o katerem sem že nekaj povedal, pri vprašanju odgovornosti.

M. RIBARIČ: Ugotovili smo, da obstaja dilema, kako naj celotni politični sistem služi samoupravi, da bo v njem samouprava živela v polni meri, ker samouprava brez vseh pomožnih organizmov ne more živeti. Zdaj bi lahko razpravljali o vsakem od političnih subjektov posebej in jih pregledali, kako so razvejani in kako premagujejo sedanje stanje. S tem, da danes te probleme odpiramo, ne odkrivamo Amerike, ti problemi naše družbe so znani. Lahko celo ugotovimo, da so teoretično veliko bolj osvetljeni, kot jih v praksi izvajamo. Pri posameznih subjektih lahko opazimo poseben napor, da bi se prilagodili potrebam razvoja, da bi osvetlili nekatera stališča, praksa pa očitno za tem zaostaja. Nekateri subjekti pa zaostajajo tudi v reševanju svojih načelnih vprašanj v našem sistemu.

Socialistična zveza že dalj časa zaostaja v teoretičnem osvetljevanju svojega mesta v takem sistemu. Zveza komunistov je v tem šla naprej. Nekaj podobnega velja glede drugih subjektov. To je pa seveda važna stvar zaradi tega, ker lahko ugotavljamo, da že doživljamo žive odzive občanov, da vidimo, kako se občani aktivno ukvarjajo s posameznimi družbenimi problemi. Če ne bomo pomagali, da ti odzivi občanov dobijo svoje praktično mesto v družbenem življenju, bomo lahko ugotavljali, da čez čas tega odziva ne bo več, kar bi bila nepopravljiva škoda za našo družbo.

V tej zvezi bi lahko omenil problem, ki so ga tu omenili, da komunisti premalo sodelujejo v Socialistični zvezi. Po mojem mnenju smo glede tega v nekakšnem **circulus vitiosus**, ker bi našli boljše torišče v Socialistični zvezi, če bi se tam srečevali z drugimi stališči, z drugimi mnenji, z drugimi ljudmi, ki izražajo drugačna stališča in mnenja. Ker pa tega ni, se srečujejo v njej med sabo v glavnem komunisti, ki nemara razpravljajo o svojih različnih stališčih, teh stališč pa ne postavljajo nasproti stališčem drugih državljanov.

Tu je odprta množica problemov in verjetno jih ne bomo mogli zdaj do konca osvetliti.

Z. ROTER: Še pripombo k vprašanju pluralizma v socializmu: s tem, ko rečemo, da smo za politični pluralizem v socializmu, še ne rečemo, da smo za večstrankarski sistem. Čeprav dostikrat povezujejo že rabo besede pluralizem prav s tem. Očitno je, da bomo tretji pogovor morali osredotočiti prav na ta vprašanja.

Anton Žun

Politični sistem pri nas

Ko kratko posegam v problematiko, ki jo nakazuje prvo vprašanje o političnem sistemu pri nas¹, ne morem mimo uvodne pripombe o pojmu političnega sistema nasploh in še posebej o opredelitvi tipa političnega sistema pri nas. Pojem »politični sistem« se v naši teoriji različno razlaga, nekateri celo vanj vključujejo celostni družbenoekonomski sistem, čeprav ustava jasno razločuje med družbenoekonom-

¹ Opomba avtorja: Ta prispevek je odgovor na prvo izmed enajstih vprašanj, ki jih je postavila redakcija »Teorije in prakse« o našem političnem sistemu; rokopis je bil oddan 12. julija 1968.

skim in političnim sistemom. Politični sistem v bistvu poj-
mujem kot sistem institucij, s katerimi se ureja odnos med
državo in družbo. To pomeni, da politični sistem zajema vse
tiste institucije in odnose, s katerimi se medsebojno povezu-
jejo izvrševalci politične oblasti in družbene sile, v imenu
katerih se izvršuje oblast; zajema torej tudi institucije in
odnose, s katerimi družba vpliva na politično oblast (npr.
politične in druge družbene organizacije s politično funkcijo).
Odnos med politično oblastjo oziroma njeno institucionali-
zirano organizacijo in družbeno skupnostjo (prebivalstvom
države — državljani) določa obliko države, to je tip politič-
nega sistema v državi. S tega zornega kota je teoretični tip
političnega sistema pri nas — socialistična demokracija. So-
cialistično demokracijo pojmem kot dialektično celoto vseh
oblik izražanja in izvrševanja politične oblasti v tistem raz-
vojnem obdobju socializma, v katerem država pojenjuje kot
glavna ali celo izključna oblika tega izražanja in izvrševanja,
se pravi v obdobju, ko državne funkcije postopno preraščajo
v družbene funkcije. Razumljivo je, da imam v mislih zgo-
dovinski proces, kar pomeni, da ima socialistična demokracija
različne razvojne stopnje. Tip političnega sistema, kakršen
je konkretno danes pri nas, pomeni — po moji presoji —
začetno stopnjo socialistične demokracije.

Iz take opredelitve tipa političnega sistema pri nas iz-
haja, da v njem učinkujeta dve silnici, ki se v politični
praksi, to je pri izražanju in opravljanju politične oblasti, do-
polnjujeta in prepletata, a si tudi nasprotujeta in se celo med-
sebojno izključujeta. Po eni strani učinkuje državno prisilje-
vanje, po drugi strani pa družbeno samoupravljanje. Problem,
kako uravnati učinkovanje teh dveh silnic, da bi skladno in
dopolnjujoče ter konkretnim razvojnim situacijam ustrezno
organizirali življenje družbe, je — po mojem mnenju —
osrednji problem političnega sistema pri nas in njegovo te-
meljno pereče vprašanje. Ne strinjam se s tistimi, ki vidijo
pri nas zgolj dilemo — etatizem ali samoupravljanje. Sedanja
razvojna situacija pri nas še daleč ni takšna, da bi dopuščala
premaknitev odnosa med etatizmom in samoupravljanjem v
prid zadnjega čez tiste meje, ki jih določa ustava. Po drugi
strani pa tudi ni nobenih razlogov, da bi z ustavo omejeno
vlogo države kakorkoli razširjali. Dileme torej ni, gre le za
to, da politična praksa temelji na pravnih meri državnih po-
segov in samoupravljalne dejavnosti, da, skratka, dosledno
uresničuje ustrezne ustavne določbe. Skladno z uvodno opre-
delitvijo, da je Jugoslavija država in socialistična demokra-
tična skupnost, da temelji na oblasti delovnega ljudstva in na
samoupravljanju, je ustava oblikovala in sankcionirala poli-
tični sistem, ki daje dovolj prostora za uvajanje nekaterih, ob-

jektivno že možnih prvin neposredne demokracije in samoupravljanja ob slej ko prej še potrebni in nujni vsebinsko in organizacijsko institucionalizirani sferi prisiljevanja. Pravilno in smotrno doziranje etatistične in samoupravljalne sfere pri urejevanju družbenega življenja je osrednja funkcija celostne institucionalizirane organizacije politične oblasti. V tem pogledu pa niso potrebne nobene bistvenejše ustavne spremembe, kajti ustava v zadostni meri spodbuja nadaljnji razvoj samoupravljanja kot zakonite tendence v razvoju socialistične družbe. Potrebno je le, da politična praksa učinkovito sledi ustavnim načelom, saj je znano, da na omenjeni relaciji nekatere ustavne določbe sploh še niso bile izvedene.

Mimogrede moram tudi omeniti, da uporabljam izraze »državno prisiljevanje«, »etatistična sfera« ipd., ker menim, da moramo pojave imenovati tako, kakor ustreza njihovi vsebini. Pri nas mnogo govorimo o »družbenem usmerjanju« (glej tudi 4. vprašanje) v razmerju do neposredne demokracije oziroma samoupravljalne sfere naše družbene skupnosti. Mar družbeno usmerjanje v omenjenem razmerju ni v bistvu državno usmerjanje? Družba je kot politični subjekt abstrakcija, urejevalno vlogo imajo lahko le ustrezni organi v sistemu organizirane družbe-države, torej državni organi. Dokler bo družbena skupnost politično organizirana kot država, dotlej bo pač — takšno ali drugačno — državno prisiljevanje. Ne gre torej za dilemo — državno ali samoupravljalno, ker bo predvidoma še dolga obdobja obstajalo eno in drugo. Nekaj drugega pa je dilema — državno ali samoupravno (glej 4. vprašanje).

Zanikanje pomena dileme etatizem — samoupravljanje se namreč nikakor ne more poistovetiti s tistim, kar pri nas navadno označujejo kot dilemo etatizem — samouprava, samoupravni sistem, samoupravni odnosi ipd., če seveda kot samoupravo ne pojmujejo samoupravljanja. V tem pogledu je potrebno najprej neko terminološko pojasnilo, ki pa ni nemajhnega pomena, ker se dostikrat — v zadnjem času že kar praviloma — ustvarja nejasnost pri pojmovnem opredeljevanju teh kategorij. S stališča teorije o državi ni samouprava nič drugega kot oblika decentralizirane unitarne države, torej države, v kateri obstajajo večje ali manjše lokalne avtonomije. Sprejememo lahko tudi širšo, čeprav že nekoliko posiljeno razlago, da je samouprava tudi oblikovna sestavina federativne države, čeprav gre pri federalnih enotah nedvomno za več kot zgolj lokalno avtonomijo. Nikakor pa se ne morem strinjati s tistimi, ki samoupravo kratko malo enačijo s samoupravljanjem. Samouprava je oblika državne organizacije, je oblikovna stran političnega sistema, samo-

upravljanje pa je tip, torej vsebina političnega sistema, je takšno ali drugačno neposredno opravljanje družbenih zadev, je v tem smislu sinonim za socialistično demokracijo. Zato ustavna načela o političnem sistemu ne govorijo o samoupravi, marveč o samoupravljanju, zato ne moremo govoriti o samoupravni družbi, marveč o samoupravljalški družbi ali družbi samoupravljalcev itd. Zato lahko priznavamo dilemo etatizem-samouprava le v tistem smislu, kadar je usmerjena na vprašanja o vlogi, pristojnosti ipd. federacije v odnosu do drugih družbenopolitičnih skupnosti, predvsem republik.

Razmerje med federacijo in republiko je nedvomno pri nas pereče vprašanje političnega sistema. V tem okviru so bržkone potrebne nekatere spremembe in dopolnitve našega političnega sistema. V mislih imam zlasti tiste določbe ustave, ki se nanašajo na pristojnosti federacije (113. člen in nasl.) in s tem v zvezi na obseg zakonodajne dejavnosti organov federacije (116. člen in nasl.). Ne vidim razlogov za nadaljnje razlikovanje med izključnimi, popolnimi, temeljnimi in splošnimi zveznimi zakoni. Zadeve, ki so in morajo ostati v izključni zakonodajni pristojnosti federacije (narodna obramba, zunanje zadeve, enotnost družbenoekonomskega in političnega sistema itd.) je treba temeljiteje opredeliti, te zadeve naj ureja federacija z zveznimi zakoni. Posebej pa je treba temeljiteje in bolj nedvoumno opredeliti vse tiste zadeve, ki jih ureja federacija s temeljnimi zakoni. Potrebno bi bilo tudi opredeliti pojem temeljnega zakona, ki mora pomeniti resnično temeljno in najbolj splošno zakonsko reguliranje ustreznega področja, da bi imel republiški zakonodajni organ kar najširše možnosti prilagojevanja posebnim potrebam in pogojem.

V zvezi s samoupravno strukturo, pojmovano kot relacija federacija—republika—občina, sem mnenja, da je potrebno primerno poenostaviti organizacijo teh družbenopolitičnih skupnosti. V zadnjem času dosti razpravljamo o predvidenih spremembah v organih federacije. Strinjam se z mislijo, da bi zbor narodov prevzel približno sedanjo funkcijo zveznega zbora. Mnenja sem le, da naziv ni najbolj primeren, kajti spričo vloge splošnega političnega zbora in glede na delegatsko oblikovanje na osnovi republik, ne pa narodov, bolje ustreza naziv — zbor federacije. Strinjam se tudi s tem, da organizacijsko-politični zbor v sedanji obliki in s sedanjo funkcijo ni več potreben. Pomisleke pa imam glede koncepta, ki predvideva še nadaljnji obstoj vseh treh zborov delovnih skupnosti (gospodarskega, prosvetno-kulturnega in socialno-zdravstvenega) s približno isto vlogo in funkcijo, in celo oblikovanje novega zbora komunalnih skupnosti. Mnenja sem, da bi poleg splošnega političnega zbora zadoščal enoten zbor

delovnih skupnosti, ki ga zgolj v konceptu imenujem — zbor samoupravljalcev. V strukturi tega zbora pa bi lahko bili odbori za posamezna področja samoupravljalških dejavnosti. Ta zbor bi moral enakopravno s splošnim političnim zborom fungirati kot zakonodajni organ, in sicer tudi glede družbenih planov, zveznega proračuna in zaključnega računa. Ne vidim nobene potrebe po oblikovanju zbora komunalnih skupnosti, kajti vloga, ki naj bi jo imel ta zbor, je vključena v širšo vlogo splošnega političnega zbora. Primerno poenostavitev doslej tako zapletenega sistema najvišjih organov federacije, ki bo lahko pripeljala do tega, da bo njihov družbeni pomen večji in resničen in okrepila njihovo učinkovitost, ocenjujem kot eno izmed nadaljnjih temeljnih perečih vprašanj političnega sistema pri nas.

Razumljivo je, da bi utemeljena težnja po organizacijski poenostavitvi morala priti do izraza tudi pri organizaciji republiške skupščine in občinskih skupščin. Tudi v okviru skupščine socialistične republike bi poleg republiškega zbora zadoščal enoten zbor delovnih skupnosti z ustreznimi odbori za posamezna področja samoupravljalških dejavnosti. Koncept o zboru komunalnih skupnosti, ki na zvezni ravni nima nobenega utemeljenega opravičila, kajti Jugoslavija ni »federacija komun«, pa bi morda bilo mogoče prilagoditi organizaciji republike. S tem ne mislim, da bi bilo potrebno oblikovati tak poseben zbor, pač pa bi moral republiški zbor v večji meri kot doslej nastopati kot kohezivna silnica, ki povezuje in usklajuje občinske samouprave. Glede organizacije občinske samouprave sem mnenja, da sta slej ko prej potrebna oba zbora občinske skupščine. Potrebna sta zaradi koordinirane dvozbornosti na relaciji federacija—republika—občina, še posebej pa iz razlogov, ki jih narekuje volilni sistem.

Problematika volilnega sistema je nadaljnje pereče vprašanje političnega sistema pri nas. O tem vprašanju lahko za zdaj le pogojno razpravljamo, ker so morebitne spremembe v veljavnem volilnem sistemu odvisne od sprememb v institucionalizirani organizaciji na ravneh federacije, republike in občine. Spremembe zdaj veljavnega volilnega sistema so nujne že zato, ker določbe ustave, ki se nanašajo na volilni sistem, niso docela usklajene. Čeprav ustava izraža načelo, da se republiške skupščine in zvezna skupščina oblikujejo po načelu delegacije občin (76. člen), se poslanci republiških zborov in zveznega zbora volijo tudi po sistemu neposrednih volitev. Mnenja sem, da bi morali omenjeno ustavno načelo dosledno izpeljati, ker bi na ta način uskladili volilni sistem s temeljnimi načeli političnega sistema pri nas. Obenem pa bi lahko dosedanje zapleteno strukturo volilnega sistema bi-

stveno poenostavili. Volitve delegatov bi seveda slej ko prej opravljala občinska skupščina, čeprav je to delegacija občine kot temeljne družbenopolitične skupnosti, ne pa delegacija občinske skupščine. Ker pa občinsko skupščino volijo neposredno občani, je politično utemeljeno, da nastopa kot izhodiščno volilno telo v sistemu delegacije. Občinski zbor bi volil delegacijo za republiški zbor, zbor delovne skupnosti pa delegacijo za ustrezní zbor na ravni republike oziroma federacije.

V tem kratkem prispevku sem skušal identificirati le nekatera temeljna pereča vprašanja političnega sistema pri nas (samoupravljanje, samouprava v luči odnosa med federacijo in republiko, organizacija zvezne skupščine in republiških skupščin, volilni sistem). Seveda so še druga važna vprašanja, o katerih danes — ko pričakujemo nekatere spremembe ustave — dokaj izčrpno razpravljajo (npr. o odnosu občina—republika, o vlogi izvršnih svetov in upravnih organov, o vlogi družbenopolitičnih organizacij v političnem sistemu in še posebej v volilnem procesu, vprašanje o rotaciji, trajanju poslanskega mandata, naravi tega mandata itd.). O nekih vprašanjih, ki utegnejo vplivati na morebitno spremembo ustave, se izražajo tudi dokaj nasprotujoči si pogledi. Nujno je, da se ti pogledi uskladijo na tisti osnovi, ki upošteva sedanji dejanski položaj v naši družbeni skupnosti in obenem spodbuja nadaljnji progresivni razvoj socialističnih institucij in odnosov.

Slavko Soršak

Mladi in zveza komunistov

Že dolgo nismo toliko premišljali in tudi pisali na temo o mladih in družbi, mladih in zvezi komunistov in nasploh o mladini. Zdi se, da obravnavanje tega kroga vprašanj še vedno ni izčrpano in da verjetno tudi še dolgo ne bo, saj nas življenje postavlja v vedno drugačne družbene odnose, v katerih se različne skupine (ker je beseda o mladini, gre za določene starostne skupine) družbe obnašajo različno. Zato je tema neizčrpna, saj je navsezadnje to življenje samo.

Moja razmišljanja gredo zlasti v razglabljanje, kje so vzroki, da se zveza komunistov hitreje ne pomlajuje oziroma zakaj zveza komunistov za mlade ljudi ni mikavna. Ta tema ni nova in je v korelaciji z družbenim angažiranjem mladega rodu. Zanimiva pa postaja danes, saj dobiva z nekaterimi dogodki zadnjega časa nove razsežnosti.

Ni mogoče postaviti trditve o a priori dobri ali slabi mladi generaciji, niti ni mogoče zagovarjati trditve, češ da progresivni socialistični razvoj determinira ustrezno oblikovanje družbene zavesti mladega rodu. Le-ta se oblikuje kot simbioza subjektivnih vplivov in danih objektivnih okoliščin. Drugače povedano, to je rezultat delovanja šole, organizacij, družine itd. kot subjektivnih dejavnikov in objektivnih razmer ter protislovij, ki se v družbi venomer pojavljajo.

Delovanje obojega vendar lahko ocenjujemo pozitivno, kar pomeni, da mlada generacija sprejema kot svoje elementarne idejne postavke: samoupravo, demokracijo, boljše gmotne možnosti družbe itd. Iz takšne ocene izhaja logičen sklep, da mora zato mladina biti nosilec vseh družbenih akcij. V praksi pa ni tako. V zadnjem obdobju venomer razpravljamo o apatičnosti mladih, o politični pasivnosti, pa tudi o

idejni zmedenosti. Študentske demonstracije pa tudi češko-slovaški dogodki demantirajo brezbržnost in mrtvilo mladega rodu. Prav dogodki zadnjih mesecev nas silijo v ponovno vrednotenje posameznih zgodovinskih obdobj in v analiziranje vloge in obnašanja mladih ob različnih okoliščinah.

Če skušamo ugotoviti podobnost raznih zgodovinskih situacij, v katerih je mladina revolucionarni nosilec akcije, potem je to prav gotovo konkretnost in kratkoročnost politične akcije. To prvino lahko najdemo v različnih obdobjih boja naprednih sil; politična usmerjenost Komunistične partije Jugoslavije po prihodu tovariša Tita ima posledico angažiranja velikega števila mladih; srž demonstracij ob podpisu vojnega pakta med Jugoslavijo in Nemčijo je mladina; ta prvina je prav gotovo najbolj navzoča v narodnoosvobodilnem boju, saj so v njem sodelovali predvsem mladi; pa pozneje v konkretnih akcijah v obnovi in graditvi dežele (delovne brigade); prav tako pa to dokazujejo tudi dogodki ob uveljavljanju smernic predsedstva in izvršnega komiteja CK ZK J in naposled želja po obrambi domovine ob nedavni češkoslovaški krizi. Tako poenostavljeni in nepopolni pregled kaže, da je v zgodovini gibanja Jugoslavije mladi rod nosilec naprednih dejanj in da se je mladina v odločilnih zgodovinskih trenutkih, ki so zahtevali konkretno akcijo, povezovala z interesi delavskega razreda in njegovo avantgardo, zato o Komunistični partiji Jugoslavije lahko trdimo, da je bila predvsem partija mladih.

Zavzetost mladine za družbene probleme pa je neposredno povezana s sprejemanjem mladine v zvezo komunistov. V vseh navedenih obdobjih so mladi sorazmeroma veliko pristopali v komunistično partijo, kjer so skušali uresničiti svoje kratkoročnejše in dolgoročnejše programe.

Obdobje po vojni je značilno po velikem angažiranju mladih. Mladi rod je ustvarjal nove družbene odnose. Nova, nastopajoča mlada generacija je sprejemala v teh okoliščinah komunistično partijo kot vodilno silo, kot partijo na oblasti, po kateri je mogoče vplivati na globalno in praktično vsakdanjo politiko. Komunistična partija je v teh razmerah pomenila mladim ljudem instrument, po katerem so lahko zelo uspešno uveljavljali svoja stališča pri izgrajevanju družbe. Prav zato jim je bila komunistična partija mikavna organizacija, v kateri so se mladi lahko uveljavili. Starostni sestav komunistične partije in SKO J v tistem času to nedvomno potrjuje.

Vse manjši dotok v zvezo komunistov pa začnemo opazati od tedaj naprej, ko se je zveza komunistov začela umikati z območja odločanja na idejno področje, ko je prepuščala prostor in položaj delovnim ljudem v samoupravnih organih.

Priznati moramo, da je bila ta tako imenovana idejna vloga partije dolgo nejasna samim komunistom, pa še danes ni čisto izdiferencirana. Partijsko članstvo se ukvarja samo s seboj, z določanjem svoje vloge in mesta v družbi. To obdobje, ki ni bilo kratko in ki v marsičem še traja, ima zelo očitne posledice ne samo v zvezi komunistov, temveč tudi zunaj nje. Pri mnogih, zlasti pa pri mladih, se je utrdilo prepričanje — in videz je to potrjeval — da je zveza komunistov le diskusijski klub, kjer sicer vsi dobro mislijo, to pa je tudi vse, kar lahko store. Usidralo se je prepričanje, da zveza komunistov ni več tisti družbeni vzvod, po katerem bi mladi lahko vplivali na družbo in hitreje spreminjali razmere. Zato tisti del mladine, ki še vedno želi vplivati na družbo, išče različne kanale, ki so uspešnejši od tistih, kakršne mu nudi zveza komunistov; prav zaradi zagnanosti in brez soočanja z realnostjo pa ta zagon pogosto izgubi dimenzijo stvarnosti.

Pospesena reorganizacija zveze komunistov po IV. plenumu CK ZK J odpira nove možnosti. Po daljšem zastoju v angažiranju mladine in prilivu mladih v zvezo komunistov opazamo proces vključevanja mladine v družbeno dogajanje in v zvezo komunistov. Zveza komunistov se je z novo vlogo, z odpravo nedemokratskega vsiljevanja mnenj, zavrnitvijo transmissijske vloge in zlasti z bolj demokratičnim in humanim ozračjem v ZK spet približala mladini. Hkrati s tem pa so se jasneje opredmetile konkretne naloge komunistov, posebno razvoj samouprave in uresničevanje gospodarske reforme. Jasnejšemu definiranju ciljev zveze komunistov gre pripisati začetek pomlajevanja zveze komunistov.

Še jasnejša določitev ciljev pa je imela pozneje še večji uspeh. To dokazujejo akcije množičnega vstopanja mladih v zvezo komunistov, zlasti po študentskih demonstracijah in po nedavnih češkoslovaških dogodkih.

Progresivni tok študentske politične akcije letos spomladi v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, če izvzamemo nekaj idejnih in razbijaško provokativnih poskusov, kaže angažiran odnos mladih do družbenih gibanj; zlasti pa je mladi rod pozdravil govor in poziv tovariša Tita ter smernice izvršnega komiteja CK ZK J kot politično akcijo, v realizaciji katere lahko mladi tudi sami aktivno sodelujejo (odprava deformacij, zlasti moralno-etičnega značaja: pretirano bogatenje, izrabljanje položajev, nagrajevanje po nedelu itd.). Zveza komunistov je poklicana, da uresničuje smernice, ne kot občasno, ampak kot trajno nalogo. Mladina spoznava, da lahko v zvezi komunistov največ prispeva k resničnemu uveljavljanju začrtanih smernic, zato tudi množično stopa v zvezo komunistov; kjer so bili procesi bolj burni (Beograd), tam je tudi vstop v zvezo komunistov prav množičen.

Tudi nedavni češkoslovaški dogodki so v mladini zbudili potrebo po aktivnem angažiranju v zvezi komunistov. Drugačen odnos do zveze komunistov prav gotovo ne nastaja samo zaradi odločnega boja češkoslovaške komunistične partije zoper vsakršno vsiljevanje s strani Sovjetske zveze in drugih članic varšavskega sporazuma; ne zaradi enodušne podpore vsega češkoslovaškega ljudstva komunistični partiji Češkoslovaške in verjetno tudi ne zaradi odločnega in načelnega stališča Zveze komunistov Jugoslavije do teh dogodkov. Češkoslovaški dogodki so mladino angažirali zlasti v podpori, ki jo je dala češkoslovaškemu ljudstvu, in jo hipoma postavili v položaj, da je občutila ogroženost tudi naših narodov, zato se kaže angažiranje mladih zlasti v teh dimenzijah. Pa še nekaj drugega; brez političnih prepričevanj je velik del mladine spoznal dejstvo, da je takšen socializem, kakršnega skušamo uveljaviti, resnično edina možnost, da pa se je za takšen socializem potrebno bojevati proti tistim, ki ga skušajo diskvalificirati in onemogočiti, da se je treba vsak dan bojevati proti konservativnim in drugim silam, ki zavirajo hitrejšo uveljavljanje samoupravne družbe. To so osnovna spoznanja vse jugoslovanske družbe, posebno pa mladega rodu; zato vidi realno pot v hitrejšem razvijanju in uveljavljanju resnične samouprave in zveze komunistov kot tisti družbeni agens, ki bo to samoupravo najhitreje uresničil. Po tem spoznanju stopajo mladi v zvezo komunistov.

Takšna spoznanja pa niso pomembna samo za mlado generacijo, pomembna so tudi za zvezo komunistov, zlasti v tem, da mora biti nenehno usmerjena v konkretno politično akcijo, v kateri lahko najde svoje mesto vsak njen član, tudi mlad, in da mora v svoji dejavnosti uporabljati takšne metode, ki jo delajo družbeno uspešno; takrat je seveda za najbolj angažirani del mladine privlačna.

Filip Lipovec

Dvojno pojmovanje ekonomske integracije

Pri nas imamo procese integracije v gospodarstvu za izjemno pomembne procese, ki naj bi pripomogli gospodarstvu do nove kvalitete. Tako stališče vsekakor lahko velja za objektivno in znanstveno utemeljeno. Vendar pa obenem srečujemo tudi vsaj dve različni razlagi ekonomske integracije, ki znanstveno še zdaleč nista enakovredni, pa tudi njuni praktični rezultati ne ustrezajo v enaki meri omenjenim namenom.

Prvo in pri nas najbolj razširjeno pojmovanje izvira bržčas iz obsežne, zlasti nemške literature o ekonomskih integracijah (zlasti v zvezi s Skupnim trgom), ki pa integracijo obravnava večidel brez kakih teoretskih pretenzij, predvsem z ekonomsko-tehničnega vidika. Ekonomsko integracijo pojmuje ta publicistika predvsem kot povezovanje podjetij v velike organizme s čisto nadnacionalnimi in naddržavnimi razsežnostmi, pri čemer se pogosto opira na skušnje takih organizacij kapitalističnega gospodarstva, kot so trusti in karteli.

V tem smislu pojmujejo pri nas ekonomsko integracijo predvsem kot združevanje podjetij, in to pod različnimi imeni, ki velja tudi za najvažnejšo in najpopolnejšo obliko integracije v gospodarstvu. Integracija v tem smislu je vedno rezultat volje združujočih se podjetij in gledano tako bi bil to bolj pravni kot pa ekonomski pojem integracije. Toda pravo obravnava te oblike kot oblike gospodarskega združevanja ali združb, ne pa kot integracijo. V ekonomski teoriji pa obravnavamo tako pojmovano integracijo kot monopole ali pa kot

oblike centralizacije kapitala. Toda monopoli vodijo v večjo ekonomsko dezintegracijo in zaostrujejo protislovja in nasprotja v kapitalističnem gospodarstvu. Kolikor monopoli so sredstva ekonomske integracije zaradi koncentracije produkcije in centralizacije kapitala, so obenem še bolj tudi sredstva ekonomske in družbene dezintegracije. Kot zgolj oblike ekonomske integracije jih torej nikakor ni mogoče obravnavati. Vsekakor gre torej tu za neustrezno zamenjavo pojmov.

Ako uporabimo pojem ekonomske integracije v smislu združevanja podjetij v socialističnem gospodarstvu, pa se s tem v zvezi pojavijo še dodatne težave.

Pustimo ob strani vprašanje, v kakšni nujni zvezi naj bi bili monopoli s socialističnim načinom gospodarjenja, in vzemimo, da je ekonomski rezultat združevanja samo *centralizacija kapitala*. V tem primeru se združi lastništvo proizvodjalnih sredstev v istih rokah. Nekateri zahodni ekonomisti tudi menijo, da se ekonomska integracija predvsem lahko izvede v tej obliki ali da je združevanje lastnine prvi pogoj ekonomske integracije. Marx tudi pravi, da je združevanje lastnine izraz ekonomske integracije, toda v kapitalistični obliki, ker poraja obenem tudi še večjo dezintegracijo v celotnem gospodarstvu in v družbi. Izhod vidi v podružbljenju proizvodjalnih sredstev. Ker pa so proizvodjalna sredstva v socialističnem gospodarstvu že podružbljena, je torej centralizacija kapitala in ekonomska integracija — ali vsaj pogoji zanjo — v teh gospodarstvih že dosegla zdaleč višjo stopnjo razvoja kot pa v kapitalističnem gospodarstvu. Problem ekonomske integracije v socialističnem gospodarstvu bi torej nikakor ne mogel biti v neenotnosti lastništva proizvodjalnih sredstev, v premajhni centralizaciji kapitala. Saj si ni možno misliti, kako naj bi kapital še bolj centralizirali, ko je pa vendar ves v družbeni lasti.

Toda razlika je celo večja. Če namreč pogledamo centralizacijo kapitala z organizacijskega stališča, potem pomeni predvsem *združevanje upravljanja* v istih rokah. Pa še za to ni nujno, da bi se združili tudi organi upravljanja posameznih podjetij. Zaradi tega v primeru centralizacije kapitala lahko ostanejo podjetja popolnoma samostojna, tako organizacijsko kot pravno. Vsako ima lahko svojo samostojno direkcijo. Pač pa organi upravljanja, v katerih imajo največji vpliv skupni lastniki podjetij, tako zasnujejo svoje *poslovne politike*, da so te *usklajene in se podjetja medsebojno dopolnjujejo*, namesto da bi se *medsebojno izključevala in drug drugemu škodovala* in s tem zmanjševala rentabilnost skupnega kapitala.

Kar se tiče naših podjetij, jih upravljajo delovni kolektivi na podlagi svojega dela; to svojo vlogo upravljavca pa oprav-

ljajo kot predstavniki vse družbe. Zaradi tega lahko smatramo, da je upravljanje v naših podjetjih že združeno, še posebno tudi zato, ker proizvodna sredstva niso last posameznega kolektiva, temveč vse družbe.

Pri združevanju naših podjetij se zaradi tega predvsem *združujejo ravnateljstva* podjetij. To združevanje se izvede včasih tako, da se hierarhičnim lestvicam vodenja dodajajo še nove stopnje, včasih se razširi število ravnateljskih mest, včasih pa ostaja vodstvena hierarhija tudi nespremenjena. Če je vodstvena hierarhija nosilec birokratskih pojavov v podjetjih, pomeni ta oblika združevanja podjetij seveda večjo birokratizacijo podjetja. Pri nas večkrat pravijo, da je vzrok počasnega združevanja podjetij, predvsem odpor ravnateljev združujočih se podjetij, ki z združitvijo izgubijo svoj položaj ali status. Odpor bi bil torej v omenjenem smislu birokratski. Toda pri tem popolnoma prezrejo, da je tudi oblika združevanja (razen v zadnjem primeru) birokratska. Torej gre pri tem kvečjemu za problem birokracije proti birokraciji. — Prezrejo pa tudi, da je prav zaradi take oblike združevanja odpor lahko tudi demokratski, da se upirajo lahko tudi delovni kolektivi, braneč svoje samoupravljalvske pravice pred osamosvajanjem vodstvene hierarhije. V tem pa je ta oblika združevanja naša posebnost.

Ekonomska integracija, pojmovana kot združevanje podjetij, bi bila popolna takrat, ko bi se vsa podjetja v državi združila v *eno združeno podjetje*, ki bi predstavljalo celotno nacionalno gospodarstvo. Toda takšno organizacijo narodnega gospodarstva že poznamo iz časov centralistično administrativnega načina gospodarjenja. Tudi v takem združenem podjetju bi moral veljati bolj ali manj administrativen in bolj ali manj centralističen način gospodarjenja. To pa pomeni, da v tem primeru stvarno ne nastaja nova kvaliteta v gospodarjenju, temveč da gre za vračanje po poti, ki smo jo že prehodili. Saj smo vendar že ugotovili, da tak način gospodarjenja ni možen, ker povzroča tako ekonomsko kot tudi družbeno dezintegracijo.

Še bolj nemogoče se pokaže takšno pojmovanje integracije, če jo postavimo kot *nalogo*, za katero si morajo prizadevati delovni kolektivi in množice delavcev sploh, ker naj bi bila to pot, na kateri bi gospodarstvo dobivalo več značilnosti socializma. Vsa prizadevanja kolektivov se namreč v tem primeru omejijo na to, da so načelno za tako pojmovano integracijo, torej v bistvu na samo glasovanje. Brž ko pa je integracija popolnoma izvedena, kolektivi na tem področju nimajo nobene naloge več. To pa pomeni, da je njihova dejavnost zdaj odveč. Tako postavljena naloga bi torej navajala k samoodpravi dejavnosti delovnih kolektivov v upravljanju

gospodarstva. Vnaprej namreč obstoje samo še tehnični in ne več družbeni problemi v gospodarjenju, za razreševanje katerih pa so primernejši strokovni oziroma vodstveni organi podjetja. Takšen rezultat pa je spet nesmiseln in nesmotrn.

To prvo in pri nas najbolj razširjeno pojmovanje ekonomske integracije nas pelje torej v same težave in protislovja, iz katerih je težko najti pravo pot. Napaka mora biti v samem pojmovanju integracije, ki je v tem prvem smislu neustrezno.

II

Drugačno pojmovanje ekonomske integracije pri nas in v naši publicistiki zelo redko srečamo.* Vendar pa v Marxovi ekonomski teoriji ekonomska integracija pomeni proces, ki temelji na razvoju proizvodjalnih sil dela. Te postajajo s svojim razvojem vse bolj medsebojno odvisne in se čedalje bolj medsebojno dopolnjujejo. Zaradi tega potrebujejo tudi čedalje več usklajevanja in povezovanja in sodelovanja za svoje normalno funkcioniranje in za normalni potek družbene reprodukcije. Čedalje manj prenesejo samovoljo in slučajnosti. Toda ta naravni proces večanja medsebojne odvisnosti in medsebojnega dopolnjevanja proizvodjalnih sil dela poteka v ozkih okvirih kapitalistične lastnine proizvodjalnih sredstev, ki pa tako usklajevanje in sodelovanje dopušča samo v oblikah (in take oblike so tudi monopoli in centralizacija kapitala), ki obenem povečajo dezintegracijo na drugih področjih gospodarstva in v celotni družbi. Po tem pojmovanju ima ekonomska integracija svojo naravno in svojo družbeno plat, tako da resnična ekonomska integracija ni možna, če obe strani istega procesa nista v skladu. Resnična integracija je zaradi tega možna šele s podružbljenjem proizvodjalnih sredstev, s preходом na socialistični način gospodarjenja. Ta pomeni torej že v načelu mnogo višjo stopnjo ekonomske integracije, kot jo je zmožen kapitalistični način gospodarjenja. Če pa tega ni, potem je nekje neka pomanjkljivost.

Zelo blizu temu Marxovemu pojmovanju ekonomske integracije je švedski ekonomist Gunar Myrdal. Le-ta pojmuje integracijo kot ekonomski in družbeni proces, v katerem se odpravljajo ekonomske in socialne ovire in se vzpostavlja večja enakost možnosti, zaradi česar se krepi strnjenost družbe in solidarnost vseh članov družbe; tako nastaja čedalje popolnejša svoboda in družbena mobilnost. Tudi Myrdal meni podobno kot Marx, da resnične ekonomske integracije

* Častna izjema so »Teze o idejno-političnih osnovah za izdelavo programa družbenoekonomskega razvoja SR Slovenije,« »Komunist,« 16. avgusta 1968, str. 6.

ne more biti brez socialne integracije. Tako lahko rečemo, da je ekonomska integracija družbenoekonomski proces v tem Marxovem in Myrdalovem smislu.

Če pojmujeemo ekonomsko integracijo v tem smislu — in to je njen pravi teoretski pomen — potem ta integracija ne nastaja nujno zgolj kot posledica volje dveh ali več subjektov gospodarjenja. Nastaja v veliki meri tudi samo z *enosstranskimi dejanji* posameznih podjetij. Take temeljne značilnosti našega gospodarstva, kot so podružbljenost proizvajalnih sredstev, delavsko samoupravljanje in dohodek kot pobuda za gospodarjenje, pa ne samo ne pomenijo ovire za pospeševanje ekonomske integracije, temveč so široka osnova za njen vsestranski razvoj, kolikor niso že same po sebi tudi elementi ekonomske integracije. To pa pomeni, da ni umestno iskati oblik integracije v gospodarstvu v preteklosti, v takih načinih gospodarjenja, ki so že bolj ali manj preživeli, temveč prav v teh temeljnih značilnosti našega načina gospodarjenja. In proces ekonomske integracije bo živahno stekel! Samo zavedati se je treba teh dejansko neslutelih možnosti! Ne pa obupavati in brez domiselnosti gledati nazaj, če v tem nimamo še izkušenj, ker je stvar pač nova.

Za to teoretsko pravilno pojmovanje integracije tudi ni potrebno *nobeno prisiljevanje* v kakršnikoli obliki, niti v administrativno-centralistični obliki ne. Saj so za ekonomsko integracijo v tem smislu vendar delovni kolektivi kot nosilci upravljanja naših podjetij nujno sami najbolj zainteresirani, samo ovire so jim napoti, ki jih še težko premagujejo; integracija v našem smislu namreč v bistvu pomeni tudi razširjanje in poglobljanje delavskega samoupravljanja.

Tako pojmovano ekonomsko integracijo je možno postaviti tudi kot družbenoekonomsko *nalogo* delovnim kolektivom, ne da bi s tem zabredli v protislovja. Delovni kolektivi lahko razvijajo ekonomsko integracijo z množico različnih ukrepov, o katerih celo lahko marsikdaj sami odločajo, neodvisno od drugih. Odpravljati je treba ovire in diskriminacije v procesu družbene reprodukcije in reprodukcije v posameznih podjetjih, ki jo dušijo in spravljajo iz ravnovesja. Prilagajati je treba proizvodne programe potrebam potrošnje kot tudi usklajevati programe med podjetji. Ekonomsko integracijo je možno razvijati z dopolnjevanjem in povezovanjem produkcijskih procesov v različnih podjetjih, s tipizacijo in standardizacijo polizdelkov in izdelkov, ki jih je mogoče med seboj zamenjevati, čeprav jih izdelujejo v različnih podjetjih. Integracija v gospodarstvu se povečuje, če je dana možnost, da se denarna akumulacija steka tjakaj, kjer se lahko naloži najbolj učinkovito v potrebni višini. Gospodarstvo se integrira s prebijanjem zaprtosti lokalnih trgov in s prodiranjem

na vsa ekonomsko smotrna področja kot tudi s težnjo, da bi s svojim poslovanjem čim bolj zadovoljevalo potrebe družbe in potrošnikov. Integracija v gospodarstvu se povečuje, če učinkovito preprečujemo pridobivanje dohodkov ne na podlagi dela. Ekonomska integracija se razvija z bojem proti vsakršnemu monopolu in za to, da bi se vsak človek lahko zaposlil in delal tisto, za kar je najbolj sposoben, ter da bi zaslužil ustrezno svojemu delu. Integracijo je prej možno razvijati z zniževanjem cen kot pa z zvišanjem. Integrira se, skratka, gospodarstvo toliko bolj, kolikor bolj se posamezni *gospodarski procesi med seboj povezujejo in dopolnjujejo* in kolikor bolj se *odpravljajo ovire in diskriminacije*, ki tako dopolnjevanje preprečujejo in *prekinjajo tok reprodukcije*, tako družbene kot v posameznem podjetju. Gospodarstvo je toliko bolj integrirano, kolikor bolj so *dane možnosti za ustvarjalnost ljudi* in za *smotrno izrabo vseh gospodarskih potencialov* in kolikor bolj je ves proces *usmerjen k razširjanju življenjskih možnosti ljudi*.

Vse te procese pa je možno izvajati ne samo in celo ne predvsem z združevanjem podjetij, čeprav je tudi to včasih sredstvo za razvoj ekonomske integracije; dodati je treba, da je marsikdaj tudi razdruževanje podjetij pripomoček za razvoj ekonomske integracije. Mnogo bolj množično sredstvo ekonomske integracije pa je sporazumevanje med podjetji in njihovimi delovnimi kolektivi, najbolj množična sredstva pa so tudi enostranski ukrepi posameznih podjetij v tem smislu. Ekonomska integracija postane s tem *trajen proces*, ki se nikoli ne konča, ker jo je vedno možno še bolj razviti. Ekonomska integracija je dejansko *srž poslovne politike samoupravljaljočih se delovnih kolektivov*, ki logično sledi iz temeljnih značilnosti načina gospodarjenja s podružbljenimi proizvodjalnimi sredstvi. Zaradi tega vsak korak naprej v tako pojmovani ekonomski integraciji resnično pomeni nastajanje novih kvalitete v gospodarstvu in večanje socialističnih elementov v gospodarjenju. Zatorej lahko rečemo, da je nevlgarno pojmovana ekonomska integracija res takšen proces, ki je *bistvena sestavina socialističnega načina* gospodarjenja, kajti s tem procesom se izrazijo v vsakdanjem poslovanju podjetij osnovne prvine socialističnega gospodarstva; podružbljenost proizvodjalnih sredstev, delavsko samoupravljanje in dohodek kot pobuda za gospodarjenje.

III

Ekonomska integracijo je treba pravilno pojmovati kot medsebojno dopolnjevanje in povezovanje gospodarskih procesov ter kot odpravljanje vseh ovir in diskriminacij, ki

preprečujejo nemoteni potek reprodukcije na temelju čedalje širših možnosti za spodbujanje ustvarjalnosti ljudi v delu in na temelju razširjenja njihovih življenjskih možnosti. Kot tako si jo delovni kolektivi lahko postavljajo za nalogo, ki jo izvajajo dan za dnem s svojo poslovno politiko. S tem dejansko vnašajo nove kvalitete v gospodarjenje in razvijajo socialistične predpostavke v našem načinu gospodarjenja. Ekonomska integracija v tem smislu je torej družbeno-ekonomski proces.

Združevanje podjetij pa je lahko, a ne vselej, *samo sredstvo* za povečanje integracije v gospodarstvu. Prav pa je odkrito govoriti o združevanju podjetij, kajti če je to ekonomsko upravičeno, ni razloga, da bi ga skrivali za izraze, ki v teoriji pomenijo nekaj drugega. Če ekonomsko integracijo pravilno pojmuje in uporabljamo kot stalen proces, bo logično prihajalo tudi do združevanj podjetij, kjerkoli bo ekonomski interes kolektivov pokazal, da je to smotno. To pa je ekonomsko-tehnični proces in le redkokdaj kaj drugega!

Janez Kure

Kadrovska politika — še vedno po starem

Kratek, nepopoln pogled na prehojeno pot

Pisanje in razpravljanje o kadrih in kadrovske politiki se je v zadnjem času precej poglelo. Navadno takšna umiritev pomeni, da so vprašanja zadovoljivo razrešena. Žal v tem primeru to ne drži. Pereča vprašanja kadrovske politike niso bila urejena. (Zakon o pripravništvu v razpravo o kadrih sicer res prinaša nove poglede, ki vsekakor mnogokaj rešujejo in urejujejo. Namen pričujočega pisanja pa je pokazati neko drugo področje kadrovske politike, ki se mi zdi tudi zelo aktualno in potrebuje hitre ureditve).

Kdove zakaj se vprašanje neizobraženosti vodilnih kadrov vsaj približno ni uredilo. Mogoče so bile spet na delu kakšne posebne strukture ali pa smo z urejanjem predolgo odlašali in so se med tem pokazala nova, sveža vprašanja, ki so se nam zdela tako pomembna, da smo ona prejšnja — čeprav s slabo vestjo — določili za pozneje. Republiški sekretariat za delo je dal kvalitetno informacijo o tem vprašanju. Neizobraženost velikega dela naših kadrov je bila razgaljena. S posledicami, ki jih takšna neizobraženost v gospodarstvu povzroča, smo bili vsi seznanjeni.

V slovenski skupščini predlagani ukrep o najmanjši izobrazbi vodilnih kadrov ni uspel. Poslanci so ukrep zavrnil, ker naj bi kršil samoupravne pravice občanov.

Ni razumljivo, zakaj bi jih kršil. Izkaže se celo, da bi jih celo utrjeval. Izobrazba je temelj vsakega plodnega sožitja med ljudmi, posebno še tistega, ki ga imenujemo samoupravljanje.

Neizobraženi kadri so ostali na svojih položajih

Precej bedno se mi zdi zdaj znova dokazovati, kako je izobrazba vodilnim in sploh vsakršnim kadrom potrebna. Potreba po takšnem početju se mi zdi še posebno bedna zato, ker živim v družbi, ki se drugače po svojih mnogih predstavnikih vsak trenutek ve sklicevati na znanost in se sploh ocenjuje kot družba, ki je uravnavana na znanstveni način, kar navsezadnje vsaj teoretično ni sporno. Važno je zdaj vprašati se, kdo so ti neizobraženi in neustrezni kadri. Podatke jemljem iz informacije republiškega sekretariata za delo, Tribuna, 14. decembra 1966. V tej informaciji piše, da ima na delovnih mestih, za katera se zahteva visoka ali višja izobrazba, le 35 % oseb ustrezno izobrazbo. 11,7 % teh mest zaseda kader s popolno in nepopolno osnovno šolo, 16,9 % z nižjo strokovno izobrazbo in 36,5 % s srednjo izobrazbo. Zanimivo in pomembno za nadaljnje razmišljanje je tudi dejstvo, da je 53 % teh ljudi starih do 34 let, 29 % od 35 do 44 let in le 13 % starejših od 44 let.

Kdo so ti s številkami prikazani kadri? To so več kot očitno mnogi obratovodje, vodje priprav dela, vodje izmen, vodje investicijskega vzdrževanja, referenti, kadrovniki itd. itd. Skratka, srednji vodilni kader, ki že marsikaj vodi in od katerega je mnogokaj odvisno. Sem je (v gornjih podatkih) z relativno majhnim delom vključen tudi višji vodilni kader.

To so (glej podatke) mladi ljudje. Verjetno bi se dalo enostavno dokazati, da so rasli skupaj s podjetjem in doživljali z njim dobre in hude čase. Mnogo je med temi ljudmi takšnih, ki so bili v istem podjetju vajenci, pomočniki in so nato napredovali. Mnogim, ki so zdaj na visokih položajih

in imajo srednjo šolo, je bila v zaposlitev v podjetju prva zaposlitev.

Vsi so napredovali brez potrebne izobrazbe, ker mnogo-krat res ni bilo boljših.

To so ljudje, ki so napredovali v svojem podjetju in le v tem podjetju tudi nekaj pomenijo. Le v svojem podjetju morejo opravljati tak posel, drugje zaradi svoje pomanjkljive izobrazbe ne bi mogli konkurirati. Ta kader se tega dobro zaveda. Zato je fluktuacija tega kadra minimalna.

Izredno zanimiva bi bila raziskava, kateri sloj ima v naših podjetjih največ socialne moči in kateri sloj lahko realizira največ samoupravnih pravic. Prepričali bi se najbrž, da ima največ socialne moči in da ima največ samoupravnih pravic ravno sloj, ki je na zgoraj navedenih mestih. To pomeni, da mnogokrat odloča sebi v korist. (OD, napredovanja, nagrade, itd.) Neposrednemu proizvajalcu se večidel še ne posreči vplivati v potrebni meri.

Več kot očitno je, da temeljijo poslovne odločitve tega kadra na njegovi izobrazbi in na skušnjah, ki si jih je na podlagi te izobrazbe zmogel nabrati. Prav tako je tudi uveljavljanje samoupravnih pravic in socialne moči v skladu z njegovo izobrazbo. Kvaliteta uveljavljanja teh moči se marsikdaj pokaže v slabi luči. Najpogosteje seveda takrat, ko se pripravljajo in sprejemajo statuti in pravilniki in pa pri kadrovski politiki in poslovni politiki.

Kako je ta kader prišel do svojih mest, kakšen je in kako reagira na okolico v podjetju.

Po vojni gotovo ni bilo na voljo dovolj strokovnjakov. Takrat se na podjetniški ravni ni preveč razmišljalo o tem, kakšni kadri so tudi strokovno res najboljši. Prav tako tudi v petdesetih in prvih šestdesetih letih ni bilo brezposelnih z ustrezno izobrazbo za vodilna delovna mesta. Vodilna mesta je prevzemal in jih delno tudi še zdaj prevzema kader, ki je toliko star in toliko izobražen, kot je pokazano na začetku tega pisanja. Nekdo je pač moral voditi in torej napredovati.

Med ljudmi, ki so bili v danem trenutku na voljo za napredovanje, pa se za vodilna mesta ni izbiralo na znanstven način, to se pravi na podlagi intervjuja ali na podlagi psihološkega zmožnostnega testa. Merilo za napredovanje je bila vse prevečkrat mešanica zmožnosti, simpatičnosti (najbrž na isti način izbranemu ali postavljenemu šefu) in »famiiliarnih« povezanosti z ostalim vodstvom. Pomemben in ugoden kriterij za napredovanje pa je bilo dostikrat tudi suho dejstvo formalnega posedovanja izkaznice ZK. (To je bila očitna zloraba vodilne vloge ZK, ki je imela veliko bolj škodljive posledice, kot si mislimo. Tako je prišlo med vodilne kadre in v ZK veliko preveč karieristov in komolčarjev.)

Zdaj je na voljo desetine in desetine knjig, ki govorijo o tem, kako važna, da, celo najodločilnejša je kadrovska politika za podjetja. (Na primer: Donald in Eleanor Laird — Praktična poslovna psihologija in presojanje osebnosti.) Škoda, ki jo zaradi površne kadrovske politike gospodarstvo ima, ni majhna. Žal se je neposredno ne da oceniti. »Vidijo« pa jo lahko tudi samo tisti, ki vsaj v osnovah poznajo industrijsko sociologijo in psihologijo.

O tem, kakšen je ta kader po svoji miselnosti, kakšen je njegov odnos do mladih izobražencev, štipendistov, do znanja in industrijske miselnosti sploh, je bilo že veliko povedanega. Ne bi želel ponavljati.

Neznanje in nerazgledanost tega kadra ima slabe posledice v različne smeri. Neugodne posledice se širijo najprej navzgor — v slabšo poslovno politiko in površno kadrovsko politiko. Potem pa tudi navzdol — do samega neposrednega proizvajalca. Samo dejstvo, namreč, kako, na kakšen način, po kakšnih kriterijih je bil ta kader izbran, zelo nestimulativno vpliva na neposredne proizvajalce. Razen tega pa lahko tudi tisti, ki je bil izbran na naveden, delno nepošten in neznanstven način in ki ni »pravi človek na pravem mestu« s svojimi neprimernimi metodami obravnavanja delavca zavest in moralo le-tega še poslabša. Velikanske notranje rezerve so v odstranjevanju vsega tega. (Na notranje rezerve smo zadnje čase tako pozabili. Ali smo že vse poiskali ali pa smo preboleli spet samo eno izmed kampanj.)

■ Če bomo urejali vprašanje zaposlenih tako kot doslej, bomo šele v dvanajstih letih dobili tisto kvalifikacijsko strukturo, ki jo imajo delovne organizacije trenutno v svojih pravilnikih o zasedbi delovnih mest. (Glej Delo, 16. nov. 1967, str. 2.: Spreminjanje strukture zaposlenih prepočasno. Stališče skupnosti jugoslovanskih univerz.)

Po neki drugi raziskavi (glej Direktor u samoupravnim odnosima: Ekonomski institut Zagreb 6—7, 1967 str. 233!) pa bo preteklo še najmanj trideset let, da bosta imeli dve tretjini direktorjev visoko ali višjo izobrazbo.

Čisto gotovo je, da bo ta kader lahko odstopal samo po naravni poti. Enkratne in administrativne odstranitve tega kadra tudi samo gospodarstvo ne bi preneslo. Vendar pa moramo biti previdni in ne preveč popustljivi. Trg in tržno gospodarstvo — tako kot delujeta pri nas — ne bosta kaj dosti opravila v tej smeri. Reeleksija ni — kot je vsem znano — opravila nič. Naša previdnost mora veljati predvsem regenerativni težnji tega kadra. Da se ta kader hoče regenerirati, dokazujejo naslednji podatki. Od sto kvalificiranih in

visoko kvalificiranih kandidatov jih je bilo predlaganih za direktorje 85,5 ods. in imenovanih 78,3 ods. Od sto kandidatov z visoko ali višjo izobrazbo pa je bilo predlaganih za direktorje 62,6 ods. in imenovanih 50,1 ods. (Vir: Statistički bilten 447). Nekoliko starejši podatki pa povedo, da dela v industriji okrog pet sto fakultetno izobraženih oseb na delovnih mestih, ki zahtevajo le srednješolsko izobrazbo. (Glej: Tribuna, 1966, št. 8.) To so jasni dokazi, ki pričajo o regenerativni težnji kadra, o katerem govorimo. Ta težnja je neopravičljiva in nedopustna. Ugotovitev le-te je poglavitni namen tega pisanja. Razen tega, da ta kader sam na sebi ne ustreza, zaradi svoje regenerativne težnje tudi ne dovoljuje, da bi primerno izobraženi ljudje prišli na ustrezna mesta (glej gornje podatke). Izobraženici — posebno mladi — so brez dela oziroma na nezahtevnih delovnih mestih. Odhajao v tujino. Gotovo je, da je treba nekaj storiti. Tako naprej ne gre. Od dobrega in izobraženega kadra je v gospodarstvu odvisnih veliko več stvari, kot si mislimo.

V podjetjih obstajajo pravilniki, ki za veliko mest določajo visoko ali višjo izobrazbo. Nimajo pa nobene moči in so le papir. Mesta, ki je zanje predvidena določena izobrazba, zasedajo ljudje, ki le-te nimajo. Po pravilnikih velja, naj ima človek, ki zaseda kako delovno mesto brez izobrazbe, ustrezno nižje dohodke. Tako nagrajevanje sicer tudi obračunavajo, vendar zgubo osebnih dohodkov nadomeščajo z dodatno stimulacijo za »posebna prizadevanja«.

Naša republiška skupščina je z ukrepom o najmanjši izobrazbi lepo mislila. Vseeno pa sem mnenja, da je bil predlagani ukrep nekoliko prekrut in neživljenjski. Veliko ugodneje in skoraj neboleče bi se verjetno dalo problem neizobraženih kadrov urediti z davčno politiko. V grobem je ideja naslednja: za vse visoko in višje izobražene kadre naj bi bila podjetja oproščena kakšnih dajatev iz njihovega osebnega dohodka. Po drugi strani pa naj bi bili osebni dohodki tistih, ki brez potrebne izobrazbe zasedajo svoja delovna mesta, posebej obdavčeni. Kriterij za presojo zasedenosti delovnih mest pa naj bi bili interni pravilniki v podjetjih, ki so z visoko izobraženimi kadri običajno pošteno »založeni«. Seveda pa bi te pravilnike bilo treba še prej na neki način »utrditi«. S tem pa bi dosegli tudi še nekaj drugega. Mnoga manjša podjetja, ki jih je pri nas veliko, se bojijo zaposliti strokovnjaka, ker jim je njegov osebni dohodek, ki mu ga morajo dati, če ga hočejo imeti, prevelik. Na opisani način pa bi jim breme nekoliko zmanjšali.

Predlagani ukrep, v kakršnikoli obliki bi bil sprejet, ne bi kršil samoupravnih pravic. Naš največji problem, tj. problem nezadostne izobraženosti kadrov, pa bi vsaj začeli urejati.

Jože Šter

Pozitivizem in idejnost pouka

Znano je, da je kakovost pouka danes (v mislih imam predvsem prvi dve stopnji) v naših šolah precej problematična. Vzroke za to lahko iščemo tako v subjektivnih dejavnikih (pomanjkljivostih, napakah, neprizadevnosti ipd. učiteljev) kot v objektivnih, vendar mislim, da v precej večji meri v prvem dejavniku.

Ni moj namen analizirati vse vzroke za nekvalitetnost pouka, ampak dosti skromnejši, namreč analiza le z enega vidika *idejnosti* pouka. Seveda pa zaradi kompleksnosti, povezanosti ne bo moč tega vidika popolnoma izolirano, ločeno proučevati, ne da bi pritegnil tudi druge odnose in vidike, čeprav bi za samo proučevanje bila taka ločitev upravičena.

Kopičenje dejstev

Za rezultat sam je bistveno vseeno, kje začnemo, ali pri učencu ali pri učitelju ali pri učnem procesu kot celoti, ker se isti pojav — pozitivizem poučevanja — kaže z vsakega teh vidikov, le da v posebni obliki, medtem ko so korenine iste.

Tako učenci kot tudi njihovi učitelji ugotavljajo, da so učenci preobremenjeni. Ne gre samo za število ur, ki jih mora učenec presedeti v šoli, ampak tudi število ur, ki jih mora porabiti za neposredno delo še doma. In kaj je temu vzrok? Lahko bi krivili predpise, predmetnike, inšpektorje itn., vendar se zdi, da je temeljni vzrok v načinu pouka oziroma v pojmovanjih učiteljev o pouku. Ker so učitelji neposredni nosilci pouka, svoje ideje seveda uresničujejo tudi v praksi.

Gre za *pozitivistični* nazor oziroma za pozitivistični način pouka, tj. pouka, pri katerem gre predvsem za *kopičenje*

dejstev. Mislim, da ni pretirana trditev, da je takih učiteljev na naših šolah veliko, da je takega pouka veliko in da ima pomembne posledice (poleg drugih vzrokov seveda) tudi na mnoga druga področja in odnose na šoli in zunaj nje. Od učencev potem seveda zahtevajo predvsem, da poznajo ta dejstva, pri zemljepisu npr., da znajo naštetj vse rudnike, površine držav ipd., pri zgodovini razne letnice, imena kraljev, podrobne poteke raznih vojn ipd., pri filozofiji le to, kaj je rekel ta ali oni filozof itn., namesto npr., kaj pomeni za določeno področje taka in taka ruda, kaj je vzrok določenim zgodovinskim dogodkom, kakšen pomen imajo v prostorskem in časovnem pogledu, zakaj je neki filozof napisal »tisto neumnost«, kateri so dejanski vzroki, ki pripeljejo do takšne filozofske teze itn., skratka, pouk je v pretežni meri trening *spomina*, ne pa *mišljenja*. (Izredno lep primerek za to so tudi razni televizijski idr. quizi). Poglavitni cilj pouka postane tako: utrditi v spominu čimveč dejstev, ne pa razvijati logično, vzročno mišljenje, ne osmišljanje dejstev. »Znanje« učenec je zato tudi odvisno predvsem od pozitivističnih kvalit^{et} posameznega učitelja.

Ta pozitivistični duh se na značilen način kaže pri učiteljih. Zelo pogosto namreč, da učitelji tarnajo, da je za njihov predmet premalo ur ali kaj da bo, ker niso prav vsega, vsakega poglavja predelali ali vsaj ne tako temeljito, kot bi morali ipd. Te tožbe verjetno ne izhajajo toliko iz cehovskih teženj kot iz napačnega pojmovanja pouka. Značilno je tudi modrovanje nekaterih učiteljev, češ: »Tole snov se moram pa vsako leto učiti, pa se je še ne zapomnim.« Če ima učenec samo pet takih učiteljev (lahko jih ima tudi deset), ni čudno, če vzdihuje o preobremenjenosti. Če si niti profesor ne zapomni dejstev s svojega strokovnega področja, kako naj si jih potem učenec s petih, desetih? Če bi bila vsa ta dejstva tako pomembna — kar učitelji učencem nenehno zatrjujejo — če jih je treba neizogibno poznati, ali ne velja to tudi za učitelja in celo zanj še najbolj?

Ni težko pokazati pomanjkljivosti in negativnosti takega pouka. Prvič, ta pozitivizem razjeda neutrudoma kar grozljiv razvoj znanosti, saj dejansko rezultati, dejstva, zakoni marsikaj že pred tem, ko pridejo v učbenike, zastare ali pa sploh več ne držijo. Brž ko smo se zavedeli, da znanost neprestano napreduje, je bilo treba to novo tudi vnašati v pouk, nismo pa se mogli otresti starega ali smo se vsaj precej manj, kot smo sposobni sprejemati novo. Kam to pelje, je jasno. Vendar pa kaže, da na šolnike to ni bistveno vplivalo, zakaj učence kljub temu vztrajno posiljujemo z dejstvi. Seveda ni moč teh grehov kratko malo v celoti naprtiti učiteljem, zakaj v veliki meri so pozitivistično usmerjeni že sami uče-

niki, učni načrti, zahteve raznih šolskih organov itn., pa tudi same učitelje vzgajamo na tak pozitivistični način.

Drugič pa, dejstev je na vsakem področju neskončno. Logična posledica pozitivističnega koncepta je potem, da za vsa predmetna področja zahtevajo večje število ur, tako da smo danes že tako daleč, da je — kot nekateri značilno pravijo — na srednji šoli toliko ur biologije, da že štejejo kocine. (Edina sreča je, da v tej birokratski strukturi šolstva ne prodrejo vsi s svojimi zahtevami.)

Razvijati je treba vzročno, kompleksno mišljenje

Najprej bi bilo treba, vsaj v grobem, razčistiti, kaj idejnost sploh pomeni, zakaj mnogi jo pojmujejo precej popačeno, saj jo nekateri kar preprosto enačijo z ideološko vzgojo.

Če se postavlja zahteva po idejnosti pouka, potem to pomeni, da je učencem predvsem treba »vcepiti« *logiko mišljenja, naučiti jih je treba logičnega, vzročnega mišljenja.* Namesto da do onemoglosti kopičimo dejstva, naštevamo pestiče in cvetne liste, imena raznih krajev, letnice itn., bi morali težiti za tem, da jih naučimo biološko, zgodovinsko, zemljepisno itn. misliti. Jasno je, da to ne pomeni vreči dejstva iz šole — ker pouka brez dejstev si sploh zamisliti ne moremo — pač pa, da so dejstva samo gradivo, ki ga je treba šele *osmisliti*, in to ne zgolj enostransko, temveč čimbolj *kompleksno, celostno.* Nikakor pa se ne smemo omejiti na enostransko, dogmatsko ponujanje absolutnih resnic v obliki absolutnih dejstev, ki so neizpodbitna.

Absolutnih resnic ni. Sicer pa: dokler govorimo nasploh, to priznavamo, kaže pa, da to ne velja več, ko se približamo konkretni resnici. Vsak predmet, stvar, pojav je v neskončno odnosih z neskončno drugimi stvarmi in pojavi, pa jih zato ni moč *nikdar do konca spoznati* (da o nenehnem spreminjanju vseh stvari sploh ne govorimo). Kozarec je sicer res priprava, iz katere pijemo; če postane priprava za pitje alkohola, pa se lahko zgodi, da bo kozarec postal tudi orožje, pripomoček za ubijanje (če ga komu vržem v glavo); lahko pa bo v nekem tretjem primeru tudi vaza za rože, pa spet kletka za muhe itn. Ali pa, je penicilin res zdravilo? Le v določenih količinah, pa tudi v teh ne za vse, za nekatere je tudi v teh količinah strup. Itn.

Premnogi učitelji potem seveda takoj vzdihujejo, kaj neki potem še ostane, saj ni nič trdnega, zanesljivega, vse je in ni, in kaj bi sploh s tem filozofiranjem! Jasno je (ali bi vsaj moralo biti), da ni vsaka relativnost že relativizem. Raznovernosti potez in kombinacij v šahu ne zmanjka, pa vendar to ne negira logičnosti, vzročnosti, zakonitosti, nujnosti v tej igri.

Lahko bi rekli, da imamo pri pozitivističnem pouku opravka z neko posebno obliko *odtujitve*. Človek v svojem življenju nenehno vzročno ravna (čeprav dostikrat podzavestno), svet doživlja vzročno (čeprav si vsega ne zna vzročno pojasniti). Če veliko teka, se utruji, če pa je izurjen, tedaj ob enakem naporu ne bo utrujen. Če se mi kak predmet zdi težak, bo lahko postal lahek, če se bom več učil, ker bom vanj prodril. Svet doživljamo tudi neprestano mnogostransko, kompleksno. Ko gre učenec v šolo, doživlja šolsko stavbo kot nekaj prijetnega (ker bo spet skupaj s svojimi prijatelji) ali neprijetnega (ker ni pripravljen), od daleč jo bo dojel kot celoto, od daleč se mu tudi zdi, da je bela, ko pa pride blizu, vidi, da je popackana, vidi jo le še z ene strani, potem z vhodne strani in nazadnje njeno notranjost. Ko gre iz šole, doživlja isto stavbo kot neprijetnost (ker je ta pozitivistični pouk doživljal kot muko, ker je dobil nezadostno itn.) ali kot olajšanje (ker je že konec trpljenja) itn. Kaj je torej šola? Ali je res samo štiriogлата bela stavba z rdečo streho, v kateri se učimo?

Učenčev »proizvodni proces« pa to bogastvo bistveno osiromaši, osiromaši to raznovrstnost (ostaja mu predvsem le raznovrstnost bolj ali manj med seboj nepovezanih predmetov), kompleksnost in vzročnost; pouk torej ni potrjevanje njegovih življenjskih izkušenj in prakse in ga zato doživlja kot nekaj tujega in neprijetnega.

Pouk, ki razvija pri učencu vzročno in kompleksno mišljenje, pa ni le edina smiselna oblika pouka, ampak bi pomenil tudi dokajšnjo *racionalizacijo*, ker potem za oblikovanje učenca ni potrebno toliko dejstev kot sedaj, pač pa razvijati pri njem določen način mišljenja, ki mu bo omogočil, da bo kasneje lahko sam kombiniral nova dejstva.

Če bi to dosegli pri pouku, potem tudi ne bi tako strahotno skrbeli predvsem za to, da bomo »vso snov vzeli« (pri čemer se — zlasti v srednji šoli — dogaja, da učitelj misli, da mora o vsaki stvari povedati vse, kar sam ve). Jasno pa je, da se bodo posamezne stopnje šole bistveno razlikovale, da odnos dejstev in osmišljanja ni povsod enak.

Vzgajamo gledalce, ne aktiviste

Lepo se ta pozitivizem kaže tudi vsak dan sproti pri pouku. Brž ko se zastavi vprašanje prenosa znanja z enega predmetnega področja na drugo, se to pri učencu v dosti primerih odrazi kot nerešljiv problem. In zakaj? Zato ker smo ga učili naštevanja, ne pa v večji meri logičnega mišljenja.

Iz tega spoznanja pa izhajajo še dosti hujše ugotovitve. Če šolar ni sposoben uporabiti svojega znanja na drugem

predmetnem področju, potem tega znanja tudi v praksi ne bo mogel uspešno uporabljati. V praksi se namreč srečuje vedno z novimi problemi, ki bodo zahtevali nove ustvarjalne rešitve. Ni treba posebej poudarjati, da naša v samoupravljanje razvijajoča se družba to še zlasti zahteva (in tudi mora, če hoče uspeti) od vsakega človeka. A kako naj mlad človek uspešno rešuje vse te probleme, če smo mu razvijali predvsem le spomin, namesto da bi mu bili razvijali vzročno kompleksno mišljenje? In ali ni eden izmed vzrokov tega, kar ugotavlja »praksa«, namreč, da šole »proizvajajo« slabe strokovnjake, tudi v takem načinu pouka in njegovih rezultatih?

Morda na poseben način potrjuje spoznanje o pozitivizmu tudi bolj ali manj splošno dejstvo, da je matematika eden »najtežjih« predmetov (čeprav seveda ne smemo pozabiti, da je to eden najnestrokovneje zasedenih predmetov). Če je moč vse predmete bolj ali manj pozitivistično učiti, potem gotovo velja, da je matematika eden tistih predmetov, kjer je to najmanj možno, zakaj tu se srečujemo z vedno novimi odnosi, ki zahtevajo ustvarjalno, logično, vzročno mišljenje (čeprav na dokaj abstraktni ravni).

Pri samem pouku se kaže še neka posledica pozitivizma. Pozitivistični učitelj z učencem praktično ne ve kaj početi, ker ta dejstev ali sploh ne pozna ali pa le v zelo omejenem obsegu, pa zato pri pouku ne more sodelovati. Dejansko pa bi učitelj moral podati dejstva, zastaviti problem, učenci pa bi potem s pomočjo učitelja ta problem reševali. S tem bi razvijali njihovo ustvarjalnost; že v samem spoznavanju snovi bi pri učencu razvijali tisto, kar naj bi bilo ena pglavitnih zahtev šole, logično mišljenje. Danes pa je učna ura največkrat le predavanje. Učenec se zato pri pouku dolgočasi, je nemiren, išče razme oblike, da bi se uveljavil, in navsezadnje beži od pouka, če ni nad njim stalnega pritiska. Temu sledi transfer čustev, učenje snovi postane neprijetno, učinek učenja je manjši, potem se pojavijo razni obrambni mehanizmi itn. Učenec tudi ne more v procesu pouka uporabiti svojega znanja, svojih sposobnosti, kar z druge strani vpliva destimulativno nanj oziroma na njegovo učenje.

In končno je posledica takega pouka tudi *neaktivnost* in *nekritičnost* učencev. Učenec se spremeni v objekt, gledalca. To pa potem prenaša tudi na druge svoje odnose. (Ali je potem čudno, če ugotavljamo, da samoupravljanje na šolah nazaduje?)¹ Ali ni »proizvodnja« takih ljudi božji dar za birokracijo?

¹ Razvijanje »svobodnih dejavnosti« je ob takem pouku še toliko bolj neobhodno. Žal, se srečujemo prav z nasprotnimi tendencami, ker izobraževalne skupnosti (npr. gorenjska za šole druge stopnje) izdelujejo merila za delitev sredstev, pri čemer pa odklanjajo financiranje »svobodnih dejavnosti«.

Nimam sicer na voljo kompleksnih empiričnih podatkov, vendar se mi zdi, da dovolj zgovorno priča o tem zastrašujočem pojavu že tale primer: Na zavodu s približno dvesto učenci so le-ti pisali svoja razmišljanja ob temi, v katere naslovu je bila izrecno poudarjena subjektivna pozicija, aktivna vloga učenca. Na prste pa bi lahko prešteli učence, ki so se dejansko postavili v to aktivistično (v najširšem pomenu besede) pozicijo, večina med njimi so bili gledalci, svet okrog njih pa gledališče, in oni so seveda po potrebi ploskali ali pa žvižgali. Mar ni to samo nezavedna transformacija njegovega dejanskega mesta, načina življenja in dela v šoli, na ideološko raven?

Mar je po vsem tem čudno, če se zazremo še v predmetnik srednjih šol in v njih zaman iščemo logiko kot učni predmet? Je mar to logično, če pa sicer vemo, da predstavlja transformacija znanj, dokazovanja, sklepanja učencu še težak problem? Logično pa je s stališča pozitivističnega načina pouka.

Ideološka vzgoja

Posledice takega pouka se kažejo tudi v svetovnih nazorih učencev.

Dejstva terjajo osmislitve. Ker je šola ne daje, jo učenec črpa iz raznih filozofskih nazorov, prav gotovo pa mu bo priskočila na pomoč tudi Cerkev. Ta še s posebnim veseljem, saj ji je šola celo prihranila delo, s tem ko učence nauči dejstva.

Verjetno se na področju družbenih odnosov najočitneje kaže to prodiranje raznih nazorov. Pri tem seveda ne gre le za naglušnost pedagogov za ideološko-politično vzgojo, ampak v veliki meri tudi za pozitivizem. Zadnje čase se precej zaletavamo v to pomanjkljivost, ne pa tudi v njene vzroke. Neizogibna posledica pozitivizma bo, da bo učenec videl le *posamezna dejstva*, ločena drugo od drugega, ne bo pa jih znal povezovati med seboj, jih primerjati itn.; zato tudi lahko hitro podleže raznim osmislitvam. Temu se ponavadi pridruži še tole: če ga v šoli že učimo o naši stvarnosti, potem se to velikokrat skrči na ustavna ipd. določila, v življenju pa isti učenec doživlja konkretno, posamezno izvedbo teh načel, ki pa se marsikdaj od ustavnih precej ločijo, zanesljivo pa njihova razlaga. Katera dejstva naj izbere? Katero osmislitev? Ker logično, racionalno ni sposoben izbrati, se bo odločal čustveno in seveda izbral bolj impresivno interpretacijo. In ne le učenec, tudi učitelj (če ni strokovnjak za družbene vede) ponavadi nima nobenega močnega orožja v boju z ide-

ološkimi nasprotniki, ni usposobljen za boj, in konec koncev su mu tudi izogiba, ker ve, da bo v njem poražen.

K temu na svojstven način prispeva tudi položaj prosvetnega delavca v naši družbi, točneje, nepravilno vrednotenje njegovega dela. Razen tega pa za kvalitetnejše delo učitelj največkrat sploh ni stimuliran (ali pa skoraj nepomembno). To pa še kako odseva v rezultatih njegovega dela. Ker pozitivističen način pouka že sam po sebi zahteva mnogo manj ustvarjalnega npora kot idejni, je stimulacija kvalitetnega dela še toliko bolj nujen imperativ. Zato bo treba čimprej najti ustrezna kompleksna merila za učiteljevo delo — ne le merila, ki so posledica večje ali manjše iznajdljivosti posameznih kolektivov, ampak jih je treba znanstveno ugotoviti, ne pa le govorčiti o delitvi po delu.

Za spremembo stanja, kakršno je, bi se bilo treba temeljito in kompleksno lotiti celotne problematike — od učbenikov in izobrazbe učiteljev, do nagrajevanja učiteljevega dela. S tem delom pa nikakor ne bi smeli odlašati, kajti največ posledic za obstoječe negativnosti nosi tisti, ki je zanje najmanj odgovoren in kriv — *učenec*, dijak, mladi, naša bodočnost!

Julka Sever

Religioznost študentov filozofske fakultete

*Iz diplomskega dela »Izobrazbeno oziroma
demografsko poreklo in religioznost«*

Namen tega skromnega prispevka ni razpravljati o pojavu, oblikah in obsegu religioznosti med našimi študenti, pač pa povzeti nekatere značilne poteze, ki jih je pokazala anketa, izvedena v maju 1967, miniatura raziskava, katere značaj je bil predvsem študijski, njeni rezultati pa nakazujejo zanimiva izhodišča za nadaljnje delo na področju človekovega verskega mišljenja in čustvovanja, ki je pri nas tako malo in zlasti nesistematično raziskano.

Preden se lotim opredelitve problema in opisovanja okoliščin, v katerih je delo potekalo, naj na kratko pojasnim pomen nekaterih pojmov, ki jih uporabljam, čeprav se zaradi obširnosti gradiva tu ne morem spuščati v razloge, ki so me napotili k temu, da sem jih izbrala. Pojem *religioznosti* zožujem iz sociološkega fenomena religije na socialno-psihološko kategorijo religioznega vedenja, kamor (povzemam po G. M. Vernon: »Sociology of Religion«, 1962) sodijo čustva, stališča, prepričanja in ravnanja posameznika, za katera predpostavljamo, da se kakorkoli vežejo med seboj v celoto, v neko posebno vedenje. Po kakšnem sistemu ali ključu se to dogaja, o tem si tisti, ki o religiji razpravljajo, niso edini. Najpogostejši kriteriji za »merjenje« religioznosti so: pripadanje verski skupnosti, udeleževanje cerkvenih obredov ter sprejemanje specifičnih verovanj in prepričanj. Takšna »merjenja« so seveda omejena in treba je ločiti med »biti religiozen«, »biti pripadnik cerkve«, »hoditi v cerkev« in »imeti specifična religiozna prepričanja« ne glede na cerkev. Omejila se bom na t. i. cerkveno religioznost, tj. »kompleks religioznih prepričanj in ravnanj, ki se vežejo na cerkev ter od cerkve vzdrževane predstave in religiozni sistem«, kot je to v prispevku »Nekaj socioloških vidikov religioznosti v sodobni družbi« opredelil M. Kerševan (»Problemi«, št. 49/1967). Tu mislim na cerkev kot na družbeno obliko organizirane religije in ne na neko določeno cerkev, npr. katoliško. Seveda se bodo mimogrede vrinili podatki o religioznosti v jeziku simbolov krščanske ideologije, npr. »Kristusov obstoj«, pač zaradi domačnosti teh simbolov v populaciji, ki ji je krščanska ideologija blizu. Ne glede na to naj poudarim, da gre pri obravnavi omenjenega problema zgolj za verovanje v kakršnokoli nadnaravno, nematerialno silo — v kakršnegakoli »boga«. Važno se mi zdi omeniti tudi to, da obe obliki religioznosti, ki ju obravnavam (religiozna dejavnost, religiozna prepričanja), nista »čisti«, saj gre za izpovedano religioznost oziroma ateizem, izpovedi pa so lahko tudi popačene ali lažne. Vendar sem se tej napaki skušala do neke mere ogniti s strogo anonimnostjo ankete, s pomočjo katere sem podatke zbirala.

»*Demografsko poreklo*« sem določila z velikostjo kraja, v katerem je oseba odraščala oziroma kjer je končala osemletko, s predpostavko, da so v teh letih pri mladostniku religiozne navade verjetno najbolj utrjene, če seveda sploh obstajajo. Kategorija »demografsko poreklo« je imela tri razrede: kraji do 5000 prebivalcev, od 5000 do 25.000 prebivalcev in nad 25.000 prebivalcev.

Kot »*izobrazbeno poreklo*« sem upoštevala stopnjo šolske izobrazbe staršev, s predpostavko, da je izobrazba staršev ena tistih silnic, ki usmerjajo družinsko vzgojo, in bi naj torej

vplivala tudi na oblikovanje otrokovih navad in prepričanj, v našem primeru religioznih navad in religioznih prepričanj. Domnevam tudi, da daje nekakšen izobrazbeni ton višja izobrazba v družini, ne glede na to, ali jo ima oče ali mati.

Težišče problema v omenjenem diplomskem delu je bilo, kot pove že naslov, ugotavljanje odnosa, iskanje povezanosti med pojavom religioznosti ter demografskim oziroma izobrazbenim poreklom študentov in študentk filozofske fakultete v Ljubljani, ne pa morda v merjenju stopnje in oblik te religioznosti, kajti v ta namen bi bil naključno izbrani vzorec 100 slušateljev premajhen in premalo reprezentativen, da bi mogli tako dobljeni kvantitativni podatki veljati za celotno populacijo študentov. Šlo je torej predvsem za vprašanje, ali obstaja pomembna povezanost med religiozno dejavnostjo oziroma prepričanji na eni strani ter velikostjo kraja oziroma stopnjo izobrazbe družine, iz katere študentje izhajajo, na drugi strani. Razen tega se mi je pri sestavljanju obrazca ponudila še možnost, da ugotovim stališča posameznikov do odnosov religija—morala in religija—cerkev. To možnost sem z dvema diskriminacijskima vprašanjema, sicer zelo skromno, tudi izkoristila. Zanimivo se mi je zdelo tudi vprašanje, ali se moški in ženske v religioznosti med seboj razlikujejo ali ne. — S tem bi bil izčrpan osrednji del naloge, o katerem pa nameravam na tem mestu podati le informativno, zgoščeno poročilo o ugotovljenih odnosih. Ker je bila namreč metoda zbiranja podatkov o religioznosti, kot sem omenila, anketa in tehnika obrazec, mi je struktura odgovorov že sama po sebi dala možnost kvantitativne analize podatkov, ki je za objavo verjetno zanimivejša in se bom pri njej tudi dalje zadržala.

Skupino 100 slušateljev filozofske fakultete, v kateri sem izvedla anketo, sem izbrala po metodi naključja. V mejah te skupine je bilo mogoče pozneje, tj. po anketiranju, oblikovati tri podskupine (številčno približno enake, vsekakor pa primerljive) po kriteriju »demografsko poreklo«, nato iz istega vzorca neodvisno tri podskupine po kriteriju »izobrazbeno poreklo« in končno vnovič iz istega vzorca dve podskupini glede na spol. Skratka: odgovore skupine 100 oseb sem statistično obdelala trikrat, potem ko sem jih strukturirala po omenjenih treh kriterijih. Oglejmo si zdaj te odgovore поблиže. Navajam zbirno razpredelnico frekvenc, tj. število odgovorov za vsako možno inačico odgovora posebej. Število odgovorov pomeni hkrati odstotek v celotni skupini, ker je bilo anketirancev natanko sto:

obiskujejo cerkvene obrede:

vedno (11), včasih (35), nikoli (54);

bi se cerkveno poročili:

vsekakor (18), izjemoma (44), nikakor (38);

upoštevajo cerkvene zahteve:

vedno (4), včasih (17), nikoli (79);

se zatekajo k molitvi:

vedno (8), včasih (25), nikoli (67);

verujejo v Kristusa:

bil je bog (9), bil je navaden človek (68), sploh ni živel (8), neopredeljeni (15);

vera v boga ali višjo silo:

verujejo (12), dopuščajo možnost obstoja (29), ne verujejo (47), neopredeljeni (12);

vera v posmrtno življenje:

verujejo (6), dopuščajo možnost obstoja (10), trdijo, da ne obstaja (74), neopredeljeni (10);

odnos religija—etika:

religiozni so bolj moralni (10), ateisti so bolj moralni (2), ni razlik (75), neopredeljeni (3);

odnos religija—cerkev:

potrebna je cerkev (9), zadoščajo osebna relig. prepričanja (38), relig. prepričanja sploh niso potrebna (36), neopredeljeni (17).

Gornjih podatkov, kot rečeno, nikakor ne nameravam posploševati, res pa je, da nakazujejo nekaj zanimivih tendenc, ki bi jih morda veljalo podrobneje raziskati.

Predvsem: v prvem delu obrazca, ki zajema versko dejavnost, prevladujejo odgovori, ki kažejo neaktiven odnos do cerkvenega obreda in verskih zahtev, v drugem delu, ki zajema verska prepričanja, pa odgovori z ateistično komponento. Nisem se spuščala v to, da bi ugotavljala, ali so odgovori posameznikov dosledni; to bi bilo prav gotovo zanimivo, bi me pa oddaljilo od teme, pa tudi vprašljivo je, koliko bi bili sklepi, spričo nekaj izredno nizkih kritičnih frekvenc, statistično zanesljivi. Uporabljeni obrazec namreč ni merski instrument, da bi bilo mogoče podatke prenesti na neko mersko lestvico, ampak obravnavajo vprašanja različne vidike verske dejavnosti in različna verska prepričanja, ki niso nujno med seboj skladna. Na primer: nekdo nikoli ne hodi v cerkev, pa veruje v boga; ali: vedno se zateka k molitvi, v boga pa ne veruje, če omenim skrajni primer. Skratka, povezave so pogosto alogične, kar se tudi v literaturi pogosto omenja. Na podlagi tega gradiva in še dopolnilnih podatkov bi bilo zanimivo v novem, podobnem delu ugotoviti, kakšne so te povezave in kateri razlogi zanje. Tu pa se bom omejila na nekaj ilustrativnih primerjalnih potez v odgovorih celotne skupine:

— 46% študentov hodi v cerkev redno ali vsaj ob izjemnih priložnostih, 41% pa veruje v višjo, nematerialno silo, ali vsaj dopušča njen obstoj;

— 11% se redno udeležuje cerkvenih obredov, v boga ali v višjo silo pa veruje 12%;

— v Kristusovo božanstvo veruje 9% anketirancev, v posmrtno življenje pa le 6%;

— posebne cerkvene zahteve (cerkvena spoved, obhajilo, post ipd.) redno upoštevajo 4%, k molitvi se zateka redno kar dvakrat toliko študentov, tj. 8%;

— 17% včasih upošteva posebne cerkvene zahteve, včasih pa se zateka k molitvi 25%;

— bolj ali manj redno hodi v cerkev 46% anketiranih študentov, bolj ali manj redno se zateka k molitvi 33%;

— 11% hodi redno v cerkev, a kar 18% bi se vsekakor cerkveno poročilo;

— da je cerkev kot institucija posamezniku potrebna, je izjavilo 9%, toda 46% bolj ali manj redno obiskuje cerkvene obrede;

— 47% med njimi ne veruje niti v boga niti v kakršnokoli nematerialno višjo silo niti ne dopušča njenega obstoja, a le 37% trdi, da religiozna prepričanja sploh niso potrebna.

Naj te podatke nekoliko povežem. Vse kaže, da je tudi pri tej skupini študentov, kot pri marsikateri, o kateri poročajo raziskovalci, cerkvena poroka dokaj popularen obred, saj bi se od njih na lastno pobudo ali pobudo sorodnikov cerkveno poročilo kar 62%, kar je precej, saj se celo v zahodnih deželah ta odstotek giblje okrog 80. Razliko med upoštevanjem posebnih cerkvenih zahtev in molitvijo v korist le-te bi lahko pripisali čustveni komponenti, ki je pri molitvi verjetno vedno prisotna, zlasti če gre za molitev v stiski. Morda najbolj tipična za današnji čas pa je v tej skupini zveza med obiskovanjem cerkvenih obredov in odnosom do cerkve. Dejstvo, da petkrat več študentov hodi v cerkev, kot ima cerkev za potrebno, govori v prid domnevi, da je obiskovanje cerkve bolj stvar navade kot resnične potrebe. Zanimiva je tudi primerjava, da kar 38% anketiranih zagovarja zasebna religiozna prepričanja, to je več, kot je tistih, ki menijo, da religiozna prepričanja sploh niso potrebna; teh je namreč 36%. In glede na to, da le 9% zagovarja cerkveno institucijo, se sprašujem, ali ni prav teh 38% indikacija za t. i. »zasebno religioznost«, ki jo mnogi avtorji štejejo za eno najpomembnejših oblik sodobne religioznosti.

Problem zase so odgovori, klasificirani v kategorijo »se ne opredeljujem, ne razmišljam o tem«. Vprašanje je, kaj se skriva za 15% neopredeljenih pri vprašanju Kristusovega ob-

stoja in božanstva, za 12% neopredeljenih glede verovanja ali neverovanja v višjo, nematerialno silo, za 10% neopredeljenih o posmrtnem življenju, pa za 17% tistih, ki se niso opredelili, ali se jim zdi cerkev ali religiozna prepričanja potrebna ali ne. Ali gre za prikrit deizem ali dejansko za to, da o teh problemih ne razmišljajo, kar navsezadnje za prihodnjo mlado inteligenco ni tako nepomembno vprašanje, ali pa za dvom — to bi bil spet eden zanimivih vidikov pri nadaljnjem obravnavanju problema religioznosti.

In kaj je pokazalo v začetku omenjeno preverjanje hipotetično zastavljenih odnosov s pomočjo statističnih metod? Rezultate na kratko povzemam v tele empirične ugotovitve:

a) Demografsko poreklo anketirancev ni v pomembni zvezi niti z versko dejavnostjo niti z verskimi prepričanji, z drugimi besedami: religioznost, kolikor je seveda bilo, se je pokazala v enaki meri v vseh treh skupinah, ne glede na to, ali so izhajale iz zelo majhnih, srednjih ali velikih krajev. Ta podatek se ne ujema s podatki, ki jih navaja literatura. (O njih poroča M. Argyle v knjigi »Religious Behavior«, London 1959, veljajo pa predvsem za dežele Zahoda; literatura, ki bi obravnavala podobno problematiko na Vzhodu, mi, žal, ni bila dostopna.) Ti podatki kažejo, da je cerkvena dejavnost v vaseh in majhnih krajih mnogo živahnejša kot v velikih mestih. Upoštevati pa je treba, da je anketirana populacija specifična; da gre skoraj vsak študent, preden postane študent, skozi srednje šole, ki so ponavadi v mestih, in se tako že pred univerzo prilagodi mestnemu življenju in mestnim navadam. Vprašanje je seveda, kaj je v tej dobi dejavnik pojemanja cerkvenega udejstvovanja in — če prištejem še prepričanja, o katerih se je tudi pokazalo, da niso odvisna od demografskega porekla — kaj je tu dejavnik laizacije mišljenja: ali že samo mesto ali srednja šola, ki jo dijak obiskuje. Razen tega bi bilo treba preveriti že pri srednješolski populaciji, ali razlike v zvezi z demografskim poreklom sploh obstajajo. Ni odveč predpostavka, da te razlike so. Pri tej domnevi se opiram na podatke M. Tavčarja in Z. Mlinarja v »Problemih«, št. 50/1967, ki kažejo, da je na vasi, tudi pri nas, verska dejavnost še dokaj živahna.

b) Zveza med izobrazbenim poreklom in versko dejavnostjo se je pokazala kot statistično pomembna, ni pa bilo zveze med izobrazbenim poreklom in religioznimi prepričanji. Morda bi bila sprejemljiva domneva, da si mladi ljudje, ki se usmerjajo v visokošolski študij, že prej, med šolanjem v srednjih šolah, oblikujejo lastna prepričanja na podlagi lastne izobrazbe, kolikor je ta eden dejavnikov religioznosti, in da so ta prepričanja neodvisna od izobrazbe njihovih

staršev. Kolikor je vpliva izobrazbe staršev na religiozna prepričanja otrok bilo prej, preden so jih le-ti presegli v stopnji izobrazbe, in če je sploh bil, tega seveda ta ozka anketa ni mogla pokazati. Pač pa daje odnos med dejavnostjo in izobrazbenim poreklom slutiti, da izobrazba staršev sicer ne vpliva na otrokova poznejša religiozna prepričanja, da pa vpliv na njegovo versko dejavnost verjetno deluje posredno, v smislu religioznih navad družine, ki pa imajo bolj čustveno podlago in ne toliko miselne. To so seveda spet hipoteze, ki bi jih bilo treba preveriti.

c) Med spoloma v skupini glede religioznosti ni pomembnih razlik. Če so razlike posledica različne vloge v družbenem uveljavljanju, če je večja religioznost žensk pogojena s specifično funkcijo žene in matere, z njeno večjo navezanostjo na dom in družinsko versko tradicijo, kar zatrjuje večina avtorjev, potem je neodvisnost religioznosti od spola v našem primeru popolnoma razumljiva. Študentke so ravno tako kot študentje vključene v življenje na fakulteti, izpolnjevati morajo iste dolžnosti in deležne so enakih pravic, torej po svoji družbeni vlogi izenačene z moškimi kolegi. Čim bolj so vključene v družbeno dogajanje, tem bolj se oddaljujejo od vere in verskih navad.

d) Razporeditev odgovorov glede stališča do odnosa religija—etika in odnosa religija—cerkev je značilna in se pomembno razlikuje od naključne razporeditve. Že na prvi pogled opazimo, da prevladujejo odgovori: »religiozni se v moralnosti ne razlikujejo od ateistov«, saj zavzemajo kar 75% frekvenc. To se popolnoma sklada s sodobnim pojmovanjem etike, za katero t. i. »krščanska morala« že zdavnaj ni več sinonim. Tudi pri odnosu religija—cerkev so se pokazale zanimive razlike v odgovorih. To, da anketiranci pripisujejo večjo pomembnost t. i. zasebni religioznosti, ki ni vezana na cerkvene norme (takih odgovorov je bilo 38%), govori za domnevo, da dobiva religioznost v zavesti današnjega človeka, kolikor seveda sploh še je kje v njegovem miselnem in čustvenem svetu, čedalje bolj abstraktno podobo, da je čedalje manj vezana na religiozne predstave in norme, ki jih predpisuje cerkev. Dejstvo, da ni pomembnih razlik med poročencem tistih, ki trdijo, da je religija (cerkvena ali zasebna) potrebna (47%), in poročencem onih, ki ji pomembnost za življenje posameznika odrekajo (36%) — to dejstvo pa je v ozkem okviru diplomskega dela težko razložiti, saj bi bilo pričakovati pri skupini naših mladih izobražencev, da bodo zelo prevladovali odgovori, ki potrebo vere in cerkve zanjajo. Tudi ta podatek bi bil lahko značilen kazalec za nadaljnje raziskovanje odnosa religioznost—ateizem, tudi z idej-

no-vsebinske plati, glede na to in ne glede na to, koliko se skozi ta stališča projicirajo osebna religiozna ali ateistična prepričanja.

Te skromne ugotovitve bi utegnile dati spodbudo in nakazati smer za obsežnejše in bolj sistematično raziskovanje pojava religioznosti v naših razmerah, tako v drugih, neštudentovskih populacijah kot nemara še bolj v specifični populaciji bodoče slovenske inteligence, in morda bi ne bilo napak zajeti ne le religioznost, pač pa spoznati tudi kvaliteto, intenziteto, usmerjenost, urejenost in doslednost njihovih stališč in prepričanj nasploh.

Janez Jerovšek

Prekinitve dela kot oblike konflikta

menja

Značilno za moderne in industrializirane družbe — in Slovenija je moderna in industrializirana družba — je, da se število konfliktov veča in intenzivira. Te konflikte je možno zadušiti ali razrešiti. Za dušenje konfliktov mora biti družba izrazito avtorsko organizirana in imeti mora močno totalitarno državo. Če pa hoče družba konflikte razreševati, mora biti čimbolj demokratsko organizirana.

V zaostalih razmerah je avtorsko organizirana družba učinkovitejša (daje večji output) od demokratsko organizirane. Če pa je družba ekonomsko razvita, je učinkovita le, če je demokratsko organizirana. Za razvito in komplicirano družbo je eden najtežjih problemov, kako doseči učinkovito koordinacijo. Te pa se ne more doseči z izrazito avtorskimi sredstvi.

Družba, ki je razvita, moderna in zapletena, je tem učinkovitejša, čim uspešneje in hitreje zmore razrešiti konflikte. Čim več energije (inputa) se potroši pri razreševanju konfliktov, tem večji so stroški, tem manj učinkovita je družba.¹

Značilno za našo slovensko družbo je, da se število konfliktov veča in intenzivira, nimamo pa postavljenih in predvidenih mehanizmov za razreševanje konfliktov.

¹ V industrijski organizaciji je input vse tisto, kar je potrebno za proizvodnjo določenih predmetov; to so: surovine, električna energija, informacije, znanje, kadri. Input se v procesu proizvodnje spremeni v output, tj. v predmete ali proizvode. V procesu spreminjanja inputa v output se del inputa porazgubi (absorbira) in se ne spremeni v output. Čim večji del inputa se porazgubi, tem nižja je učinkovitost delovne organizacije.

Pri nas je dokaj razširjena teza, da moramo samoupravljanje razviti na vseh ravninah, pa se bodo vsi konflikti mirno in sami po sebi razrešili. Ta teza se mi zdi napačna. Predvsem smo pri nas samoupravljanje malo razvili. Raziskave nam kažejo, da imamo v delovnih organizacijah, v občinah in v organizacijah SZDL avtorske, ne pa demokratske strukture vpliva.

Ker preveč govorimo o samoupravljanju, naj bo kot o realiziranem dejstvu ali pa kot o čarobni palici, ki more rešiti skoraj vse probleme, postaja samoupravljanje nekakšna folklor, s katero se ljudje kaj malo identificirajo ali pa že kar ironično govorijo o njej (to je posebno značilno za številne najvišje vodilne ljudi v delovnih organizacijah). Kaže torej, da s samoupravljanjem, kakor je danes formalno postavljeno in stvarno realizirano, ne bomo mogli razrešiti konfliktov, ki se množijo in intenzivirajo.

To pomeni, da so za razreševanje konfliktov v mikro in makro družbi potrebne institucionalizirane, aktivne organizacije, ki bodo mehanizmi za razreševanje konfliktov. Če konflikti so, potem morajo biti tudi pravila igre, po katerih se konflikti razrešujejo. Če pravil igre ni, vodi to k neracionalnemu načinu razreševanja konfliktov.

Če pravimo, da se konflikti množijo in intenzivirajo, potem so seveda nekatere grupe, sloji ali razredi, ki so si v konfliktu in ki imajo različne interese. Naša družba je diferencirana in postaja vedno bolj diferencirana. V kakšni meri pa so interesi med različnimi skupinami konfliktni, nam ni dosti znano. Zato nas demonstracije in stavke presenečajo.

O resnosti konfliktov so nas v zadnjem času opozorili študentje, ki so pogosto zelo občutljiv znanilec določenih potencialnih konfliktov in nezadovoljenih potreb. Tukaj bi omejili našo analizo na prekinitev dela, ki so se vse doslej odvijale bolj na mikro ravni, vendar je možnost, da se bodo horizontalno prebile na makro ravnino. Če pa konflikt ni več lokaliziran, ima drugačen pomen in učinek.

Čim večje bo pri nas število prekinitev dela, s tem večjo intenzivnostjo se bodo zastavljala tale vprašanja:

1. Ali prekinitev dela prispevajo k večji učinkovitosti delovnih organizacij?
2. Ali prekinitev dela utrjujejo in razvijajo samoupravljanje ali pa so zelo viden pokazatelj, da samoupravljanja ni oziroma da ni uspelo?
3. Ali prekinitev dela ustvarjajo politično nestabilnost v globalni družbi?

Preden odgovorimo na zastavljena vprašanja, pogledjmo, kateri so vzroki za prekinitev dela.

Pri nas smo institucionalizirali samoupravno formalno organizacijo, pri kateri legitimnost vseh bistvenih odločitev izvira iz delovnega kolektiva. To pomeni: če delavci prekinjajo delo, potem je formalno ta prekinitve oblika protesta, naperjena proti njim samim. Seveda je to samo formalni vidik, kajti dejansko delavci s prekinitvijo dela stopajo v konflikt ne sami s seboj, temveč običajno z vodilno grupo. Konfliktni grupi sta torej na eni strani delavci, na drugi strani pa direktor s svojimi menagerji.²

Pri nas smo namreč gradili sistem samoupravljanja v delovnih organizacijah na nekaterih preveč idealističnih domnevah. Mislili smo, da bodo vse pomembne odločitve akt skupne volje, da bosta participacija in vpliv delavcev in vseh funkcionalnih grup zelo velika in da se bodo kot rezultat takšne socialne dinamike vsi konflikti sproti reševali. Žal se to ni zgodilo.

Kaže tudi, da so delavci s takim samoupravljanjem, kot so ga doslej realizirali, razočarani, saj si ne želijo več demokratske strukture vpliva, temveč si želijo avtorsko organizacijo. To so potrdile zadnje empirične raziskave. Kakorkoli nas rezultati teh raziskovanj presenečajo in zbujaajo razočaranje, jih moramo vzeti kot dejstva in iz njih narediti nekatere sklepe, ki so še posebej relevantni glede na številne prekinitve dela.³

Samoupravna, participativna delovna organizacija ne more biti taka, da bodo imeli vsi zaposleni enak vpliv na pomembne odločitve. Taka organizacija ne bi bila optimalno učinkovita, ker bi zanemarjala dejstvo, da delitev dela in specializacija implicira neenako distribucijo vpliva. Tisti, ki vodijo podjetje in ki so jim na voljo relevantne informacije, bodo imeli znatno večji vpliv kot tisti, ki izvršujejo dokaj enostavne delovne operacije in ki nimajo položaja, ki bi jim nudil relevantne informacije.

Delovna organizacija je sistem številnih funkcionalnih in socio-ekonomskih grup, ki imajo različne položaje, dohodke,

² Je tudi nekaj primerov stavk, ko so delavci videli konfliktno grupo zunaj podjetja. Ker pa je konflikt zelo težko predvidevati, je tudi dvomljiva napoved, ali bodo tovrstne stavke v bodoče številnejše. Verjetno take stavke ne bodo preveč pogoste, če bomo globalni sistem in ekonomsko politiko čimbolj funkcionalno decentralizirali. Seveda pa so tiste stavke, ki so usmerjene proti grupam v širših socialnih sistemih za stabilnost celotnega političnega sistema bolj nevarne kot pa stavke, ki so naperjene proti vodilnim grupam v podjetjih.

³ Pojem avtorska (ali oligarhija) ima politično negativen prizvok. V industrijski sociologiji ga uporabljamo nevtrarno. Avtorska je tista organizacija, v kateri ima vodstvo večji vpliv na odločitve kot pa članstvo. Podatki kažejo, da so vse organizacije (delovne in politične) pri nas in drugod po svetu bolj ali manj avtorske in oligarhične. Robert Michels pravi, da postane vsaka organizacija nujno oligarhična in govori zato o železnem zakonu oligarhije.

izobrazbo in aspiracije. Te razlike implicirajo različne interese, ki lahko dosežejo oster konflikt. V modernih in večjih industrijskih organizacijah so znani konflikti med vodilnimi (eksekutivci) in strokovnimi. Ti konflikti so značilni tudi pri nas. Bolj pa so izraziti in aktualni konflikti med delavci in vodilnimi. Sprašujemo se: ali je možno samoupravljanje v delovnih organizacijah tako izpopolniti, da bi bili konflikti med delavci in vodilnimi toliko ublaženi, da ne bi prišlo do prekinitev dela. Naš odgovor je *ne*. Dosedanji razvoj samoupravljanja in obstoječa avtorska distribucija vpliva v delovnih organizacijah (ki dejansko najizraziteje determinira strukturo organizacije), nam kažeta, da konfliktnosti interesov ne bo mogoče kmalu odpraviti. Tudi bolj industrializirane in bogate družbe nam kažejo, da materialne in druge aspiracije rastejo hitreje kot pa možnosti in pripravljenost za njihovo zadovoljevanje.

Izhajamo torej iz predpostavke, da je značilnost naših delovnih organizacij neenotnost, neuglašenost interesov med raznimi skupinami, ki od časa do časa privedeta do tako izrazitih konfliktov, kot so prekinitve dela. Prepričani smo, da teh konfliktov ne bo mogoče odpraviti, četudi bi v razvoju samoupravljanja napredovali. Če je ta predpostavka točna, potem pomeni, da moramo ustvariti v delovnih organizacijah mehanizem za razreševanje konfliktov, kajti organizacija je tem bolj uspešna, čim hitreje more razrešiti konflikte. Čim težji so konflikti in čim dalj časa so zadušeni in nerazrešeni, tem nižja je učinkovitost delovne organizacije. Konflikte pa je možno razrešiti na tri načine:

1. z arbitražo
2. s kompromisom
3. z nasiljem.

Najbolj neadekvatna oblika za razreševanje konfliktov je nasilje, ker se običajno z nasiljem konflikt začasno zaduši, ne pa odpravi in razreši. Zato sta najbolj adekvatni metodi za razreševanje konfliktov v delovnih organizacijah arbitražo ali kompromis. Za naše delovne organizacije pa je ena največjih pomanjkljivosti v tem, da nimamo mehanizma za razreševanje konfliktov. Tako domnevamo, da pride do tako ostrih konfliktov kot so prekinitve dela zato, ker spor ni bil prej rešen z arbitražo ali kompromisom in ker grupe, ki so v sporu, sploh niso definirane in legalizirane. Prekinitve dela so s sociološkega vidika nelegitimne, ker ni vnaprej predviden organizator, ker niso vnaprej definirane in jasne sporne grupe in ker ni predvidenega in definirane postopka za razreševanje nastalih konfliktov. Nastane čudna situacija, da so v konflikt vključeni člani sindikata in ZK, vendar obe organizaciji stojita ob strani, oziroma sploh ne vesta, da se

pripravlja in organizira stavka. Vse to kaže na nesposobnost omenjenih organizacij, hkrati pa je taka socialna situacija nevaren precedens za te organizacije, kajti če bodo ostale ob strani, bodo zgubile vso privlačnost in ugled.

Ravno zato bi morali razmisliti o legalizaciji stavke. To pomeni, da bi sindikat pripravil in organiziral stavko in se kot predstavnik delavcev pogajal z direktorjem in vodilnimi menagerji. Kakšne posledice bi imela takšna rešitev? S tem bi tudi odgovorili na vprašanja, ki smo jih postavili na začetku.

Predvidevamo, da bi se z legalizacijo stavk in s predvidenim in definiranim mehanizmom za razreševanje konfliktov število prekinitev dela zmanjšalo, ker bi se številni konflikti že prej razrešili z arbitražo in kompromisom.

Vse raziskave stavkovnega gibanja v ZDA in v zahodni Evropi so pokazale, da je stavka izredno tvegana stvar, da številne stavke sploh ne uspejo in da je možnost za uspeh tem manjša, čim dalj časa stavka traja. Število stavk kljub nihanjem (ki se je pokazalo v ZDA npr. v letu 1967) upada.

V stavki vidimo enega od možnih skrajnih sredstev za razreševanje konfliktov, ki ni posebno adekvaten. Stavka je nujna, če se konflikta ne more razrešiti z arbitražo in kompromisom. Pri nas pride do prekinitev dela tudi zato, ker delavci ne poznajo dejstev.

Naš odgovor na prvo vprašanje je, da bi se z legalizacijo stavk število prekinitev dela zmanjšalo, učinkovitost delovnih organizacij pa bi se povečala.

Zelo težko pa je vnaprej predvideti, kaj bi se zgodilo z samoupravljanjem, če bi legalizirali stavko. Zato odgovorimo z dvema možnima alternativama:

1. S tem, da bi bil sindikat organizator stavke, bi se njegova moč izredno povečala. Možno je, da bi se vloga delavskega sveta izredno povečala, ker bi bili delavci kot člani delavskega sveta močnejše zaščiteni. Delavski svet bi imel relativno avtonomno vlogo kot stabilizator med delavci in vodilnimi.

2. Možno je, da bi se delavci močnejše identificirali s sindikatom kot z delavskim svetom, ker bi sindikat izraziteje branil in zastopal njihove interese. Delavski svet namreč predstavlja delovno organizacijo, sindikat pa delavce. Možno je, da delavski svet ne bi bil posebno zanimiv niti za delavce niti za menagerje. Delavski svet, ki pa nima izrazite socialne baze, ne more biti posebno učinkovit in avtonomen. (Vendar izrazite socialne baze nima niti danes, ko je vloga sindikata minimalna).

Pri nas ob prekinitvah dela običajno obtožujemo direktorja in vodilne menagerje, ker so se baje kot tehnokrati po-

lastili vse oblasti in onemogočili vpliv in participacijo delavcev. Če je ta splošna trditev točna, je empirično vprašanje. Tudi če je to res, s kritiko takih pojavov, ki bo prihajala od zunaj, stanja ne bomo bistveno spremenili, ker je problem strukturalne narave.

Delavci se zatekajo k prekinitvam dela zato, ker prek samoupravljanja ne morejo vplivati na dogajanje. Delavci prek samoupravljanja ne morejo učinkovito kontrolirati najvišjih vodilnih ljudi. Z legalizacijo stavk bi moral biti vpliv vodilnih ljudi velik — vendar legitimen — iz česar sledi, da bi bilo možno odgovornost individualizirati. Delavci pa bi tudi lahko učinkovito nadzorovali najvišje vodilne ljudi, ki jih danes ne morejo.

Verjetno bi bila taka usmerjenost samoupravljanja v nadzorovanje v skladu z aspiracijami delavcev, kajti zadnje raziskave nam kažejo, da delavci želijo odločati o zelo maloštevilnih stvareh (to so predvsem odločitve, ki imajo socialnovrednostne implikacije, kot je delitev dohodka), želijo pa nadzorovati večino stvari v podjetju.

Če razmišljamo o legalizaciji stavke, se moramo tudi vprašati katere socialne in organizacijske grupe bi bile za legalizacijo stavk in katere bi ji nasprotovale. Na to je sicer težko dokončno in zanesljivo odgovoriti, ker o tem nismo napravili nobene raziskave, vendar pa lahko nekoliko predvidevamo. Vsaka večja sprememba — in legalizacija stavk bi bila velika sprememba — neki grupi nekaj nudi, drugi grupi pa nekaj odvzame. Zato je razumljivo, da se spremembe ocenjujejo z vidika interesov.

Zelo verjetno je, da bodo legalizaciji stavk nasprotovali vsi vodilni, najbolj pa direktorji. To je razumljivo, saj so stavke oblika grožnje in izvajajo izreden pritisk. Vodenje delovne organizacije v neprestanih notranjih in zunanjih pritiskih pa je zahtevno in težavno delo. To je posebno težavno pri nas, ker vodilni kader ni za kvalitetno in za obsežno delo ustrezno denarno in simbolično nagrajen, niti ni za slabo delo in za nedelo primerno kaznovan. Poleg tega imajo najvišji vodilni znatno več oblasti, kot je to formalno dopustno. Nelegitimna oblast pa povzroča občutek negotovosti in frustriranosti. Nad direktorji visi tudi Damoklejev meč rotacije, ki jim ogroža položaj, pa čeprav še ne funkcioniira. Potem so vodilni kadri v precejšnjem številu prepričani, da vzrok za slabo organizacijo in nizko učinkovitost ne leži v njih samih, temveč v neadekvatni ekonomski politiki. Zato bi bili za legalizacijo stavke, če bi bila stavka usmerjena navzven in bi bila to oblika protesta proti ustvarjalcem ekonomske politike. Vsekakor je res, da neadekvatna ekonomska politika in slabe sistemske rešitve ovirajo učinkovitost

delovnih organizacij, vendar vodilni kadri to dejstvo pre-
tiravajo in krivdo za lastno nesposobnost potem prevalijo na
sistem.

Najvišji vodilni ljudje pa naštevajo nekatere argumente
proti legalizaciji stavk, ki so upravičeni in vredni, da o njih
razmislimo:

1. Znano je, da sposobni kadri niso motivirani, da bi
prevzeli direktorske položaje. Kolikor bi stavke legalizirali in
ne izvedli tudi drugih sprememb, bi bil direktorjev položaj
še bolj labilen, vodenje še težje, zato pa motivacija za ta po-
ložaj še nižja.

2. Vse prekinitve dela so divje, spontane, neformalno or-
ganizirane z zahtevami, ki jih običajno ni mogoče zadovoljiti.
Če bi stavke legalizirali in postavili pravila igre, tako da bi
se konflikti razreševali z arbitražo in kompromisom, je še
vedno možnost, da bodo nastajale divje, spontane in nefor-
malno organizirane prekinitve dela. Ta možnost je vsekakor
verjetna še posebej v prvi fazi legalizacije stavk.

Vse to pomeni, da legalizacija stavk ne bi bila primerna,
če prej ali istočasno ne spremenimo položaja direktorja in
najvišjih vodilnih. Tukaj imamo v mislih adekvatno mater-
ialno in simbolično nagrajevanje za uspehe oziroma kazno-
vanje za neuspehe, večjo in legitimno oblast, individualizacijo
odgovornosti in drugačne odnose med delovnimi organizaci-
jami in širšimi socialnimi sistemi. Vendar lahko pričakujemo,
da bo najvišji vodilni kader še vedno nasprotoval legalizaciji
stavk, čeprav bi bili vsi ti problemi ugodno rešeni. Tukaj
naj omenimo, da menagerji v zahodnih družbah še vedno
niso naklonjeni stavkam in da jih še vedno v veliki meri ne-
gativno ocenjujejo. Toda stavke so pri nas dejstvo socialnega
dogajanja, ki se množi in intenzivira, zato moramo razmiš-
ljati, kako bomo te konflikte čim bolj racionalno in hitro
razreševali.

Vse dosedanje prekinitve dela nam kažejo, da nižji vo-
dilni, administrativni uslužbenci in drugo strokovno osebje
niso sodelovali v prekinitvah dela, zato je tudi težko vedeti,
kakšen odnos bi imeli do legalizacije stavk.

Nosilci in neformalni organizatorji prekinitev dela so
kvalificirani, polkvalificirani in nekvalificirani delavci. Raz-
iskave nam kažejo, da je njihov vpliv na dogajanje izredno
majhen. Iz tega lahko sklepamo, da je to socialna grupa, ki bi
verjetno z zadovoljstvom sprejela legalizacijo stavke, ker bi
se njen vpliv s tako legalizacijo in z uvedbo mehanizma za
razreševanje konfliktov izredno povečal.

Politične organizacije niso zavzele jasnega stališča do
prekinitev dela in zdi se, da so s statusom quo zadovoljne,
čeprav se dogaja, da člani sindikata, SZDL in celo člani ZK

sodelujejo v prekinitvah dela, njihove organizacije pa stojijo zunaj tega konflikta in ga nimajo pod svojim nadzorstvom. To pomeni, da člani sindikata, SZDL in tudi ZK ne morejo zadovoljevat ene od osnovnih potreb, tj. potrebe po razreševanju konfliktov, v okviru organizacij, ki jim pripadajo. Raziskave kažejo, da delavci pripisujejo sindikalni organizaciji majhen vpliv, želijo pa, da bi imela velikega.

Vprašanje je, če bi in v koliki meri bi legalizirane stavke povzročile politično nestabilnost v globalni družbi. Doslej takšni konflikti, kot so prekinitve dela, niso povzročili različne reakcije niti vertikalno niti horizontalno. Prekinitve dela so bile lokalizirane, kar kaže na precejšnjo stabilnost globalnega sistema.

Študentski nemiri pa so se že horizontalno razširjali. Čeprav je glede konfliktov zelo težko napovedovati, vendar ni nemogoče, da bi se nekatere stavke začele horizontalno razširjati. Možna je npr. stavka v tekstilni industriji, saj dela v najtežjih pogojih in imajo delavci v njej najnižje dohodke.

Danes se konflikti v lokaliziranih prekinitvah dela razrešujejo zelo improvizirano. Kako pa se bodo razreševali, če bo prišlo do cele verige stavk? Če nimamo pravil igre, lahko konflikt dobi nepredvidene dimenzije in ga nihče ne more več usmerjati in držati pod nadzorstvom.

Pri nas rezultate prekinitev dela različno ocenjujemo. Nekateri trdijo, da imajo prekinitve dela vedno nekatere pozitivne rezultate in da se položaj tistih, ki prekinjajo delo, vedno izboljša. Drugi pa trdijo, da delavci s prekinitvami ne dosežejo izboljšanja svojega položaja in da prekinitve dela ne morejo imeti nobenih pozitivnih rezultatov.

Dejstvo je, da prekinitve dela sprožajo socialno dinamiko in pritiskajo na tiste, ki vodijo delovne organizacije, delno pa tudi na druge oblastvene forume zunaj delovnih organizacij. Pride do nekaterih kadrovskih in drugih sprememb, včasih pa so delno in vsaj začasno zadovoljene nekatere materialne zahteve. Te materialne zahteve je pogosto mogoče zadovoljiti prav zato, ker so prekinitve dela lokalizirane. Brž ko pa se bodo kot veriga razširjale horizontalno, jih ne bo mogoče več zadovoljiti. V tekstilni industriji imajo nekatere grupe delavk po 50.000 ali 60.000 S din mesečnega dohodka. Denimo, da bi delavci v celotni tekstilni industriji začeli stavkati, ker bi s stavko hoteli povečati osebne dohodke. Sedanja situacija v tekstilni industriji je takšna, da ne morejo povečati delavkam dohodka niti za 1.000 S din. Stavka torej ne bi mogla uspeti in bi bila neracionalna oblika konflikta.

Prav zato, ker je nevarnost stavk in drugih večjih konfliktov, moramo najti neke oblike (mehanizme) za razreše-

vanje in sproščanje teh konfliktov in raznih tenzij. Vlogo sindikata in drugih političnih organizacij lahko povečamo, če legaliziramo konflikte, kar pomeni, da bi bil sindikat mehanizem, ki bi organiziral in razreševal konflikte. Kolikor se bodo konflikti kazali in eksplodirali v obliki stavk in demonstracij, v katerih bodo sodelovali člani sindikatov, člani SZDL in celo člani ZK, vse te organizacije pa bodo stale ob strani in ne bodo imele nobenega nadzorstva nad dogajanjem, bosta ugled in dober glas teh organizacij kar najbolj padla.

Moderna družba zahteva intenzivno, organizirano politično življenje. Učinkovitost družbe določa aktivno, svobodno in fleksibilno organiziranje človekovih aktivnosti. V okviru organizacij pa se ljudje organizirajo zato, da bi organizirano dosegli svoje cilje (interese), ker jih kot izolirani posamezniki ne morejo doseči. Politične organizacije pa zastopajo bolj interese nekih abstraktnih ljudi, kot pa interese konkretnega človeka. Zato jih lahko aktivirajo samo s tem, da začno zastopati konkretne interese.

Delovna organizacija je sistem, zato je nemogoče uvesti neko pomembno spremembo, ne da bi ta povzročila nekatere nepredvidene funkcionalne ali nefunkcionalne spremembe v drugih subsistemih. Zato danes ne moremo legalizirati stavk, ne da bi obenem izvedli nekatere spremembe v redistribuciji oblasti in odgovornosti.

Vsaka organizacija deluje na ravnotežju moči med raznimi skupami. Kolikor ravnotežja ni ali če je porušeno, to pomeni, da ima neka grupa tako veliko oblast, da je druga grupa, zaradi tega ker nima oblasti ali ker ima tako malo oblasti, ne more nadzorovati. Nobena grupa pa ne more sama sebe učinkovito nadzorovati. To pomeni, da je organizacija učinkovita in demokratična, če deluje na ravnotežju moči.

Legalizacija stavke bi prav gotovo ustvarila situacijo, v kateri med raznimi organizacijskimi in socio-ekonomskimi skupami ne bi bilo ravnotežje moči, če ne bi prej ali obenem izvedli tudi drugih sprememb, o katerih smo prej govorili. Z legalizacijo stavk bi namreč izredno narasla moč delavcev. Če ne bi prej ali obenem izvedli sprememb, s katerimi bi povečali moč najvišjih vodilnih, bi ustvarili situacijo, ko bi bilo vodenje izredno težavno, če ne že nemogoče. Seveda je vedno možnost, da se ravnotežje moči med raznimi skupami vzpostavi na neformalni osnovi, vendar so vse nelegitimne rešitve nestabilne in nevarne, ker nosijo v sebi veliko število potencialnih konfliktov.

Da sklenemo in ponovimo: ker se pri nas konflikti številčno množijo in vsebinsko intenzivirajo, moramo zanje čim prej najti pravila igre, tako da jih bo mogoče racionalno razreševati.

Dušan Dolinar

Križpotja sovjetske reforme in družbe

K razglabljanju o križpotjih sovjetske gospodarske reforme navaja v tem trenutku več stvari.

Od njenega uradnega začetka so konec septembra minila tri leta.

Ob tej triletnici so se osrednji sovjetski partijski, vladni in planski organi lotili pripravljanja naslednjega petletnega gospodarskega načrta za obdobje 1971—75. Razen tega je slišati čedalje več zahtev za to oziroma zamisli o tem, da bi morali v ZSSR preiti k dolgoročnemu perspektivnemu planiranju. V zvezi s tem naj bi po nekaterih pobudah sestavili take orientacijske načrte za obdobje od leta 1970 do 1990 ali pa kar do leta 2000. Pregled nekaterih dogodkov iz območja reforme, do katerih je prišlo v minulih treh letih, lahko nekaj pove o tem, kakšne dileme, alternative in spekter možnosti ima sovjetsko ekonomsko življenje pred seboj v letih, ki jih bosta zajemala prihodnja petletka in obdobje perspektivnega načrta.

In naposled: v zvezi z nedavnim oboroženim posegom v družbeni razvoj na Češkoslovaškem, do katerega je moralo priti po nekaj izredno pomembnih zunanjepolitičnih in notranjih odločitvah v ZSSR, je bilo marsikje slišati tezo, da bi bilo treba iskati poglavitno skupino družbenih vzrokov za te odločitve prav v notranjem družbenem in še posebej gospodarskem razvoju Sovjetske zveze.

Naloga pričujočega razmišljanja je torej poiskati vsaj orientacijske odgovore na tale tri vprašanja:

— do kod je v minulih treh letih segla sovjetska gospodarska reforma;

— kakšne obrise imajo sedanji osrednji družbenoekonomski problemi Sovjetske zveze;

— in naposled, kakšno je razmerje med sedanjim trenutkom sovjetske gospodarske reforme, med njegovimi dosežki, alternativami in mogočimi izbirami za prihodnost in splošno smerjo notranjega družbeno-političnega razvoja in zunanje politike ZSSR.

Razprava o gospodarski reformi in posamezni akcijski predlogi zanjo — vse to se je začelo v ožjem, strokovno ekonomskem delu sovjetske javnosti porajati že v letih 1961 in 1962, vendar je najbolj zgoščeno in avtoritativno interpretacijo razlogov, akcijskih smeri in ciljev doživela na marčnem in septembrskem plenumu centralnega komiteja leta 1965 in na XXIII. kongresu KPSZ leta 1966. Najpomembnejši teh treh zborov je bil, kar zadeva reformo, septembrski plenum 1965, kjer je z osrednjim referatom o reformi nastopil predsednik vlade Aleksej Kosigin.

Kosigin je v tem nastopu jasno formuliral namene reforme in pot za njeno uresničevanje. Nekatera najznačilnejša stališča iz njegovega referata so (po moskovski »Pravdi«, 28. sep. 1965) približno tale:

Osrednji problem je splošno povečanje učinkovitosti družbene proizvodnje, ekonomičnost pri izrabljanju človeške delovne sile in materiala. Odločilni pomen dobiva racionalno, ekonomično upravljanje v vseh panogah narodnega gospodarstva. Omogočiti je treba pospešen tempo tehničnega in gospodarskega napredka. V sedanjih razmerah je potrebna velika gibkost in operativnost pri uravnavanju proizvodnje in planiranju. Nenavadno pomembno je pravočasno upoštevati spremembe v gospodarskih razmerah, manevrirati s sredstvi in spretno povezovati — ne samo zgoraj, ampak tudi spodaj — proizvodnjo s čedalje večjimi potrebami in povpraševanjem prebivalstva, naglo osvajati znanstvenotehnične dosežke. Sodobna znanstvenotehnična revolucija potiska v ospredje tehnično raven, kvaliteto, solidnost proizvodnje, učinkovitost njenega izrabljanja. Tu je zdaj središče svetovnega gospodarskega tekmovanja med deželami socializma in deželami kapitalizma.

In nato:

Vse to bo mogoče doseči šele, ko se bo centralizirano plansko vodstvo povezovalo z gospodarsko pobudo podjetij, s krepitvijo ekonomskih vzvodov in materialnih spodbud. Tedaj bo sistem gospodarskega upravljanja dovolj prilagojen nalogam, ki izvirajo iz potreb po bolj učinkoviti proizvodnji.

Toda Kosigin postavlja gospodarski pobudi podjetij takoj tudi povsem nedvoumno mejo. Brez vodilne vloge centraliziranega planskega vodstva, tako pravi, bi zgubili prednosti planskega socialističnega gospodarstva. Prevladujoči ton ob inavguraciji reforme, ki se potem skozi večino nastopov in razprav v partijskem in državnem vrhu kot rdeča nit vleče vse do današnjih dni, se izpričuje v takratni Kosiginovi izjavi, da gre za »izboljšanje planskega vodstva in organizacije upravljanja industrije«.

Reformo v državnem in partijskem aparatu pa posredno zadeva samo naslednje stališče: »V našem upravnem aparatu je veliko

presežkov pri osebju in izdatkih. Tu moramo vpeljati strog red in ostro ekonomičnost.«

Eden izmed poglavitnih razlogov za uvedbo reforme pa je označen takole: »Mednarodni pomen gospodarske reforme je v tem, da bo utrdila pozicije socializma v gospodarskem tekmovanju med dvema različnima družbenima sistemoma.«

Vsa ta stališča je potem potrdil tudi CK in 4. oktobra 1965 sta centralni komite in vlada izdala ustrezen odlok. Z njim so odpravili dotedanjo (hruščevovsko) teritorialno delitev gospodarstva na sovnarhoze in se vrnili k vertikalni, sektorski delitvi, ki ji tvorijo vrh ministrstva in zvezna državna komisija za planiranje (Gosplan). Toda za predmet našega opisa so pomembnejše praktične spremembe v gospodarskem sistemu. Po sklepih septembrskega plenuma so bistveno skrčili število od zgoraj predpisanih planskih indikatorjev za industrijska podjetja. Novih indikatorjev je samo devet. Med njimi so najvažnejši realizirana produkcija (namesto prešnjega fizičnega obsega bruto proizvodnje), dobiček in rentabilnost. To troje naj bi zagotovilo boljšo kvaliteto in asortiment. Namesto prejšnjih indikatorjev — števila zaposlenih, produktivnosti, poprečnega zaslužka in skupnega fonda zaslužka — so zdaj vpeljali samo enega: skupni fond zaslužka. Tako naj bi se realizirana produkcija in dobiček spremenila v poglavitno spodbudo, ki bi gnala podjetja v živahnejše, bolj agresivno poslovanje in k večji stroškovni učinkovitosti.

Novi sistem je določil tudi to, da si bodo podjetja ustvarila tri sklade za gospodarsko stimulacijo: sklad za materialno spodbujanje, sklad za socialnokulturne ukrepe in stanovanjsko graditev in sklad za razvoj proizvodnje. Vsi trije so neposredno odvisni od tega, kako podjetje izpolnjuje plan, ki mu je predpisan od zgoraj prek tistih devetih indikatorjev.

Planiranje je reforma izpopolnila predvsem v dveh pogledih. Najprej s ponovnim prehodom k sektorski organizaciji, ki poteka prek zveznih, zveznorepubliških ministrstev, kar naj bi zagotovilo enotnost ali *jedinonačalije* pri upravljanju in koncentracijo raziskovalne dejavnosti. To pa ne pomeni, da bi bili teritorialno obliko organizacije povsem odpravili, saj je materialnotehnična preskrba ostala podrejena teritorialni razporeditvi. Druga novost pri planiranju je načeloma mnogo močnejši poudarek znanstvenotehničnih inovacij, prognoziranja možnih smeri znanstvenega, tehničnega in tehnološkega razvoja in vključevanja njegovih rezultatov v plane. Tretja novost se pravzaprav vleče že iz programa KP SZ z XXII. kongresa: izraziti poudarek boljše organizacije dela s kibernetiko in množično uporabo elektronske računske tehnike.

II

Reforma, ki jo je sprožil septembrski plenum, uradno pa se je začela 1. januarja 1966, naj bi zajela vso industrijo do konca letošnjega leta. Po zadnjih razpoložljivih podatkih je v letošnjem avgustu delalo po reformnem sistemu več kot 25.000 industrijskih podjetij, ki dajejo več kot 70 odstotkov vse industrijske proizvodnje in nekaj čez 80 odstotkov vsega dobička, kar ga nastaja v indu-

striji. To pomeni, da je reforma zajela že pretežno večino sovjetske industrije. V zvezi s tem bi si zdaj veljalo ogledati, kakšne dejanske rezultate je dala doslej.

Toda ne le po količinski plati. Kvantitativne primerjave, ki jih je v sovjetskih gospodarskih publikacijah po starem običaju še vedno dovolj, res govore o eni plati gospodarskega razvoja, nikakor pa ni v njih vse resnice. Tudi reforma sama je, tako kot je bila intepretirana na partijskodržavnem vrhu ob uradnem startu, vnesla v sovjetsko gospodarsko sfero precej globoke kvalitne novosti, saj so se kakovostne presoje z njo prvič prebile v dotlej ekskluzivno »carstvo količin«. Presoja dosedanjih rezultatov reforme mora torej po eni plati upoštevati količinske rezultate; po drugi plati pa mora, če naj bo kolikor toliko popolna, zajeti tudi oziroma vsaj nekatera od naslednjih meril: koliko je družbenoekonomski sistem te reforme s svojimi odnosi zmožen uvajati spremembe, se jim prilagoditi, izrabiti preobrazbene možnosti, in do kod jih po drugi plati zavira.

Vzemimo najprej količinske kazalce. V letih 1961/65 je sovjetska industrijska proizvodnja naraščala poprečno za 8,6 odstotka letno. Sedanji petletni plan določa, da naj bi v obdobju 1966/70 naraščala za 8,9 odstotka letno. Toda leta 1966 je v primerjavi s prejšnjim letom zrasla za 8,6 odstotka, medtem ko je leta 1967 v primerjavi z ravniyo iz leta 1966 zrasla za 10,0 odstotka. Leto 1967 je bilo prvo leto prehoda k reformnemu gospodarjenju.

Sam skok z 8,6 odstotka na 10 odstotkov letnega industrijskega vzpona še nič ne pove, saj bi bil lahko posledica vrste drugih okoliščin; toda trditev, da obstaja med njim in prehodom k reformi neka korelacija, je mogoče podpreti s primerjavami med rezultati industrij, ki so začele poslovati po reformnem sistemu, in tistimi, ki tega še niso storile. N. Drogičinski (»O poteku gospodarske reforme«, Voprosy ekonomiki 3/1968) navaja naslednjo primerjavo v odstotkih:

	1966 v primerjavi z letom 1965		9 mesecev leta 1967 v primerjavi z ustreznim obdobjem leta 1966	
	vsa industrija	prevedena podjetja	vsa industrija	prevedena podjetja
bruto proizvodnja	+ 8,6	+ 10,5	+ 10,5	+ 10,7
realizirana proizv.	—	+ 10,5	+ 23,7	+ 11,5
dobiček	+ 10,6	+ 23,3	—	+ 24,5
produktivnost dela	+ 5,2	+ 8,0	+ 7,3	+ 8,2

Podobnih primerjav je v sovjetski publicistiki najti precej. Zanimiva je, na primer, komparacija iz železniškega transporta, torej iz neproizvodnega gospodarskega sektorja, ki jo navajata M. Trubihin in F. Flejšman (»Značilnosti novega gospodarskega sistema v železniškem transportu«, Voprosy ekonomiki, 4/1968). Gre za dve železniško-transportni podjetji, Gorkovsko in Sverdlovsko,

ki sta eksperimentalno poslovali po reformni shemi od 1. julija 1966 do 30. junija 1967. Slika je podobna (primerjava je spet v odstotkih):

	Gorkovska železnica		Sverdlovska železnica	
	poprečje zadnjih treh let	reformno leto	poprečje zadnjih treh let	reformno leto
rast obsega prevozov	6,8	9,1	4,7	9,5
rast produktivnosti dela	7,1	11,1	4,6	9,3
znižanje lastne cene prevoza	4,4	5,5	1,8	5,5
rast dobička	10,8	13,5	6,8	12,2

To sta dva značilna primera, prvi iz »makroplana« in drugi iz »mikroplana«. Oba pripovedujeta isto: gospodarski učinek je bil v podjetjih, ki so se vključila v reformni sistem, občutno večji kot v preostalih. Drogičinski pa v citiranem članku, v katerem primerja poprečje vse sovjetske industrije s tistim delom, ki se je že vključil v reformno poslovanje, govori tudi o drugih pozitivnih premikih. Tako se je v podjetjih, ki so že prešla v reformo, čezmerna zaloga surovin znižala za 32 odstotkov in, kar je še važnejše, stroški na enoto blagovne proizvodnje, ki ustreza vrednosti enega rublja, so se v »reformiranih« podjetjih znižali za 2,7 odstotka, poprečno v vsej industriji pa samo za 0,3 odstotka.

Podobnih količinskih in kakovostnih ilustracij je mogoče najti nič koliko. Iz njih izhaja, da je bila reforma brez slehernega dvoma teoretično — in tudi praktično — pomemben korak naprej.

III

Toda ne samo to.

Že samo uradno rojstvo reforme, njene strateške smeri in doseg so bili, če sodimo po kakovosti radikalnih zahtev po tej plati in trdih odporov po drugi plati, izrazit sredinski kompromis, ki najbrž ni mogel zadovoljiti niti tako imenovanih »progresistov« niti »konservativcev«. Do tega sklepa bi kaj lahko prišli že ob malce pozornjšem prebiranju posameznih prispevkov iz teoretične, predvsem znanstvene ekonomske polemike, ki se je razplamenela pred septembrskim (1965) plenumom in XXIII. kongresom in še zlasti po njem. Samo malce introspekcije je treba, pa že lahko zaslutimo, da Aleksej Kosigin na samem izhodiščnem plenumu ni polemiziral le proti buržoaznim piscem, ko je govoril, da ne gre za nikakršno »krizo«, ampak za izpopolnjevanje socialističnega gospodarskega sistema in za njegovo krepitev in ne narobe. Še nekoliko jasnejši postane pomen tega nastopa predsednika vlade in vrste podobnih stališč, ki so bila opredeljena pozneje, na drugih mestih in ob drugačnih priložnostih, če to povežemo s tistim odstavkom iz ple-

numskega referata Leonida Brežnjeva, kjer je vodja partije govoril, da se partijskim kadrom ni treba bati reforme, ker bodo njihove zmožnosti in izobrazba prišli prav tudi v novem sistemu. Toda preden se občutneje pomaknemo na sociološko in družbenopolitično področje, si oglejmo, do kod je reforma segla v praksi, katera vprašanja je razrešila, katera pa samo načela ali pa celo pustila nedotaknjena.

Usmerjena je bila predvsem k večji racionalnosti in učinkovitosti. Pred leti in še zdaj je učinkovitost vse sovjetske ekonomije tisto osrednje merilo in zadnji argument, ki v sovjetskih polemikah največ velja. Toda tu so zaostanki najbrž tudi najhujši. Značilen je, na primer, zgled, ki ga navaja J. Suhotin (»O ocenah naravnih virov«, Voprosy ekonomiki, 12/1967). Pravi, da znašajo pri pridobivanju nafte, premoga, kalijevih soli izgube zalog tudi 50 do 60 odstotkov, pri drugih mineralnih surovinah pa še več. Več kot 60 odstotkov plina, ki nastaja kot stranski proizvod pri predelavi nafte, gre v nič, čeprav je to dragoceno gorivo. Zaradi nerazvite kemičnotehnološke predelave v Sovjetski zvezi izrazito slabo izrabljajo les. Za proizvodnjo celuloze, lepenke, papirja, iverk in podobnih polizdelkov izrabljajo v ZSSR samo 7 odstotkov lesne mase, v ZDA pa 40 odstotkov, v Kanadi in na Finskem 50 odstotkov, na Švedskem 59 odstotkov in na Norveškem celo 70 odstotkov.

V »Pravdi«, dne 13. septembra t.l., piše akademik A. Celikov tole: »Kovina je temelj tehničnega napredka. Sovjetska zveza ima visoko razvito metalurgijo. Pri vlivanju jekla, proizvodnji brezšivnih cevi, tračnic in jeklenih armatur zavzema prvo mesto na svetu. To se ne dogaja samo zato, ker razvoj industrijskih panog, ki porabljajo jeklo, presega rast metalurgije, ampak tudi zato, ker pri nas v strojni gradnji porabimo 18 do 25 odstotkov jekla več kot v nekaterih drugih državah. Strojna industrija porabi letno približno 50 milijonov ton jekla. Zato mi, ki porabimo več jekla na enoto strojev, letno potratimo — 12 milijonov ton jekla. Če pa bi temu dodali še tratenje jekla v drugih industrijskih panogah in v gradbeništvu, bi bila letna številka še veliko višja. Skratka, količina jekla, ki ga pri nas potratimo po nemarnem, približno ustreza skupni letni proizvodnji jekla v Italiji.« (Iz članka: »Kovina — temelj tehničnega napredka«).

Toda to so samo posamični primeri, čeprav iz industrijskih panog (npr. metalurgija) in energetike, kjer se je Sovjetska zveza vsaj količinsko močno približala vodilnim industrijskim državam sveta in ponekod zavzela celo prva mesta na svetovni lestvici. To se je zgodilo predvsem v tradicionalnih industrijskih panogah; v novih, modernih, skratka, tistih, ki so v najbolj razvitih gospodarstvih sedanjega časa najbolj propulzivne, pa Sovjetska zveza krepko zaostaja. O tem piše M. Semjonova (»Tehnični napredek v deželah socializma«, 6/1968), ki jemlje za primerjavo medsektorsko strukturo industrijsko razvitih kapitalističnih držav. Opozarja na to, da bi bilo treba veliko krepkeje razviti, na primer, sodobne nosilne sektorje strojne industrije: elektro- in radiotehniko, elektroniko, kontrolne naprave in elektronske računalnike, merilne aparate in podobno. Opozarja tudi na neustrezen delež modernih tipov

orodnih strojev, ki jih terja proizvodnja avtomatov. Pri tem navaja, da tvorijo rezkalniki in stiskalnice v proizvodnji vseh orodnih strojev v ZSSR le 16,7 odstotka, v ZDA pa 25 odstotkov, v ZR Nemčiji 33 odstotkov, v Franciji in Italiji pa 22,3 odstotka.

Razumljivo je, da Sovjetska zveza izravnavala medsektorski deficit pri teh modernih vrstah proizvodnje z uvozom. ZSSR je edina visoko razvita industrijska dežela, ki ima neugodno bilanco pri mednarodni menjavi strojev. V obdobju 1962/66 je Sovjetska zveza izvozila za 6921 milijonov rubljev strojev, uvozila pa jih je za 11.370 milijonov rubljev. V primerjavi s tolikšno pasivo pa so imele ZDA v istem obdobju za 32,2 milijarde dolarjev aktive, Evropska gospodarska skupnost za 29,8 milijarde dolarjev aktive in Japonska za 7,4 milijarde dolarjev aktive.

Morda je po svoje še bolj zgovoren primer bilance v menjavi opreme med ZSSR in drugimi članicami Sveta za vzajemno gospodarsko pomoč (SEV). Leta 1966 je ZSSR, na primer, izvozila v SEV opreme za 938 milijonov rubljev, uvozila pa je iz partnerk iz kroga SEV za 1733,6 milijona rubljev opreme.

Ali še en podatek. V zadnjih desetih letih je po poročilih iz več zanesljivih zahodnih (zlasti britanskih) virov Sovjetska zveza prodajala v tujini letno za 200 do 300 milijonov dolarjev zlata. Prodajala ga je po cenah, ki po mednarodnih merilih gotovo ne bi krile proizvodnih stroškov, vendar je z njim kupovala predvsem visoko tehniko — in v nekaterih letih žito.

Vsi naštetí podatki govorijo o takšnih ali drugačnih mednarodnih povezavah. Toda če se vrnemo k notranjim odnosom v sovjetskem gospodarstvu, bi veljalo v zvezi z modernimi strukturami posebej osvetliti nekatera vprašanja v zvezi z organizacijo znanstvenoraziskovalnega dela. Sovjetska publicistika mnogokrat navaja podatke o številu študentov, inteligence in še posebej tehničnih in znanstvenoraziskovalnih kadrov. V ZSSR dela zdaj v odstotkih dvakrat več diplomiranih inženirjev kot v najbolj razvitih zahodnih deželah, diplomira pa jih vsako leto sorazmerno štirikrat več. V Sovjetski zvezi živi četrтина vseh znanstvenih in raziskovalnih delavcev sveta — približno 770.000.

Toda kakšno kvaliteto daje ta velika kvantiteta? Na določenih sektorjih nedvomno zelo veliko: pri raziskovanju vesoljskega prostora, v jedrski fiziki, atomski tehniki, pri gradnji največjih hidrocentral in turbogeneratorjev na svetu, pri prenosu električne energije na velike razdalje, v vrsti bazičnih raziskovalnih panog, zlasti naravoslovni... O organizaciji znanstvenoraziskovalnega dela, katere vrh je zvezna akademija znanosti, je dostopen marsikak podatek. Toda v nasprotju z razmeroma enotno ali prepletajočo se organizacijo tega dela v vojaški in civilni sferi, ki jo poznajo najrazvitejše zahodne države, sta vojaški in civilni krog znanstvenoraziskovalnega dela v Sovjetski zvezi skoraj popolnoma ločena. Med njima včasih ni niti najosnovnejše izmenjave informacij. O tem je bilo iz akademije znanosti slišati celo že nekaj javnih pritožb. Razmejenost velja tako za osebe, ki delajo v teh dveh krogih, kot za »input« in »output«, torej za vložene sile in sredstva, ki gotovo niso majhna, a tudi za rezultate. Ob tem je, na primer,

v Združenih državah, a tudi drugod na Zahodu, to troje tesno in praktično neločljivo povezano med seboj.

Neposrednih osvetlitev teh razmer v ZSSR je, žal, zelo malo. Zelo zanimivo okence vanje pa odpira, recimo, S. Zvezinski (»Znanstvenotehnična informacija in učinkovitost projektiranja«, Voprosy ekonomiki, 8/1968), ki med drugim piše: »Tako se po podatkih znanstvenega sveta za kibernetiko pri prezidiju akademije znanosti ZSSR dublira od 30 do 85 odstotkov znanstvenih projektov, ki jih izvajajo različne organizacije. Od tod izvira tudi večkratnost inženirskih rešitev, ki zavira obči razvoj znanosti in tehnike, hkrati pa drago stane družbo.« V zvezi s tem pravi, da bi racionalizacije pri izrabljanju informacij po ugotovitvah iz ustreznih raziskav omogočile, da bi v Sovjetski zvezi lahko znižali stroške za znanstveno raziskovanje in projektiranje tudi za polovico, čas za uresničenje znanstvenih in izdelavo tehničnih projektov pa skrajšali za 50 odstotkov ali še več.

IV

Vsa našeta neskladja in še mnoga druga podobne vrste so seveda le ozadje, ki izhaja iz pol stoletja izrazito kvantitativno usmerjenega razvoja sovjetskega gospodarstva. Toda reforma, njena tretja obletnica in njena prihodnost so neločljivo povezane z njimi. V teh osvetlitvah namreč odsevajo velikanske razsežnosti strukturnih problemov, s katerimi se reforma delno že spopada, a jih je, kot kaže, komaj šele načela.

Koliko jih je načela?

Septembrski plenum, ki je reformo inavguriral, je v sklepe (TASS, 30. septembra 1965) zapisal: »CK meni, da je nujno odpraviti odvečne predpise za dejavnost podjetij, zmanjšati število planskih indikatorjev za poslovanje v podjetjih, zagotoviti jim nujna sredstva za razvoj in izpopolnjevanje proizvodnje, izboljšati uporabo najvažnejših gospodarskih spodbud, kot so dobiček, cena, premija, kredit.«

Ta sklep, ki praktično povzema stališča iz referatov Kosigina in Brežnjeva, smo na videz »po nepotrebnem« ponovili zato, ker kaže, da je mogoče prav nanj navezati nekaj ilustracij o sedanjih točki reforme.

Mikroplan

V začetku junija so moskovska »Izvestija« objavila članek A. Druzenka o reformnih izkušnjah v Prvem moskovskem avto-transportnem kombinatu. Gre za pogovor z direktorjem kombinata Gennadijem Krauzejem. Direktor je govoril o preteklosti:

— Ali veste, kakšen direktor je bil prej dober? Pride ti iz ministrstva s planom za prihodnje leto. Skliče sestanek, pripoveduje, se veseli. Razmerje je takole: podjetje lahko proizvede blaga za milijon in pol rubljev, plan pa predvideva vrednost v znesku milijon rubljev. Leto bo torej prijazno, mirno. Če pa direktor v predlogu za plan predvidi maksimalne možnosti podjetja — potem

je slab direktor, ker ni znal prikriti rezerv. Takoj, ko razkriješ vse rezerve, se le-te znajdejo v planu, pa še dodajo ti kaj. Zato je bilo rezerve pametneje prikrivati.

Tako je direktor opisoval modrost poslovanja pred reformo. Potem je njegovo podjetje zajela eksperimentalna poslovna faza, s katero so preskušali reformne prijeme. Potem se je reforma uradno začela — a sprostitev, ki jo je prinesla, je bila za podjetje, katero opisujejo »Izvestija«, dosti ožja od prejšnje, tiste iz poskusnega obdobja. Navdušenje je upadlo. »Izvestija« dalje pišejo:

— Kaže, da obstaja neposredna zveza med direktorjevim zmanjšanim navdušenjem in omejitvijo njegovih pooblastil... Prej, med poskusom, je imel zelo široke pravice. A zdaj? V delavnici za popravila avtomobilov je mojster prejemal 120 rubljev na mesec. Zdaj se je število avtomobilov zelo povečalo. Ali pa je narastel tudi direktorjev osebni dohodek? Ne, do česa takega nima pravice. Ali pa sme, na primer, zmanjšati število nadzornega osebja, vreči presežek v proizvodnjo in zvišati produktivnost? Ne sme. Ministrstvo vsak mesec terja podatke, pa ne le o tistih kazalcih, ki jih določajo od zgoraj, ampak tudi o povsem internih.

Po istem članku »Izvestij« je direktor kijevskega avtotransportnega podjetja, ki od 1. julija 1966 dela po reformnem sistemu, pisal uredništvu: »Direktor se včasih srečuje z enakimi rečmi kot pred prehodom k novemu sistemu. Višji forum zelo radodarno deli navodila. Še dobro je, če to pomaga. Obstajajo pa tudi organizacije, ki dajejo navodila samo zato, da bi omejile naše pravice in zavarovale same sebe: vidite, mi smo vas opozarjali...«

Makroplan

Z drobno ilustracijo iz »Izvestij« smo skušali pokazati, kakšna je videti sovjetska reforma od spodaj. Njen lik iz ptičje perspektive govori o istih dilemah, le bolj celovito. Najbolj značilno so ga osvetlili letošnje majsko »vsezvezno posvetovanje o planiranju in ekonomskem delu« v Moskvi, zlasti pa še javne priprave nanj in poznejša polemika.

V tem javnem procesu so se izoblikovale predvsem tri skupine vprašanj, ki jih najpogosteje omenjajo zagovorniki reforme.

Prvo skupino sestavljajo obtožbe na račun centralnih upravnih organov, zlasti ministrstev. Tu gre za očitke o »psihološki barieri« pri funkcionarjih v ministrstvih, ki da se neupravičeno vmešavajo v poslovanje podjetij, samovoljno spreminjajo sredi planskega leta indikatorje, ki jih predpisujejo podjetjem, ovirajo oblikovanje z reformo predpisanih »skladov za materialno stimulacijo«, predpisujejo plane, ne zagotavljajo pa gmočnih virov zanje, z enostranskimi posegi rušijo dobavne in prodajne zveze posameznega podjetja, ovirajo prehod k reformnemu sistemu poslovanja s slabimi pripravami in zavlačevanjem od zgoraj, dušijo podjetja, ki se pripravljajo k prehodu, z zapiranjem dotoka obratnih sredstev. Očitki te vrste so tako pogostni in jih je slišati iz podjetij, iz znanstvenih ustanov in celo izpod peresa predsednika Gosplana in podpredsednika vlade Nikolaja Bajbakova (»Plan in proizvodnja v

novih okoliščinah«, Pravda, 1.oktober 1968), da je mogoče za elipsastim izrazom »psihološka bariera« čutiti ostro in čedalje manj prizanesljivo bitko med partijsko in državno administracijo ter gospodarsko tehnokracijo v podjetjih, povezano z delom ekonomistov-znanstvenikov in tudi z delom partijskega vodstva.

Druga velika skupina očitkov je povezana s trditvijo, da materialna stimulacija podjetij, zlasti pa še v samih podjetjih, ne zadostuje. Nekaj več o tem povedo podatki, ki jih navaja S. Škurko (»Gospodarska reforma in premiranje delavcev«, Voprosy ekonomiki 6/1968). Raziskava, o kateri piše, je v letu 1966 zajela 704 podjetja, ki so že delala po reformnem sistemu. Sklad za materialno spodbujanje je bil v teh podjetjih razdeljen takole (v odstotkih):

	Skupaj	Od tega	
		delavci	upravno in tehnično osebje in druge kategorije zaposlenih
Ves sklad za materialno spodbujanje	100,0	50,7	49,3
Od tega: premije	45,3	8,0	37,3
enkratne letne nagrade	40	30	10
enkratne nagrade za izredne dosežke	9,2	8,3	0,9
gmotna pomoč	5,5	4,4	1,1

Ti podatki sami po sebi ne povedo dosti drugega kot to, kako so v teh 704 podjetjih razdelili sklad za materialno spodbujanje, saj ni razvidno, koliko je v njih »delavcev« in koliko »upravnega in tehničnega osebja in drugih kategorij zaposlenih«. Pač pa Škurko potem pove, da je znašal gibljivi del vsega zaslužka v prvem polletju 1967 pri upravnem in tehničnem vodstvenem osebju 30,2 odstotka, pri uslužbencih 26,3 odstotka in pri delavcih 2,6 odstotka. Ti deleži precej jasno govorijo o distribuciji materialne stimulacije med posameznimi kategorijami zaposlenih.

Tretja velika skupina problemov pa je povezana z medsektorskimi odnosi v vsem gospodarstvu. Vsezvezno ekonomsko posvetovanje v letošnjem maju in vsa lanska ter letošnja razprava okrog reforme se sučeta večidel prav okrog tega kompleksa, ki je, kot je videti, resnično osrednjega pomena. V sovjetski javnosti je mogoče zaslediti vprašanja iz tega sklopa, ki bi ga sicer lahko jasno imenovali »odnosi med ponudbo in povpraševanjem«, pod najrazličnejšimi nazivi. Nekateri govorijo o »skrajševanju proizvodnih zvez«, drugi o »neskladjih v mikro- in makrostrukturi«, tretji pišejo o »planiranju dolgotrajnih in stabilnih povezav« in tako naprej. V bistvu gre za osrednje vprašanje plana in trga. Ta tema se ponavlja spet in spet, a sodeč po objavljenem gradivu brez de-

janskega premika. Majsko ekonomsko posvetovanje je tu jasno osvetlilo, v kakšni zagati je obtičalo sovjetsko podjetje. Bistvo zagate je tole.

Plan predpisuje vodstvu podjetja obseg realizirane produkcije, količino dobička in rentabilnosti. Ta plan naj bi podjetje doseglo in po možnosti preseglo, zakaj od tega je odvisen obseg njegovih skladov za materialno stimulacijo. Toda vodstvo podjetja nima nadzora niti nad dobavo surovin niti nad prodajo izdelkov; njegova obratna sredstva so odvisna od državne banke, ki je pod upravnim nadzorstvom, cene njegovih izdelkov določa državna komisija za cene pri Gosplanu. Kar zadeva naložbe v osnovna sredstva, pa je podoba takale. Po planu za leto 1968 bodo v vsej ZSSR investirali skoraj 60 milijard rubljev. Od tega bo šlo 44 milijard skoz centralizirane državne investicije — to pomeni, da bo skoraj tri četrtine investiral državni center. Sama podjetja naj bi po planu investirala vsega skupaj sedem milijard rubljev, preostalo vsoto pa sestavljajo necentralizirane državne investicije. Podjetja torej investirajo samo nekaj več kot devetino vseh investicij.

Takšne so približno realne meje gospodarske pobude podjetij v sedanjem trenutku sovjetske reforme, realne meje njihovih možnosti.

V

Na tem križpotju sredi težavnih izbir ponujajo različne strani različne rešitve.

Če bi jih skušali razvrstiti, bi najbrž lahko ugotovili, da obstajajo nekako tri poglobitve struje.

Prvo pooseblja vlada oziroma Gosplan, skozi katerega se verjetno izraža sedanje razmerje sil v sovjetskem partijskem in državnem vrhu. Predsednik Gosplana Bajbakov je v omenjenem članku 1. oktobra, ki je bil oprt na triletnico reforme, na začetek dela za naslednjo petletko in na zasnove za dolgoročni perspektivni plan, nadaljeval linijo, ki jo je zakoličil že predsednik vlade Kosiigin septembra 1965. Za to linijo je značilna »klasična« dvojnost dosledno uravnavanega trga in še vedno močno prevladujočega centraliziranega planiranja. Bajbakov sicer napoveduje, da se bo število planskih predpisov za podjetja v prihodnji petletki še zmanjšalo, s precej ostrimi izrazi graja birokratizem v ministrstvih in glavnih upravah ter napada neskladja med prepletajočo se sektorsko in teritorialno organizacijo gospodarstva, hkrati pa se zelo odločno poteguje za izpopolnitev planiranja, za vključevanje znanstvenotehnoloških perspektiv in prognoz in za veliko temeljitejše izrabljanje kibernetike ter elektronskih računalnikov, kar naj bi pomagalo premostiti težave v medsektorskih odnosih.

Drugo strujo sestavljajo »reformisti«. Njihovih zahtev, ki so segale vse dalj, je bilo v javnosti veliko zlasti pred majskim posvetovanjem, o katerem se zdi, da se je spremenilo v nekakšen prelom. Lotevali so se tēm, ki še pred nekaj leti sploh ne bi mogle upati na domovinsko pravico. Ena najbolj značilnih je, na primer, raziskovanje povpraševanja. Na dan je prišla v izrazito tehnolo-

kratski preobleki, ki je značilna za ton sovjetskih ekonomskih razprav. Ena njenih pojavnih oblik je razprava o tem, ali je potrebno prognoziranje povpraševanja po novi tehniki. Vrsto žgočih problemov pa načenja zlasti matematična šola sovjetskih ekonomistov, ki se z razmeroma hermetičnim jezikom formul zlepa ne ustavi pred nobeno nedotakljivo količino. Zato je »matematična šola« za tiste nasprotnike, ki razumejo njen način izražanja, hkrati predmet najbolj srditih napadov. Obstaja nekaj tako rekoč standardnih vprašanj, h katerim se vračajo ekonomisti »reformistične« skupine. Pri planiranju gre za optimalne kriterije; pri vlogi podjetja za »prehod k popolnemu gospodarskemu računu«, ki ga spremljajo včasih docela odkrite zahteve po tem, da mora država tak prehod tudi omogočiti; pri odkrivanju novih gospodarskih virov za optimalni način izrabe; pri mednarodnih primerjavah za drzne vzporeditve med tujimi in domačimi dosežki v razvoju modernih industrijskih in znanstvenoraziskovalnih struktur.

Témi, od katerih se, kot kaže, v zadnjih mesecih najbolj pogosto krešejo polemična rezila med »reformisti« in tretjo strujo, ki bi jo pogojno lahko imenovali »konservativci«, pa sta najprej sistem cen in nato razmerje med ekonomskimi vprašanji in rešitvami ter širšo družbeno in celó politično sfero. Kaže, da je struja »konservativcev« od letošnje pomladi sem razvila precej široko ofenzivo, ki se, če znamenja prav kažejo, krepi.

Zanjo sta posebej značilna dva nastopa doyena sovjetskih ekonomistov akademika Stanislava Strumilina v letošnji četrti in deveti številki revije Voprosy ekonomiki, ki izhaja pod okriljem akademije. Prvi članek (»O kriterijih pri optimalnem planiranju«, V. E., 4/1968) je posvečen predvsem sistemu cen, kjer Strumilin hudo ironizira polemiko o nadaljnjih poteh reforme, komaj prikrito napada »matematično šolo«, naposled pa se zavzema za cene, ki bi se približale ravni družbeno potrebnega dela, vloženega v to ali ono blago ali storitev. Drugi članek (»Od Oktobra h komunizmu«, V. E., 9/1968) pa je pravzaprav predavanje, ki ga je imel Strumilin skoraj leto dni pred objavo v Voprosyh, ob petdesetletnici oktobrske revolucije. Tu pravi Strumilin v zvezi s polemiko med drugim: »V prostem času diskutiraj, s komer se ti zdi, in se prepiraj tudi do solz, če ti je drago, toda proizvodni program mora biti stoddotno izpolnjen.« Iz konteksta je razvidno, da akademik pravzaprav meri na partijski program KP SZ z XXII. kongresa, zlasti na tisti del, ki je posvečen materialni bazi za prehod h komunizmu. Kakšna je vsebina tega hudo odločnega stališča, pa je razvidno iz dejstva, da v svoji razpravi neposredno napada »očeta reforme« Jevseja Libermana, zelo ostro pa kritizira tudi vse tiste, ki se zavzemajo za »maksimizacijo dobička«. Njegova kritika, tako se vsaj zdi, je v bistvu naperjena zoper ves nadaljnji razvoj reforme.

VI

Značilno je, da se je v tej posredni polemiki v letošnjem avgustu L. Abalkin (»K vprašanju o gospodarski vlogi države«, V. E., 8/1968) neposredno lotil tudi odnosa med ekonomiko in politiko.

Sam pravi, da k temu vodi gospodarska reforma. Nekaj njegovih stališč je v kontekstu sovjetskih tradicij ob razpravah o teh vprašanjih izredno zanimivih. Abalkin ostro kritizira vulgarizirane ekonomske teorije iz Stalinovega časa (to se dogaja v trenutku »tihe rehabilitacije« Stalina) in terja, naj bi odnosu med državo in gospodarstvom posvetili več pozornosti. Izredno jasna — in za sovjetske razmere izredno nova — pa so naslednja njegova stališča:

»Pri uresničevanju gospodarske reforme je odločilno pomembno zagotoviti zvezo in enotnost na liniji: družba — podjetje — delavec... Uspeh ekonomske politike socialistične države je v odločilni meri odvisen od tega, koliko država upošteva zapleteni sistem raznorodnih ekonomskih interesov, jih povezuje med seboj in se opira nanje...«

In navsezadnje:

»Dušiti realna protislovja v sistemu ekonomskih interesov — pomeni ovirati ekonomski razvoj.«

To nenavadno priznanje, da v sovjetski družbi obstaja pluralizem razločno usmerjenih ekonomskih interesov, in kontekstna povezava z izrazito političnimi problemi nas v tem orisu in razmišljanju vodita naravnost k vprašanju, ki se o njem zdi, da je na križpotjih sovjetske gospodarske reforme in križpotjih sovjetske družbe — v tem trenutku nemara najbolj pomembno.

Sovjetsko gospodarstvo in z njim vsa sovjetska družba, zlasti pa njen gospodarski in z njim politični sistem, se soočata z resnimi notranjimi neskladji, ki se, tehnično gledano, izražajo po eni plati v strukturni neusklajenosti gospodarstva, družbeno gledano pa v vrsti izbir: plan — trg, vloga centra — vloga podjetja, distribucija gospodarske moči — distribucija politične moči, koncentracija odločanja — dekoncentracija odločanja in tako naprej. Ta neskladja so se zaostila s samo kvantitativno rastjo sovjetskega gospodarstva, ki začenja preraščati institucionalne okvire gospodarskega in po vsem videzu tudi političnega sistema. Pri vsem tem velja upoštevati, da je sovjetsko gospodarstvo zaradi oboroževalnega in vesoljskega tekmovanja v bistvu še vedno tisto, kar je nekoč izrazil Oskar Lange z besedami — vojna ekonomika *sui generis*. Morda bi lahko rekli, da tudi vojna družba *sui generis*. Toda ta gospodarska neskladja nujno že povzročajo nove socialne napetosti, o katerih je neposrednih pričevanj sicer malo, posrednih pa vsaj toliko, da spričo njih lahko sklepamo, da obstajajo.

Ob vsem tem kaže, da označuje sedanji trenutek svojske reforme — in sedanji trenutek sovjetske družbe — pričujočnost mnogih resnih in v marsikaterem pogledu odločilno pomembnih dilem. Sedanje stanje, katerega življenjska doba pa je izrazito omejena, se nemara vzdržuje na notranjem ravnotežju gospodarskih in socialnih sil. Nadaljnja rast bo prej ali slej morala pripeljati do tega, da bo šla v kvalitetni preskok — iz rasti v razvoj, iz navadnega povečevanja v bistvu istih gospodarskih, socialnih in političnih struktur h kvalitetnemu prenavljanju. In če se ne motimo preveč, potem bi bilo nemara mogoče pričakovati, da bo odločitev ali vrsta odločitev o smereh tega novega razvoja morala pasti razmeroma kmalu — morda v nekaj letih. Tolikšna se že zde notranja nesoraz-

merja. Toda v kakšne smeri bodo vodile te nove odločitve? K mnogo odločnejši presnovi notranjih gospodarskih, socialnih in političnih odnosov? H krčeviti obrambi starih družbenih pozicij in rezki, napadalni politiki navzven? K obojemu?

VII

Na naša tri uvodna vprašanja bi torej v najsplošnejši obliki lahko nemara odgovorili takole.

Sovjetska gospodarska reforma je v minulih treh letih segla natanko tako daleč, do koder jo je silila neogibna notranja gospodarska nuja. Zares velike odločitve in pomembnejši premiki — v gospodarstvu, v družbi — v političnem življenju — so še pred vrati.

Sedanje osrednje družbenoekonomske probleme Sovjetske zveze bi bilo, če bi uporabili klasične izraze, najbrž mogoče označiti z naslednjo splošno značilnostjo: zaostajanje proizvodnih odnosov za proizvodjalnimi silami. Osrednji konkretni problem je strukturno neskladje ponudba-povpraševanje, v zvezi s tem pa odprto vprašanje plana in trga ter vloge centra in vloge podjetja.

Razmerje med sedanjim trenutkom sovjetske reforme, njenimi pritiski, alternativami in možnostmi ter splošno smerjo notranjega razvoja in zunanje politike ZSSR pa se izraža predvsem v tem, da notranji kvantitativni razvoj sili k odločitvam: znotraj in zunaj, v gospodarstvu, političnem življenju in v družbi sploh. Sedanja ravnotežja sil in odločitev bržkone ne bodo mogla trajati zelo dolgo. Toda kakšni bi utegnili biti izidi — to vprašanje ostaja povsem odprto.

Problemi preobrazbe socialne strukture sovjetske družbe*

V pol stoletja po prvi socialistični revoluciji v svetu je v ZSSR nastala in se utrdila popolnoma nova socialna struktura. Njena pglavlitna značilnost so prijateljski razredi in skupine delovnih ljudi z enotnimi ekonomskimi, družbenopolitičnimi in idejnimi interesi ter s skupno zainteresiranostjo za zgraditev komunizma. Pod določenim vplivom rasti proizvodnih sil v razmerah znanstvenotehnične revolucije pa se socialna struktura svojetske družbe neprestano spreminja. Splošna smer teh sprememb je brezrazredna družba, komunistična družba.

Na XXIII. kongresu KP SZ je bilo vprašanje preobrazbe socialne strukture označeno kot eno izmed osrednjih teoretičnih vprašanj, ki terjajo vsestransko obravnavo. Sovjetski marksisti-filozofi, sociologi, ekonomisti, zgodovinarji in pravniki zdaj aktivno preučujejo različne vidike tega vprašanja. V kolektivnih monografijah »Sociologija v ZSSR«, »Od socializma h komunizmu,« v petih zvezkih dela »Socializem in komunizem« in v številnih drugih delih je bilo problemom spreminjanja socialne strukture razvite socialistične družbe posvečeno mnogo prostora. V zadnjih letih so izšle knjige V. S. Semenova, S. A. Kugelja, V. G. Krotova, L. V. Fokina in O. J. Skaratana, M. A. Prockega in drugih avtorjev, ki so posebej posvečene raziskovanju sprememb v delavskem razredu, med kolhozniki, inteligenco, delavci storitvenih (terciarnih) dejavnosti itd. Reviji »Voprosy filosofii« in »Filosofskie nauki« redno objavljata članke ter recenzije domačih in tujih del o

* Referat na Posvetovanju urednikov filozofskih in socioloških revij socialističnih dežel v Jugoslaviji (Opatija, december 1967).

teh vprašanjih. Samo v reviji »Filosofske nauke« je v šestih številkah letnika 1966 izšlo sedem člankov, v treh številkah v letu 1967 pa troje člankov, ki analizirajo različne strani procesa spreminjanja družbenih odnosov v ZSSR.

Sovjetski sociologi in ekonomisti so sodelovali v diskusiji o tendencah razvoja delavskega razreda v kapitalističnih deželah na straneh revije »Problemi miru in socializma«. Pri tem so izrekli tudi vrsto misli o mejah in strukturi delavskega razreda v socialističnih razmerah.

Odločilno vlogo v razvoju preučevanja tega problema je imela mednarodna konferenca v Gražanih pri Pragi v juniju 1964. leta, ki je bila sklicana na pobudo češkoslovaških sociologov. Simpozij s temo: Dinamika socialne strukture socialistične družbe in problemi humanizma, ki je bil jeseni 1967 leta v Jugoslaviji in na katerem so sodelovali tovariši iz več evropskih socialističnih dežel, je še posebej usmeril pozornost k enemu izmed pomembnih vidikov problema. Rezultate tega simpozija zdaj obravnavajo v znanstvenih ustanovah in katedre visokošolskih zavodov, ki raziskujejo spremembe v socialni strukturi družbe.

V januarju leta 1966 je bila v Minsku vsesovjetska teoretična konferenca, posvečena socialni strukturi sovjetske družbe. Referati in poročila so bili že prej objavljeni v glavnih znanstvenih centrih (Moskvi, Leningradu, Sverdlovsku, Kijevu in Minsku). Založba »Nauka« bo izdala dva zvezka obdelanih in dopolnjenih prispevkov s te konference. V letu 1969 predvidevamo drugo tako vsesovjetsko konferenco pod pokroviteljstvom znanstvenega sveta za »zakovitosti razvoja družbenih odnosov v duhovnem življenju socialistične družbe« pri Akademiji znanosti ZSSR.

Značilno za preučevanje socialne strukture v zadnjih letih je, da so se začela teoretična razmišljanja opirati na konkretne sociološke raziskave. Poglavitne teme teh raziskav so: kulturno tehnični napredek delavskega razreda in kolhoznikov ter njegovo zbliževanje z inteligenco; spreminjanje poklicno-kvalifikacijske strukture delavskega razreda, kmetov in umskih delavcev; procesi družbene mobilnosti, to je prehajanje ljudi in njihovih otrok iz enih družbenih slojev v druge; napovedovanje (prognoziranje) sprememb socialne sestave kolektivov industrijskih podjetij, sovhovov in kolhozov itd. Ti problemi zavzemajo vidno mesto v hitro naraščajočem številu konkretnih socioloških raziskav. Koordinira jih znanstveni Svet za konkretne družbene raziskave pri Akademiji znanosti ZSSR.

Na tem področju so empirične raziskave tesneje kot marsikje drugod povezane s teorijo in so tako izredno pomembno

sredstvo pri preučevanju najpomembnejših teoretičnih problemov. Posebno pozornost vzbujajo pri tem naslednja vprašanja: uporabnost marksističnoleninistične opredelitve razredov za socialistično družbo; narava odnosov med razredi in družbenimi skupinami v socializmu, enotnost njihovih interesov in neantagonistična protislovja med njimi; kriteriji medrazrednih razlik in razlik znotraj razredov ter, v zvezi s tem, razmejitev delavskega razreda in inteligence; odnos med družbenorazrednimi in poklicnokvalifikacijskimi razlikami itd.

Poskusili bomo kratko prikazati stanje, v katerem se nahaja preučevanje teh problemov, vključno s spornimi vprašanji. Slednje je neogibno, saj ustvarjalna narava marksističnoleninistične teorije prihaja najbolj do izraza prav v diskusijah.

■ V sovjetski sociološki literaturi se soglasno priznava, da sedaj v ZSSR — v družbi, ki izravnava družbenorazredne razlike — obstajajo načelno novi razredi in družbene skupine. Zato je zgrešeno, če jih zamenjujemo z razredi prejšnjih družbenoekonomskih formacij, če ne vidimo novih odnosov med njimi — odnosov, za katere je predvsem značilna odsotnost antagonizmov. Z druge strani pa se velika večina raziskovalcev zoperstavlja poskusom »prehitevanja«, ki se kažejo v trditvah, da je socialistična družba že brezrazredna in da marksističnoleninistična opredelitev razredov zanjo ni uporabna. Zdi se nam, da je opredelitev razredov, ki jo je dal Lenin v »Veliki pobudi«, splošne narave. Kaže namreč na koren razlik med razredi v njihovem mestu v sistemu proizvodnih odnosov. Pri tem so upoštevani vsi elementi proizvodnih odnosov (oblike lastnine proizvodjalnih sredstev, vloga v družbeni organizaciji dela, mesto v sistemu delitve proizvodnih dobrin). Tako se je treba lotiti tudi raziskovanja strukture socialistične družbe. Kar pa zadeva leninsko sklepanje o možnosti izkoriščanje enega razreda po drugem, je treba upoštevati, da možnost še ni dejanskost in da je ves sistem razrednih odnosov v socializmu usmerjen k temu, da bi se ta možnost ne uresničila.

Zdi se nam nepravilno speljati vse značilnosti, ki določajo razrede, samo na razlike glede na odnose do proizvodjalnih sredstev. Odsotnost teh razlik med velikimi skupinami ljudi (delavci, uslužbenci, inteligenca), ki so zaposleni v splošno ljudskem sektorju proizvodnje, ravno pomeni, da stopa v ospredje kot izvor in kriterij družbenih razlik različna

vloga v družbeni organizaciji dela. Tu je ključ za razumevanje mnogih spornih vprašanj.

Dobro so znani, npr., poizkusi nekaterih sociologov socialističnih dežel, »spoprijateljiti«, združiti Leninovo teorijo razredov in teorije družbene stratifikacije, sposojene iz sodobne buržoazne sociologije. To delajo takole: razredne razlike zreducirajo na razlike v oblikah lastnine; odkrivajo, da le-te postopno izgubljajo svoj pomen, *zato* pa da je treba »dopolniti« sliko razredne delitve s sliko »družbene stratifikacije«. Kot merilo za delitev družbe na sloje uporabljajo kakšno značilnost, ki da nima zveze z značilnostmi razredne delitve — npr. višino dohodka, udeležbo pri upravljanju in s tem pri politični moči (»power«) itd.

Ti poskusi so teoretično nevzdržni že zato, ker so razlike med sloji — to je razlike znotraj razredov — po svoji naravi v načelu enake kot razlike med razredi: prve in druge določajo po mestu ljudi v sistemu proizvodnje. Razlike glede na izvor in višino dohodkov — to je razlike v sferi delitve — so neposredno vsebovane v Leninovi opredelitvi razredov. Razlike glede na naravo dela in na udeležbo v upravljanju pa so določene z različno vlogo raznih slojev v družbeni organizaciji dela.

Drugo vprašanje, ki je povezano s pojmovanjem razrednih razlik, je vprašanje o mejah delavskega razreda v socializmu. V sovjetski sociološki literaturi to vprašanje različno osvetljujejo. Številni avtorji, ki zreducirajo vse značilnosti razreda na eno samo — odnos do proizvodnih sredstev —, so pripravljeni vključiti v sestavo delavskega razreda v socializmu vse kategorije delovnih ljudi, ki delajo v okviru splošne ljudske lastnine; po njihovem sodijo k delavskemu razredu vsi uslužbenci in strokovnjaki v državnih podjetjih in ustanovah.

Drugi avtorji pojmujejo delavski razred nekoliko ožje; k delavcem prištevajo vse osebe v proizvodnji, med drugim vso inženirskotehnično inteligenco. Le-ti razčlenjujejo sovjetsko inteligenco na tri dele: en del sodi k delavskemu razredu, drugi h kolhoznikom, tretji pa je posebna družbena skupina (zdravniki, učitelji, delavci državnih upravnih organov, novinarji, umetniki itd.).

Vendar v sovjetski sociološki literaturi prevladuje tretje gledišče, s katerim soglaša tudi avtor članka. Po našem mnenju vključuje delavski razred tudi v sodobnih razmerah le tiste delavce, ki se ukvarjajo s pretežno fizičnim delom na podlagi splošne ljudske lastnine; umski delavci pa ne sodijo v delavski razred, temveč so posebna skupina *uslužbencev* in *strokovnjakov* (specialistov).

Teoretična podlaga takega pojmovanja je naslednja: če imajo družbene skupine enak odnos do proizvodjalnih sredstev (kot ga imajo delavci, uslužbenci in strokovnjaki, zaposleni v državnih podjetjih in ustanovah), postanejo razlike glede na naravo dela in s tem glede na mesto v družbeni organizaciji dela najpomembnejše merilo družbenih razlik. Uporaba tega merila omogoča, med drugim, razlikovati med takima družbenima skupinama, kot so uslužbenci v trgovini in administraciji (nestrokovnjaki) in inteligenca (strokovnjaki). Obe družbeni skupini delata v okviru splošne ljudske lastnine (razen relativno majhnega števila strokovnjakov in uslužbencev, ki so zaposleni v kolhozih) in se ukvarjata z umskim delom; razlikujeta pa se po naravi umskega dela: slednje je pri strokovnjakih bolj kvalificirano in ustvarjalno ter zato praviloma zahteva srednjo ali višjo izobrazbo.

V zvezi z določitvijo kriterija družbenorazrednih razlik se pojavlja tudi vprašanje odnosa med socialnimi razlikami in razlikami glede na poklice in kvalifikacije. Povsem očitno je osnovno dejstvo, da se pod vplivom znanstvenotehničnega napredka in razvoja proizvodjalnih sil poklicna in kvalifikacijska struktura zelo spreminjata. Poglavitne smeri teh sprememb: hitro izginja skupina delavcev brez poklica, ki je tudi sedaj še zelo številna (posebno na vasi); izginjajo poklici z nizko kvalificiranim in težkim ročnim delom; spreminja se »repertoar«¹ poklicev in številčni odnosi med posameznimi poklicnimi skupinami; zvišuje se kvalifikacija znotraj obstoječih poklicev itd. Kakšen pomen imajo te spremembe v poklicnotehnični delitvi dela za spremembe družbenorazredne delitve dela?

Za razumevanje tega vprašanja je bila najbolj pomembna diskusija leta 1963 v reviji »Voprosy filosofi«. Večina udeležencev diskusije je zavrgla predstave, ki so jih zagovarjali nekateri znanstveniki, češ da bodo v bližnji prihodnosti družbena delitev dela in poklici odmrli; da socialne in poklicne meje izginjajo istočasno in da menjavanje dela že zdaj zamenjuje dosedanje delitev dela. Stvarnost teh predstav, ki imajo nadih voluntarizma in utopizma, ne potrjuje. Osrednja tendenca razvoja družbene strukture sodobne sovjetske socialistične družbe — tendenca k polni družbeni enorodnosti, k izravnavanju razlik med družbenimi skupinami — na sedanji stopnji ne zahteva odmiranja poklicnotehnične delitve dela. Zbližanja vseh razredov in družbenih skupin socialistične družbe tudi po izobrazbeni ravni in intelektualni nasičenosti dela ni mogoče doseči brez nadaljnjega razvoja družbenih proizvodjalnih sil in s tem brez naraščajoče specializacije tako v znanosti kot v praktični dejavnosti. Toda ta proces je dialektičen: ker poteka *specializacija* in z njo povezana

profesionalizacija dela ob stalno dvigajoči se izobrazbeni ravni vseh delavcev, vedno boljši znanstveni pripravi ter kvalifikaciji in s tem ob njihovem zblževanju glede na naravo dela in višino plačila zanj — bo s tem hkrati pomenila razvoj k družbeni enakosti, k družbeni integraciji.

■

Poglavitni med procesi spreminjanja družbene strukture v ZSSR so zdaj procesi zblževanja delavskega razreda in kmetov ter zblževanja teh razredov z inteligenco. Pri preučevanju razlik med delavskim razredom in kmeti priteguje največ zanimanja zblževanje obeh oblik socialistične lastnine. Kolhozniki v ZSSR delajo tako v okviru splošne ljudske lastnine (zemlja pripada državi) kot v okviru kolektivne lastnine. Osnovna proizvodna sredstva, tako imenovani nedeljivi skladi, s katerimi razpolaga kolhoz, so po svoji naravi še zdaj zelo blizu splošni ljudski lastnini, saj posameznik pri odhodu iz kolhoza ne dobi izplačanega deleža, ki mu pripada v nedeljivih skupnih skladih. Ob gospodarski reformi se še bolj razvijajo blagovnodenarni odnosi, pri čemer imajo tako v kolhozih kot v drugih podjetjih vedno večji vpliv take gospodarske spodbude, kot so tržna realizacija proizvodnje, dobiček idr. Zato se zblževanje kolhozov z državnimi podjetji (predvsem s sovhozi, ki so jim najbližji) zdaj preučuje kot dvostranski proces in ne več le kot približevanje kolhozov sovhozom. Večanje možnosti kolektivov državnih podjetij, da določajo planske naloge, da imajo neposredne tržne zveze z drugimi podjetji in organizacijami, trgovskimi na primer, da izrabljajo del dobička za potrebe kolektiva itd., pomeni, da se nekatere pozitivne značilnosti skupinske, kolektivne lastnine razvijajo tudi v okviru splošne ljudske lastnine. Delavski razred in kolhozniki se zblžujejo tudi na področju delitve družbenega proizvoda. V zadnjih letih opazamo hitrejšo rast dohodkov vaškega prebivalstva in s tem zblževanje razredov glede na višino dohodkov. Nadaljnje zblževanje kolhoznikov in njim najbližjega dela delavskega razreda — delavcev v sovhozih — tako po višini kot po obliki prejemanja dohodkov pomeni tudi uvedba pokojninskega zavarovanja kolhoznikov, zagotovljenega minimuma plačila v denarju, plačanih dopustov in sistema socialnega zavarovanja. Septembrski plenum CK KP SZ (leta 1967) je s tem v zvezi sprejel pomembne dopolnilne ukrepe, katerih pomen se bo v celoti pokazal v letu 1968.

Problem odpravljanja razrednih razlik med delavstvom in kolhozniki se v sovjetski sociološki literaturi obravnava v neločljivi zvezi s problemom odpravljanja razlik med me-

stom in vasjo. Razrešitev te izredno pomembne svetovnozgodovinske naloge zahteva, da presežemo ne le razlike med dvema oblikama lastnine, temveč tudi pomembne razlike v naravi dela in delovnih razmerah med industrijo in kmetijstvom, med življenjskimi razmerami in navadami mesta in vasi. Med poslednjimi je prvorazrednega pomena zasebna ohišnica, ki jo ima večina družin kolhoznikov, delavcev in uslužbencev, ki živijo na vasi. Ohišnica daje tem družinam precejšnje dohodke, vključuje jih v blagovne odnose s trgovino, bistveno vpliva na način življenja. Zgrešeni ukrepi voluntaristične narave v preteklosti, ki so hoteli umetno izkoreniniti ohišnico, so povzročili škodo, partija jih je obsodila in bili so odpravljeni.

Zasebno ohišnično gospodarstvo mora odmirati po naravni poti v isti meri, kot bo zaradi višjih dohodkov od družbenega gospodarstva in razvoja trgovine postajalo za kolhoznike in delavce, živeče na vasi, ekonomsko nerentabilno. Ekonomska vloga ohišnice, njen vpliv na način življenja, kulturo in psihologijo ljudi na vasi do sedaj še nista dovolj raziskana s sociološkega vidika, čeprav so te raziskave zelo pomembne za znanstveno uravnavanje teh procesov.

Zbliževanje fizičnih in umskih delavcev se v sovjetski literaturi obravnava večidel kot zbliževanje delavskega razreda in inteligence, kajti na vasi poteka ta proces nekoliko počasneje in je manj preučen kot v mestu.

Podlaga zbliževanja delavcev s strokovnjaki so tehnični napredek, zviševanje tehnične ravni delavcev, njihovih kvalifikacij, strokovnega znanja in splošne izobrazbe. Vsi ti dejavniki pomenijo v svoji medsebojni povezanosti spreminjanje narave dela, zvišujejo delež umskih naporov pri delu, zbližujejo delo delavcev z delom strokovnjakov s srednjo izobrazbo — tehnikov, včasih pa tudi inženirjev. Pomembno vlogo v tem procesu pa ima tudi vpliv dejavnikov, ki so značilni prav za socialistično družbo. K takim lahko prištevamo nadaljnji razvoj socialistične demokracije, vključevanje čedalje večjega števila delavcev neposredno v upravljanje podjetja in vse družbe, bogatenje kulture delavcev in njihovo izrabljanje naraščajoče množine prostega časa za izobraževanje, za sodelovanje v znanstvenotehnični in umetniški ustvarjalnosti ter v družbenih organizacijah (ta problem je postal pomemben v zvezi s preходом na petdnevni delovni teden).

Ker se kulturna raven in strokovna izobrazba strokovnjakov tudi zvišujeta, lahko premostimo razlike med delavci in inteligenco le, če se kulturnotehnična raven delavcev v primerjavi z ravni strokovnjakov zvišuje *pospešeno*. Sedaj ima že več kot polovica delavskega razreda Sovjetske zveze nepopolno srednjo in srednjo (ter višjo) splošno izobrazbo;

med mladino delavskega razreda v velikih mestih pa fantje in dekleta s končano srednjo šolo že prevladujejo. Prehod k splošno obvezni srednji šoli, ki bo v glavnem končan v letu 1970, bo pripeljal do tega, da bo v vrste delavstva in kolhoznikov dotekala mladina, ki po svoji splošni izobrazbi ne bo zaostajala za strokovnjaki z dokončano srednjo tehnično šolo (tehnikumom).

Raziskovalci procesa zviševanja kulturnotehnične ravni delavcev so sedaj posebej pozorni na *protislovja* tega procesa. Tako, na primer, raven splošne izobrazbe mladih delavcev običajno presega raven njihove poklicne usposobljenosti; večina mladih delavcev prihaja namreč v podjetja mimo sistema poklicnotehničnega izobraževanja. Primeri, da mladi delavci z dovršeno desetletko opravljajo dela, ki ne zahtevajo tako visoke izobrazbe, niso redki. V kolektivnem delu leningrajskih sociologov »Človek in njegovo delo« je to protislovje podrobno empirično sociološko obdelano. Protislovje se lahko razreši le z izboljšanjem sistema poklicnotehničnega izobraževanja kot vmesnega člena, povezujočega splošno izobrazbo z delovnimi navadami in zahtevami, ki jih postavlja delavcu razvijajoča se tehnika.

Najbolj očiten izraz zbliževanja delavcev in strokovnjakov v SZ je pojav in hitro naraščanje sloja *delavcev-izobražencev*. To so delavci, ki imajo bodisi srednjo — včasih tudi višjo — strokovno izobrazbo bodisi srednjo splošno izobrazbo in pomembno tehnično usposobljenost, ki so si jo pridobili v podjetjih pri upravljanju zapletenih mehanizmov in tehnoloških procesov. Njihovo delo je hkrati fizično in umsko, ob vodilni vlogi slednjega. V tehnično najboljše opremljenih podjetjih obsega ta sloj tudi že tretjino delavcev. — V številnih študijah, ki preučujejo ta sloj delavstva (glej, na primer, članek I. P. Gogoljuhina v reviji »Filosofskie nauki«, 1963/4) uralski sociologi utemeljeno sklepajo, da imamo v delavcih — izobražencih podobo bodočega delavca, vsestransko razvitega člana komunistične družbe.

■

Odpravljanje razrednih razlik je v bistvu družbenoekonomski proces, saj te razlike določa sistem proizvodnje. Vendar pa medsebojna povezanost *baze* in *nadgradnje*, to je proizvodnih odnosov in politične ter ideološke nadgradnje, povzroča, da slednja bistveno vpliva na spreminjanje socialne strukture.

Sovjetski raziskovalci pri preučevanju vseh navedenih problemov to upoštevajo. Tako v vseh delih, začeni s kolektivno monografijo »Dvig kulturnotehnične ravni sovjetskega

delavskega razreda» (Moskva 1961, glavni urednik M. T. Jovčuk, dopisni član Akademije znanosti ZSSR), pri preučevanju dviganja kulturnotehnične ravni posvečajo posebno pozornost vlogi socialističnega tekmovanja, komunistične zavesti in njenega izražanja v odnosu do dela ter v udeležbi v znanstvenotehnični ustvarjalnosti. Med številnimi vidiki tega problema moramo podčrtati dva najbolj pomembna. To je, prvič, vedno večja udeležba širokih množic delovnih ljudi pri upravljanju proizvodnje, vseh družbenih zadev, države. Nadaljnji razvoj in izpopolnjevanje socialistične demokracije se kaže v večji družbeni aktivnosti delavcev, kolhoznikov, uslužbencev, inteligence, v večjih pravicah družbenih organizacij. Prehod k novi ureditvi planiranja in materialne spodbude v industriji in gradbeništvu pomeni bistveno zvečanje pravic podjetja pri določanju proizvodnega programa, pri izrabljanju dela dobička za izplačilo nagrad (premijs) in izboljšanje materialnih življenjskih razmer kolektiva. S tem dobivajo večje možnosti za udeležbo pri upravljanju družbene organizacije podjetij, tovarn in gradbišč.

Večja družbena aktivnost delavcev in večja udeležba pri upravljanju je prvorazrednega pomena za zbližanje tistega dela inteligence, ki se poklicno ukvarja z *organizatorsko* vodstveno dejavnostjo, z delavci, kmeti, uslužbenci in večino inteligence, ki se ukvarjajo z izvršilnim delom, posvečajo pa del svojega prostega časa družbeni dejavnosti. S tem v zvezi v sovjetski sociološki literaturi kritizirajo poskuse, da bi razglasili vodilne kadre, ki so izšli iz ljudstva in mu služijo, za »birokracijo«, »posebi razred« itd. V razmerah socialistične demokracije so ljudske množice na čelu z delavskim razredom pravi gospodar dežele in vodijo vsakodneven boj z birokratskimi tendencami in njihovimi konkretnimi nosilci. Problem nadaljnje humanizacije socialističnih družbenih odnosov, ki ga obdelujejo sociologi iz mnogih socialističnih dežel, zelo zanima tudi sovjetske raziskovalce: osnovno pot za njegovo rešitev vidijo v zvečanju vloge ljudskih množic pri upravljanju družbenih zadev. Hkrati s tem pa razvoj naše družbe zgovorno priča, kako utopične in odtrgane od prakse so ideje, ki jih zagovarjajo nekateri teoretiki — da je mogoče upravljati razvito socialistično družbo brez bolj ali manj stalnih političnih, gospodarskih, vojaških ideoloških in drugih vodstvenih kadrov, izhajajočih iz vseh družbenih razredov, izpopolnjujočih svojo strokovno in splošno izobrazbo, takih, ki pod ljudskim nadzorstvom zvesto služijo svojemu ljudstvu.

Drugič, velik pomen za to, da se pospeši gibanje socialistične družbe k polni družbeni enorodnosti (homogenosti), ima prehajanje, premeščanje ljudi (in njihovih otrok) iz enih poklicnih socialnih skupin v druge. Gre za problem *socialne*

mobilnosti. Poglavitni tokovi socialne mobilnosti so povezani s prehodom iz vasi v mesto, s prehodom od fizičnega k umskemu delu; delež mestnega prebivalstva in delež umskih delavcev med zaposlenimi narašča. Tudi za te procese so značilna zelo pomembna protislovja, ki zahtevajo, da jih skrbno konkretnosociološko raziskujemo in tako ustvarimo trdno podlago za praktične ukrepe pri upravljanju družbenih premikov.

Tako je, na primer, na mnogih področjih stihijni odtok mladine iz vasi v mesta večji, kot to dopušča tempo mehanizacije in elektrifikacije kmetijstva; posledica tega so »staranje«
zaposlenega vaškega prebivalstva in velike težave v razvoju kmetijske proizvodnje. V sociološki literaturi in publicistiki (glej, npr., članke A. Janova v časopisih Komsomolskaja pravda in Literarna gazeta) predlagajo različne ukrepe za ureditev tega procesa in za to, da bi zagotovili zadosten dotok mladih mehanikov, učiteljev, kulturnih delavcev, medicinskega osebja itd. na vas.

Druga najpomembnejša smer socialne mobilnosti je povezana s hitrejšim naraščanjem armade umskih delavcev, posebej strokovnjakov, inteligence. Če je tu lažje skrbeti za pravilna sorazmerja rasti, ker je sprejem v šole, ki izobražujejo strokovnjake, omejen v skladu s planom — pa ima toliko večjo družbeno vlogo način izbora in sprejemanja v te šolske zavode.

Preučevanje vsega spleta družbenih procesov, ki so povezani z oblikovanjem inteligence, zato ni izredno zanimivo le za teorijo, temveč je pomembno tudi za prakso, za uravnavanje teh procesov. Sem sodijo: življenjski načrti mladine, poti do njihovega oblikovanja in uresničenja; odvisnost teh načrtov od socialnih razlik; družbena vloga natečajev za sprejem v srednje strokovne zlasti pa višje in visoke šole; vzroki osipa študentov med leti študija in nadaljnji življenjski načrti absolventov visokih šol; poti oblikovanja vodilnih kadrov na vseh področjih gospodarstva in kulture. Celoto teh procesov so preučevali v Sverdlovsku (glej knjigo »Življenjski načrti mladine, Ur. GU 1966; članek: Socialni izvor mlade sovjetske inteligence«, »Voprosy filosofii«
1966/7, članek »Natečaj«
v časopisu »Izvestija«, 9. XII. 1967, idr.).

Kot kažejo raziskave v Novosibirsku in Ufi, se življenjski načrti absolventov srednjih šol, ki pripadajo različnim družbenim skupinam, le neznatno razlikujejo med seboj. Toda razlike le obstajajo in ob uresničevanju življenjskih načrtov še naraščajo. Po naših podatkih sedaj v velikih mestih poprečno vsak tretji mlad človek, ki je zrastel v delavski družini, postane strokovnjak; izmed fantov in deklet, zraslih v družinah strokovnjakov, pa jih kar tri četrtine ali celo več

gre po »stopinjah očetov«. Vendar pa, po našem mnenju, socialne strukture študentov v razviti socialistični družbi ne smemo uravnavati z uvajanjem neenakopravnih sprejemnih pogojev, temveč s posebno pomočjo delavski, zlasti pa vaški mladini pri pripravah za študij na visokih šolah. Treba je opozoriti, da je bilo doslej v ZSSR še relativno malo raziskav, ki bi bile posvečene socialni mobilnosti v vseh njenih vidikih; zato bo tehtnejša ocena vloge tega dejavnika mogoča in nujna v prihodnosti.

■

V zadnjem desetletju se tako v ZSSR problem spreminjanja socialne strukture socialistične družbe bolj aktivno in bolj plodno preučevanje kot prej. Toda pred nami je še veliko veliko dela: pri tem, da bomo zajeli vse strani stvarnega procesa, pri zbiranju in uporabi konkretnosociološkega gradiva, pri metodologiji in metodiki empiričnih raziskav, pri njihovem teoretičnem posploševanju. Koristne in zanimive skušnje sociologov iz drugih evropskih socialističnih dežel pri tem še premalo izrabljamo. Upravičeno lahko menimo, da tudi naše izkušnje še daleč niso dovolj poznane in izrabljene med znanstveniki bratskih dežel.

Eden od vzrokov za tako stanje je pomanjkanje tesnejših vezi in, v tem okviru, pomanjkanje informacij. Zdi se nam, da je že dozorel čas za širše in stalne stike znanstvenikov socialističnih dežel ter za raziskave po skupnih programih (ki bi upoštevali razliko v posameznih deželah). Veliko vlogo pri krepitvi stikov bi morale imeti revije in založbe. Pravočasno in dovolj popolno recenziranje tovrstne literature v filozofskih in socioloških revijah socialističnih dežel, prevajanje najpomembnejših del v druge jezike — vse to bo prispevalo k aktivizaciji znanstvene misli in k razkrivanju tako splošnih zakonitosti razvoja socialne strukture družbe pri utrjevanju socializma, njegovem razvoju in neizogibnem preraščanju v komunistično družbo kot tudi posebnih značilnosti tega procesa v vsaki od socialističnih dežel.

prevedel: Marko Kerševan

Jože Goričar

Pomisleki ob Rutkevičevem članku

Proučevanje socialne strukture, zlasti pa tistega njenega področja, ki ga obravnava Rutkevičev članek in ki mu pravimo tudi socialno-ekonomska slojevitost (stratifikacija), seveda ne more mimo lastnine produkcijskih sredstev. Okrog le-te kot temeljnega produkcijskega odnosa so razporejeni najrazličnejši socialni sloji v vsaki globalni družbi, predvsem pa družbeni razredi. Tudi Rutkevič izhaja iz tega temeljnega produkcijskega odnosa današnje sovjetske družbe; vendar pa tako, kakor da bi bili njegova vsebina in narava popolnoma dognani, nesporni in bi ju v takšni konceptiji, kakršno nam implicitno posreduje, soglasno priznavali najmanj vsi družboslovci marksisti. Za Rutkeviča sta vsebina in narava »splošno ljudske lastnine« očitno dognani in o njiju ni kaj razpravljati, saj je ta oblika lastnine tista, ki pogaja in vzdržuje »priateljske razrede in skupine delovnih ljudi z enotnimi ekonomskimi, družbenopolitičnimi in idejnimi interesi ter s skupno zainteresiranostjo za graditev komunizma«.

V sodobnih ekonomskih strukturah pa je v ospredju — poleg splošno ljudske, oziroma družbene — tudi še državna lastnina produkcijskih sredstev. Zaradi tega bi kazalo v razpravi o socialno-ekonomski slojevitosti katerekoli socialistične družbe — tedaj tudi sovjetske — najpoprej razmejiti ti dve obliki lastnine produkcijskih sredstev. Takšne ali drugačne, državne ali družbene oblike lastnine namreč ne določajo in ne vzdržujejo politične, ustavnopravne ali družboslovne deklaracije; določa in vzdržuje jo edinole narava vsakokratnih obstoječih produkcijskih odnosov. Prav ti produkcijski odnosi — in samo ti — pa tudi povzročajo, da se njihovi protagonisti dele na različne družbenoekonomske sloje, med katerimi so

najpomembnejši družbeni razredi. Leninova opredelitev razredov je kot pripravno analitično sredstvo lepo uporabna za ugotavljanje socialno-ekonomske slojevitosti v sodobnih, tudi socialističnih družbah. Pripravno sredstvo je zategadelj, ker je obenem tudi analitično orodje za preučevanje narave obstoječega osnovnega produkcijskega odnosa, tistega, katerega pravni izraz je lastnina produkcijskih sredstev. Saj drugače tudi ne more biti, ko pa gre za definicijo *razredov*, ki so — kot je znano — *protagonisti* prav tega produkcijskega odnosa. To dejstvo Rutkevič sicer verbalno priznava, vendar pa z definicijo, o kateri govorimo, ne zna ali pa noče ravnati v skladu z zahtevami znanstvene metodologije. Pot empirične ali, kakor pravi, konkretne raziskave tega vprašanja bi bila metodološko korektna edinole tedaj, če bi proučili *razlike* med ustreznimi družbenimi skupinami v dani globalni družbi glede na posamezne elemente, iz katerih je sestavljena Leninova definicija razredov.

Če bi Rutkevič tako ravnal, bi zelo verjetno moral priti vsaj to tehle spoznanj: da je sovjetska »splošno ljudska lastnina« — če že ne identična — vsaj močno podobna državní, etatistični lastnini produkcijskih sredstev, takšni tedaj, kakršno srečujemo danes tudi v drugih globalnih družbah, ne glede na razlike v njihovi družbenoekonomski ureditvi; da obstaja v Sovjetski zvezi družbeni sloj, ki je glede na nekatere elemente omenjene Leninove definicije razredov — če že ne identičen — pa vsaj močno podoben tistim družbenim slojem v današnjih razvitih deželah, ki jih nekateri označujejo preprosto za birokracijo, drugi pa za tehno-birokratski družbeni sloj ali pa celo za razred; da imajo delavci v takšni ekonomski strukturi še močna obeležja razreda mezdnih delavcev, zakaj ravno omenjeni družbeni sloj jim s funkcijami, ki jih opravlja, onemogoča svobodno razpolaganje tako s pogoji kakor tudi z rezultati njihovega dela.

Prav ta spoznanja pa bi morala rabiti za hipotetično izhodišče pri empiričnem raziskovanju socialno-ekonomske slojevitosti v katerikoli socialistični deželi. Le po tej poti bi tudi resnično lahko »tesneje kot marsikje drugod« povezali marksistično teorijo z empiričnim raziskovanjem.

Prav nič ne nasprotujemo kritiki zapadnih teorij o socialni stratifikaciji s stališča marksistične družbene misli. Seveda pa morata biti pri tem tako kritik kakor kritika dosledna. To pa pri Rutkeviču pogrešamo. Čeprav se po eni strani huduje na tiste sociologe socialističnih dežel, ki skušajo združiti Leninovo teorijo razredov s teorijo družbene stratifikacije »sposojene iz sodobne buržoazne sociologije«, zapada sam v isti greh. Trdi namreč, da »vključuje delavski razred tudi v sodobnih razmerah le tiste delavce, ki se ukvarjajo

s pretežno fizičnim delom (podčrtal J. G.) ... « Ali ni ta trditev — morda nehote — tudi »sposojena« od tistih ameriških sociologov, ki sodobni delavski razred natanko tako definirajo, zato da bi lahko šteli »white collars« (skupino uslužbencev in strokovnjakov po Rutkeviču), zaposlene v materialni proizvodnji, za posebno skupino oziroma plast, ki se bistveno razlikuje od delavskega razreda? Kolikor vemo, ima ta teorija, vsaj v ZDA, celo določene politične implikacije v tamkajšnjem delavskem gibanju; vpliva pa tudi na strukturo ameriških sindikatov.

Rutkevič obravnava Leninovo definicijo razredov bolj kot častitljivo relikvijo in ne kot ostro analitično orodje za proučevanje socialno-ekonomske slojevitosti v svoji deželi. Ker takšnih relikvij ni jemati pretirano natančno, reproducira njene posamezne elemente pač bolj po svoje. Tako sicer pravilno ugotavlja, da kaže omenjena definicija »na korenine razlik med razredi v njihovem mestu v sistemu proizvodnih odnosov« in pa da so »pri tem upoštevani vsi elementi proizvodnih odnosov«. Te elemente pa (v oklepaju) reproducira kot »oblike lastnine proizvajalnih sredstev, vlogo v družbeni organizaciji dela, (in pa) mesto v sistemu delitve proizvodnih dobrin«. Takšna reprodukcija je hudo površna in zaradi tega metodološko nedopustna. Pri elementih Leninovoege analitičnega instrumenta namreč ne gre za »obliko lastnine...«, marveč za *razlike med velikimi skupinami ljudi glede na njihovo:*

- mesto v zgodovinsko določenem (v našem primeru sovjetskem) načinu družbenega gospodarstva,

- odnos do produkcijskih sredstev (ki je povečini izoblikovan in utrjen v zakonih),

- vlogo v družbeni organizaciji dela,

- delež pri družbenem bogastvu in način pridobivanja tega deleža.

Zlasti se je Rutkevič oddaljil od Leninove misli pri zadnjem elementu, ko govori o »mestu v sistemu delitve proizvodnih dobrin«, kar je seveda čisto nekaj drugega kakor pa *razlika* med velikimi družbenimi skupinami glede na njihov *delež pri družbenem bogastvu* in glede na *način pridobivanja tega bogastva*. Prav tako nedopustno površno ravna Rutkevič tudi s predzadnjim elementom definicije, ko ugotavlja: »Če imajo družbene skupine enak odnos do proizvajalnih sredstev (kot ga imajo delavci, uslužbenci in strokovnjaki, zaposleni v državnih podjetjih in ustanovah)« — to pa je za globalno družbo, o katere socialno-ekonomski slojevitosti poroča Rutkevič, vsaj močno dvomljivo in takšna apodiktična trditev naravnost kliče po empiričnem, »konkretnem« preizkusu — »postanejo razlike glede na naravo dela in s tem glede na mesto v družbeni organizaciji dela najpomembnejše merilo

družbenih razlik.« Lenin v svoji definiciji družbenih razredov nikjer ne govori ne o mestu v družbeni organizaciji dela in tudi ne o naravi dela, marveč o *vlogi v družbeni organizaciji dela*, kar pa je seveda čisto nekaj drugega. Ravno z izvajanjem te svoje vloge (funkcije, če hočete) upravljalvskega sloja v etatističnih družbah ločujejo producente od pogojev in produktov njihovega dela in jih zato objektivno držijo v položaju mezdnih delavcev.

Takšna metodološka površnost povzroča, da so tudi druge Rutkevičeve trditve vsaj dvomljive; vzeli bi jih lahko kvečjemu za bolj ali manj verjetne — zdaleč pa še ne za potrjene — hipoteze pri morebitnih empiričnih proučevanjih obravnavanega problema. Vzemimo na primer trditve o »prijateljskih razredih in skupinah«, ki jo beremo v sovjetski družboslovni in politični literaturi vsaj že od leta 1938 naprej (stalinska ustava). Prijateljstvo, kakor ga nahajamo v kontestu Rutkevičevega članka, sploh ni sociološka, marveč je politično propagandna kategorija; toliko bolj, če so za ohranjanje takšnega prijateljstva potrebni različni vzvodi političnega in ideološkega prisiljevanja (pri ohranjanju »prijateljstva in bratstva« v mednacionalnih odnosih med socialističnimi državami pa se zadnji čas pojavljajo celo vzvodi vojaškega prisiljevanja).

Sociološko gledano, se kaže prijateljstvo kot eden najbolj kohezivnih in integrativnih odnosov v vsakem družbenem okolju. Če vztrajamo pri trditvi o »prijateljstvu med razredi in skupinami« v dani globalni družbi, bi morali najpoprej pokazati — sklicujoč se na gradivo, zbrano po pravilih metodologije in tehnike empiričnega proučevanja — na obstoj dejavnikov tako definiranega in sociološko primerno operacionaliziranega prijateljstva kot konjunktivnega družbenega odnosa. Šele potem, ko bi nesporno ugotovili takšne dejavnike, bi lahko znanstveno upravičeno kazali na »prijateljske razrede...«.

Podobno je tudi z Rutkevičevo trditvijo o »zbliževanju delavskega razreda in inteligence«. V okoliščinah sodobne tehnologije potekajo povsod po svetu procesi takšnega zbliževanja med delom delavskega razreda in (tehniške) inteligence. Seveda pa je treba za to, da se sploh lahko znanstveno pogovarjamo o teh procesih, vsaj hipotetično definirati (se pravi operacionalizirati) njihovo sociološko vsebino. Verjetno kaže Rutkevič s procesi zbliževanja delavskega razreda in inteligence na zmanjševanje ali pa morda celo na zginevanje tako imenovane socialne distance med tema družbenima slojema. Kolikor resnično tako misli, bi moral pokazati — spet na podlagi empiričnega gradiva — tako na začetno stanje, od katerega naprej raziskuje te procese, pokazati bi tedaj moral

na socialno distanco samo in na dejavnike, ki jo ohranjajo oziroma so jo ohranjali, kakor tudi na dejavnike, ki pogojujejo zdajšnje procese zmanjševanja ali celo izginjanja te distance. O vsem tem v Rutkevičevem članku ni besede. Popolnoma manjka tudi znanstvena argumentacija mnogih trditev, predvsem pa takšna argumentacija, ki bi izhajala iz empirično preverjenega in preverljivega gradiva o dogajanju v današnji sovjetski družbi.

Skratka, za marsikatero trditev v obravnavanem članku bo najbrž kar veljala misel, ki jo je Rutkevič, sicer v drugi zvezi, sam zapisal: »Stvarnost teh predstav, ki imajo nadih voluntarizma in utopizma, ne potrjuje.«

brez ovinkov

RAZISKOVALNO DELO — DEKLARACIJE IN PRAKSA

*Ob skupščinski razpravi o družbeno-ekonomskih
izhodiščih za oblikovanje dohodkov in kritje po-
treb splošne porabe v letu 1969.*

Usklajevanje izdatkov in dohodkov proračuna je izredno težavno delo. Letos smo se odločili, da odpravimo nekatere anomalije, ki nas spremljajo že vrsto let — predvsem pri financiranju šolstva, večje pa so tudi potrebe narodne obrambe, javne varnosti in socialne politike. Predvideni izdatki dokaj presegajo sredstva, s katerimi za zdaj razpolagamo, in skupščina je imenovala komisijo z nalogo, da razliko med sredstvi in izdatki proračuna kar najbolj uskladi.

Do tod je vse lepo in prav. Vendar moramo pri izvajanju politike upoštevati tudi družbene dogovore, do katerih smo prišli po osestranskih razpravah. To načelo pa je skupščinska komisija pri oceni financiranja raziskovalnega dela zanemarila.

Pri tako napetem razmerju med dohodki in izdatki je razumljivo, da je marsikdo prikrajšan. Vendar gre za to, za koliko je kdo prikrajšan. In ker se pač vse prepogosto dogaja, da je ravno raziskovalno delo tisto, »ki lahko počaka«, se moramo zavedati, kakšne bodo posledice.

Če se zavestno odpovemo ustreznemu financiranju raziskovalnega dela z družbenimi sredstvi, zavedajoč se posledic, je to težko. Še huje pa je, če to storimo, ne da bi se zavedali posledic, ter skušamo same sebe potolažiti z obrabljeno frazo. In prav to je tisto, kar najbolj moti v dokumentu komisije.

Razlika med deklaracijami, sklepi in prakso je v tem primeru značilna. Spomnimo se nekaterih deklaracij!

»Federacija, republike in druge družbene skupnosti naj v skladu z naraščanjem sredstev, s katerimi razpolagajo, stabilneje planirajo sredstva za znanstvenoraziskovalno delo.« (Resolucija o znanstvenoraziskovalnem delu zvezne skupščine, 26. januar 1965, Ur. List SFRJ, št. 5/65, točka 5.)

... »Družbena sredstva za raziskovalno delo naj bodo v stalnem in rastočem odnosu z narodnim dohodkom. To načelo naj bo osnova tako za izdelavo naše dolgoročne raziskovalne politike kakor tudi za tekoče usmerjanje našega gospodarskega in družbenega razvoja.« (Resolucija VI. kongresa SZDL Slovenije, »Delo«, 9. aprila 1966.)

»Sredstva, potrebna, da se realizira sprejeti program raziskovalnega dela, so splošna družbena sredstva predvsem takrat, kadar je za tak program interesent družbena skupnost kot celota. Dosegati se morajo iz stabilnega vira progresivno z večanjem narodnega dohodka.« (Podčrtal D.K.)... (Sklep skupščine SRS za nadaljnji razvoj znanstvenega, aplikativno-raziskovalnega in razvojnega dela v SR Sloveniji, »Uradni list SRS«, št. 18, 1967, poglavje 6, točka 2.)

Tako smo se torej dogovorili. In praksa?

Izhodišča izvirnega sveta pri sestavljanju proračuna Slovenije za leto 1969 predvidevajo »vsaj normalno povečanje sredstev republiških skladov za raziskovalno delo, z orientacijo na progresijo v bodočih letih«...

Objektivni vzroki (pomanjkanje sredstev) torej silijo IS, da odstopa od sprejetih načel: »normalno« povečanje, progresija pozneje...

Nato je prišel še zadnji dokument — Stališče skupne komisije zborov (15. 11. 1968). Formulacija o raziskovalnem delu je nadse medla in v tem značilna za razliko med načeli in prakso. V dokumentu je namreč raziskovalnemu delu posvečen samo tale stavek:

»Financiranje raziskovalnega dela bi se moralo v večji meri prilagoditi potrebam gospodarstva in družbenih služb ter na tej podlagi zagotavljati povečanje sredstev.«

Samo to in nič več. Kako naj si ta stavek razlagamo? Ker naj bi ta stavek nadomestil stavek v navedenem stališču IS, iz tega logično izhaja, da sestavljalci zadnjega predloga ne predvidevajo povečanja sredstev za raziskovalno delo, hkrati pa so si dovolili napotek, kje naj raziskovalci iščejo sredstva. Besede »v večji meri« pa zvenijo kot očitek, ali najmileje povedano, kot obrabljena fraza.

Tolikokrat smo že ugotovili, da so deklaracije eno, praksa pa drugo, da bi o tem morda niti ne bilo vredno pisati. Vendar pogosto ugotavljamo, da je dobršen delež krivde za naše neuspehe prav v tem, da načrti ostajajo na papirju. In ker gre za očiten primer kršenja dogovorov, velja nanj opozoriti. Frazo, s katero je skupščinski odbor odpravil raziskovalno delo, pa si velja podrobneje ogledati.

Iz formulacije skupne komisije zborov bi nepoučeni lahko sklepal, da je pri nas delež gospodarstva pri financiranju raziskovalnega dela prenizek. Primerjava z drugimi državami pa nam pove, da je delež družbe drugod precej večji kot pri nas. Po podatkih za leto 1966 je gospodarstvo financiralo 70 % raziskovalnega dela v Sloveniji (V. Turnšek, »Nova proizvodnja«, 19 (1968), 1-2, str. 15). V isti reviji pa M. Kos (str. 8) piše, da je nemško gospodarstvo leta 1964 prispevalo za raziskave in razvoj samo 51 % sredstev, naše pa 70,2 %, čeprav še zdaleč ni tako akumulativno. Autor dalje navaja podatke za ZDA, Francijo in Veliko Britanijo. V ZDA je bil leta 1965 delež države pri financiranju raziskovalnega in razvojnega dela 65,7 %, v Franciji leta 1963 50 % in v Veliki Britaniji leta 1964 56 %.

Raziskovalcem torej ne moremo »a priori« očitati, da se preveč zanašajo na družbena sredstva. Če pa očitek ne drži, zakaj potem taka formulacija?

Seveda bi bilo naivno trditi, da pri financiranju raziskovalnega dela ni napak. Tudi gospodarstvu bi lahko očitati marsikakšno nerentabilno investicijo, ravno tako pa je lahko oprashljivo financiranje nekaterih kulturnih akcij. Zato pa seveda še ne trdimo, da je celotno gospodarstvo zavoženo ali da mora kultura stagnirati.

Zaradi tehnološke revolucije je jasno, da bi poleg dokaj večjega deleža morale tudi gospodarske organizacije izločati več za raziskovalno delo, kot vlagajo zdaj. Vendar, kaj smo storili, da bi jim to omogočili? Vrsta organizacij, posebno organizacij, ki se vsak dan borijo za trg, vlaga v raziskovalno in razvojno delo velik del svojih prostih sredstev. Žal pa je to pogosto premalo, posebno pri podjetjih, ki jim ostanejo le majhna sredstva za sklade — da sploh ne govorimo o podjetjih z blokiranim žiro računom. In prav njim je raziskovalno delo najbolj potrebno! Ne moremo mimo dejstva, da je v poostrenih razmerah reforme vsako leto vse več podjetij, ki imajo izgubo ali pa poslujejo na meji rentabilnosti. Tako je bila vrsta velikih podjetij v Sloveniji prisiljena zmanjšati sredstva za raziskovalno in razvojno delo, čeprav jim v preteklosti nismo mogli očitati nerazumevanja.

Morda pa so člani komisije imeli v mislih gospodarske organizacije z velikimi skladi in visokimi osebnimi dohodki? Le-te večinoma raziskovalnega dela ne potrebujejo ali vsaj mislijo, da ga ne potrebujejo. Mislim na zunanjetrgovinska podjetja, banke, loterijo, trgovino itd. Kako naj raziskovalci »prepričajo« takšna podjetja, naj financirajo raziskovalno delo? Tu lahko pomagajo samo predpisi.

Edini argument, ki bi lahko opravičil zamisel, naj si raziskovalno delo pomaga samo, je pač pomanjkanje sredstev. Vendar bi tudi v tem primeru moralo obveljati načelo, da je raziskovalno delo družbena potreba, enakovredna drugim potrebam. Če je sredstev premalo, problem ni rešljiv kratko malo tako, da preprosto črtamo vsako povečanje sredstev za raziskovalno delo.

Vendar je jasno, da bomo letos morali zagotoviti precej več sredstev za kritje potreb splošne porabe kot pa prejšnja leta. Strinjamo pa se, da povečani prispevki ne smejo iti linearno v breme gospodarskih organizacij. V resnici bo obe težnji zelo težko uskladiti. V gradivu, ki je bilo predloženo skupščini SRS, je naštetih več virov sredstev, ki bi jih bilo treba zajeti. Menim, da bi morali sredstva dobiti predvsem tako, da bi spremenili razdelitev dajatev med federacijo in republiko, in pa s progresivno obdavčitvijo sredstev podjetij, ki presegajo dogovorjeno višino osebnih dohodkov.

Samo s skrajnim varčevanjem in najpoečjim še smiselnim zaje-manjem sredstev nam bo uspelo vsaj delno pokriti letošnje družbene potrebe. Pri tem pa nam mora biti jasno, da družbenih potreb, ki jih vedno znova potrjujemo z resolucijami in zakoni, ne moremo rešiti preprosto s frazami.

D. KOLAR

VELIKI SKOKI

(Napake uprave ali globlji nesporazumi?)

Problematiki osebnega dela z zasebnimi sredstvi za delo smo prva povojna leta posvečali manj pozornosti, ravno v zadnjem letu pa so bila osvetljena že s številnih zornih kotov. Deloma je to razumljivo, saj smo še prva leta, pod vtisom trdih stališč o izrabljanju, prisvajanju in bogatenju na račun tujega dela, s predstavami o potrebi in smotrnosti totalne nacionalizacije vrednotili obrtnike zelo sektaško. Glede zasebnih obrtnikov smo pogosto govorili, da se ravno iz teh slojev poraja del birokracije, da so ostanek preživele kapitalistične proizvodne strukture, ki po načelu vztrajnosti pač še opravlja usluge, a da jih bo slej ko prej nadomestilo socialistično gospodarstvo, prehodno pa — socialistični obrtni mojstri. Manj pereči so bili ti problemi prva povojna leta, ker smo spričo manjšega narodnega dohodka na prebivalca večino sredstev porabljali za preživetje, malo pa je bilo sredstev za nakup trajnejših dobrin, ki zahtevajo drobne, obrtne usluge. Urejanju te problematike so botrovali bolj načelni, ideološki razlogi, veliko je bilo besednih iger, oznak brez ustrezne vsebine, čeprav so svoj delež prispevali tudi ekonomski razlogi. Tako smo opeljevali državnega obrtnega mojstra, socialistični zakup, kar naj bi pomenilo — novo kvaliteto. Osebnostno poznam primer dveh mizararskih mojstrov. Prvi, predsednik okraja, je svoje stroje poklonil občinski mizararski delavnici, drugi pa se je prelevil v državnega obrtnega mojstra. Proti je po zamenjavi s položaja začel z mizarjenjem na roko, podarjenih strojev ni dobil nazaj, medtem ko je drugi z osmimi pomočniki in vajenci zelo lepo uspeval in bogatel.

Rast živiljenjske ravni, tudi razvoj stvarnejše, manj dogmatične misli, je neustrezna, nerazrešena protislovja samo še bolj zaostрила. Nastajali so krči in težave, ki so terjali razrešitve. Čedalje več gospodinjskih in drugih strojev, zasebnih hiš, povečanje tujega in domačega turizma — vse to je zahtevalo tudi več drobnih, solidnih uslug, ki jih večja, premalo gibka in s predrago režijo obremenjena socialistična podjetja zvečine niso zmogla. Lahko bi seveda tudi vztrajali na stališčih o absolutni prednosti družbenega sektorja gospodarstva in uslug, kot še vztrajajo na vzhodu, vendar — za ceno slabših in dražjih storitev, kar pa ne more biti v interesu državljanov.

Z večjim odhajanjem delavcev na tuje in s »prožnejšo« devizno politiko do zasebnih lastnikov deviznih sredstev so se odprle možnosti za nakup najmodernejših strojev, ki tehnično prekašajo stroje v socialističnih podjetjih. Z izrabljanjem te možnosti se je začel pojavljati nov tip obrtnikov. Od starih, klasičnih obrtnikov, ki so izdelovali tehnično manj zahtevne izdelke, v katere je bilo vloženo veliko ročnega dela in spretnosti, od obrtnikov, ki so popravljali industrijske izdelke, smo prišli do novega tipa obrtnika, ki se vključuje v že vpeljano industrijsko delitev dela. Opravka imamo že z značilno proizvodno obrtjo, ki ne proizvaja več na obrtni, manu-faktorni način, marveč na najsodobnejši industrijski način.

In ravno ta del obrti, kjer so, razumljivo, možnosti zaslužka in bogatenja največje, je deležen posebne pozornosti, upravičene in neupravičene kritike. V javnosti, v čustveni, zasebni kritiki, je poudarjen zlasti materialni del, izjemni, tudi kričeči primeri, ki krožijo od ust do ust kot narodna pesem. Tako pridobivajo tudi nadih nedopustnega. Manj pa je v zavesti očitna prednost, ki jo takšna obrt prinaša v naše gospodarsko in zasebno življenje.

Ta obrt dopolnjuje industrijsko proizvodnjo, je njen sestavni delček, ker je, gledano z ekonomskega vidika, cenejša, pogostejše tudi bolj solidna in kvalitetna od povsem enake ali podobne proizvodnje v podjetjih. Zato se je podjetja tudi oprijemajo. S svojo kvaliteto, solidnostjo, gibkostjo pritiska tudi na manj elastična podjetja, podobno kot so ne le družbeno, temveč tudi ekonomsko spodbudno vplivali na našo celotno industrijo reforma in že prej uveljavljanje blagovne proizvodnje, konkurenčnost, možnost samostojnega oblikovanja in delitve dohodka. Dokaz za to je kvaliteta, ličnost, včasih tudi cena naših proizvodov široke potrošnje v primerjavi s socialističnimi državami, ki so bile pred drugo svetovno vojno po tradiciji, razvitosti, kvaliteti pred nami, a sedaj zaostajajo. To so očitne ekonomske prednosti, ki jih ne kaže zamefovati zaradi predsodkov.

Razen tega pa je tudi res, da imajo te dobre strani proizvodne obrti tudi senčne, ki so predvsem moralne, politične narave. Izkoriščene so včasih tudi osebne zveze, poleg proizvodne nastaja še družinska kooperacija, razvija se dopolnilna proizvodna obrt, ki je pavšalizirana in zelo nizko obdavčena. Slab odnos do takih in podobnih slabosti, tudi zlorab, še stopnjujejo splošene kritike, ki z obrtjo mešajo uslužnostno dejavnost, zlasti zasebni gostinski sektor in zasebno avtoprevozišтво.

Nakopičenost teh nerazrešenih problemov, skrajnostnih oznak, kritike posamičnih pojavov in od upravičenih do zlorab in nesmotrne splošnosti — vse to je nujno terjalo tudi politično opredelitev do teh pojavov. Čeprav je naznačena že v ustavi, programu ZKJ, je dobila najjasnejšo podobo v resoluciji Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije,¹ kjer je bilo nedvomno jasno sklenjeno, da se poleg skrbi za uspehe na družbenem sektorju gospodarstva »okrepijo tudi vse možnosti osebnega dela na zasebnih sredstvih za delo«.

¹ »Skepi republiške konference Socialistične zveze o osebnem delu na zasebnih sredstvih za delo«, »Delo«, 23. XII. 1967.

da je treba »za dopolnjevanje standarda delovnih ljudi in čedalje večjih potreb industrije... preprečiti vse, kar bi ta razvoj dušilo«.

Ta načela, ki niso bila enako sprejeta pri vseh državljanih, so skušala realno oceniti doseženo stopnjo razvoja in družbeno, politično ovrednotili nove pojave ter tudi nakazati smer razreševanja teh problemov v prihodnosti.

V disonanci s temi stališči pa so naša zakonodaja in določila. Novi ukrepi, ki so sprejeti predvsem glede avtoprevoznništva, kažejo na neskladnost sprejetih družbenih načel in prakse, na nesoglašanje, drugačno oceno, ali pa so morda tudi odsev strahu, če le nismo šli z navedenimi načeli predaleč. Očitno je prehajanje iz skrajnosti v skrajnost.

Oglejmo si, katere hude družbene, socialne in politične probleme so povzročale neustrezna zakonodaja in neustrezne akcije davčne, inšpekcijske službe.

Zakon o opravljanju javnega prevoza z motornimi vozili v lasti zasebnikov ima določilo: »Občanu se lahko izda dovoljenje samo za eno vozilo za prevoz blaga ali za prevoz z avtotaksijem oziroma za oboje, če ima za to prilagojeno osebno vozilo.«²

To določilo in pa možnosti nabave tudi najtežjih vozil sta sprožili pravo poplavo zasebnega avtoprevoznništva. Saj se je število cestnih vozil od leta 1963 do 1967 povečalo v družbenem sektorju za 42 odstotkov, v zasebnem pa za 900 odstotkov. Samo v preteklem letu so zasebniki kupili 13.517 vozil, delovne organizacije pa le 635 vozil.³

Z navedenim zakonskim določilom smo odprli zasebno pobudo, o čemer pričajo podatki. Brez omejitve je tonaža, kar je povzročilo, da so zasebniki začeli kupovati najtežje kamione s prikolicami in avtobuse. Začeli so prevažati na dolгих progah in tako konkurirali socialističnim podjetjem. Če gre za očitne privilegije zasebnim avtoprevoznikom, jih je treba odpraviti. Zakaj pa bi bila škodljiva konkurenca pod enakimi pogoji — ni razumljivo. Zaradi nadaljnje nedoslednosti — mižanja, so zasebniki nabavili celo po več avtomobilov. Najbolj drastični primer kaže, da je imel zasebnik, kmet in gostilničar, še dva avtobusa, kombi, tovornjak in buldožer.⁴ Primerov, ko imajo zasebniki dva ali celo tri tovornjake, kar je v nasprotju z zakonom, je več.

Druga hujša zakonska malomarnost pa je v predpisu, da se za kršenje predpisov, za neprijava težkega vozila plača mandatna kazen, nižja od takse, ki je spet po občinah različna, kar je povzročalo selitev registracij in pritok sredstev v tiste občine, ki so dajale največje ugodnosti. Je potem čudno, če od približno 31.000 zasebnih kamionov v Jugoslaviji kar tretjina ni registriranih?⁵ Morala te zgodbe govori proti ugotovitvi, da se kriminal ne izplača. Gospodarski kriminal številnih avtoprevoznikov se je pri nas izplačal,

² »Uradni list SRS«, leto XXI, številka 7, dne 27. II. 1964.

³ »Zasebni kamion — samo profesionalcem«, »Oslobodjenec«, 2. VIII. 1968.

⁴ »Kraljestvo« v dolini Sopote, »Nedeljski dnevnik«, 7. VII. 1968.

⁵ »Proti neupravičeni bogatitvi. Bolj dosledno obdavčevanje«, »Delo«, 23. VII. 1968.

zato je tudi cvetel. Tudi v Sloveniji, saj so ugotovili, da 60 odstotkov lastnikov tovornjakov nima obrtnega dovoljenja.⁶

Človek, ki rad živi v normalno organizirani družbi, se ob takih primerih upravičeno vprašuje: Kako je to mogoče, kdo je kriv, kdo bo odgovarjal, da se podobne stvari ne bodo mogle več dogajati?

Ta zadeva se je res zakuhala do prelišča. Sledil je nov predpis, nov skok, nova skrajnost, po katerem zasebniki ne bodo smeli več prevažati s kamioni, težjimi od 5 ton.⁷ Ob tem pa se moramo resno vprašati, kaj je z našo pravno varnostjo, zakaj naj zaradi zlorab plačujejo davek tudi tisti prevozniki, ki so ves čas ravnali v skladu z zakonskimi določili? Strinjam se, da plačujejo kazni tisti, ki so izigrali zakon in prevažali z več vozili. Ti so hazardirali, izigrali predpise, naj plačajo kazen! Naj plačajo kazen tudi tisti, ki so vozili na črno. Zakaj pa kaznovati prevoznike, ki so verjeli že navedenemu zakonskemu določilu, ki ni omejevalo tonaže? Naj pustijo na dvorišču tovornjak, ki so ga drago plačali, saj prodati ga zasebniku ne morejo, pomeni pa jim zaposlitev in tudi v družbenem sektorju iskano uslugo?

Določilo zakona, ki je tako nenadejano postavilo nekatere zasebne avtoprevoznike v nemogoč položaj, ni dobro! Prav tako ni v skladu z resolucijo socialistične zveze. S takšno zakonodajno politiko, s takšnimi ukrepi ravno dušimo razvoj zasebne dejavnosti. Menim, da je bila razprava o zasebnem delu dovolj široka, da so temeljna stališča ustrezna, da pa niso ustrezni zadnji ukrepi. Kažejo na nedomišljenost, histeričnost, da bi z drastičnimi ukrepi udušili, kar se je nepričakovano izmuznilo skozi nenatančna zakonska določila. Ta ukrep skuša omiliti kritiko nezmožne administracije, zakonodajalcev, tistih, ki glasujejo za ohlapna, nedomišljena zakonska določila. Je neprimeren, drastičen ukrep.

Popolnoma se strinjam, da je treba preprečiti, da bi kdorkoli brez dovoljenja opravljal prevoznništvo ali kakršnokoli obrt. Strinjam se, da je treba onemogočiti, da bi kdorkoli, ki mu prevoznništvo ni poklic, a ima kamion, izrabljal tuje delo za svojo osebno bogatitev. To je povsem skladno z našimi načeli, da ne sme nihče zaradi lastnine nad proizvodjalnimi (tudi »uslužnostnimi« sredstvi) izkoriščati tujega dela. Tudi eno samo vozilo za preživetje zadostuje. Če je primerno, da imajo zasebniki samo kamione do 5 ton nosilnosti in taksije z največ 9 sedeži, o tem kaže razmišljati. Pretehtati moramo razloge, ki govorijo za ali proti.

Temeljito pa je treba premisliti, če je ustrezna, sploh primerna rešitev, da z nenadnim, nenadejanim določilom prepovemo v kratkem zasebno prevoznništvo s težjimi kamioni. In če bi večina razlogov govorila za tak ukrep, potem je treba določiti, da nabava takih vozil ni dovoljena, za vse avtoprevoznike, ki jih pa že imajo, pa je treba določiti primeren, dolgoleten rok, da se vozila ekonomsko amortizirajo.

V nasprotnem primeru postavimo pod dvom vse naše zakone in določila o zasebni pobudi, saj lahko z novim, nenadnim določilom,

⁶ »Zase ali za črne voznike?«, »Delo«, 25. IV. 1968.

⁷ »Kam s težkim tovornjaki in minibusi zasebnikov?« »Delo«, 14. X. 1968.

»Kam z zasebnimi tovornjaki?«, »Delo«, 8. VIII. 1968.

ki je v nasprotju s sprejetimi dogovori in resolucijami, kadarkoli razvrednotimo sredstva zasebnikov, ki so jih vložili v svojo, z zakonom dopustno in z resolucijami spodbujeno dejavnost.

Oprava imamo predvsem z različnimi idejnimi, osebnimi stališči do dohodka, bogatenja, zlorab, zato je prav, če ravno tem problemom posvetimo v prihodnje več pozornosti. Eno pa naj bo že v začetku jasno: da se kdorkoli odloči za zasebno obrt ali dejavnost, mora imeti tehtne razloge! Večina vidi v tem boljše materialno prihodnost, manjši del pa veže na to še tradicija, želja, da ostanejo v kakem kraju, ali, najredkeje, edina možnost zaposlitve. Torej je treba realno računati, da večina zasebnikov želi delati več kot osem ur; pripravljeni so delati trdo, tudi s pomočjo članov ožje družine, da bi zato bolje živeli. Zato — preveč stiskati davčni obroč, pomeni, krniti zasebno pobudo! Biti preveč širokogruđen, pa pomeni odpirati možnost za pretirane bogatitve, zbuja želje po špekulacijah, izigravanju predpisov, kar vsekakor ne more biti naš namen.

Prav zato bi bilo treba bodočo davčno politiko do zasebnega sektorja temeljito preučiti. Izhajati bi morala z naslednjih temeljev: Ločiti uslužnostno obrt od tistih obrtnikov, ki delujejo po industrijskem načelu proizvodnje in kooperirajo oziroma proizvajajo v serijah za širši trg. Od pojma obrti je treba še določneje razmejiti gostinstvo in avtoprevoznništvo ter druge usluge, ki nimajo z ustaljenim pojmom obrti nič skupnega. Zasebna pobuda pri dajatvah ne sme imeti ugodnejšega položaja, kot ga ima družbeni sektor. Zahtevati je treba uvedbo poslovnih knjig in jih kontrolirati, brez nepotrebnih navlak, vendar tudi brez možnih izigravanj predpisov in določil. Kjerkoli so možnosti zlorab ali pretirane bogatitve, je treba odpraviti pavšalne obdavčitve, ki so bile doslej zlasti za dopolnilno obrt smešno nizke. Čisti dohodek naj bo temeljno merilo za obdavčitev. Sama obdavčitev naj bo progresivna, da se pretirani zametki bogatenja, kapitalizacije ne bodo ekonomsko izplačali. Več zaposlenih pri zasebnikih naj pomeni le nujno izpopolnitev dejavnosti, ne pa možnosti pretiranega bogatenja. Okrepiti, strokovno izboljšati, bolje nagraditi davčno inšpekcijo, ki naj bo bolj samostojna, manj odvisna od občinske politike in proračunov, ki so leglo marsikatero nepotrebne težave in zlorabe na tem področju. Davčna služba naj preide iz pisarn na cesto, v gostišča, delavnice, naj se bolj ukvarja s tistimi problemi, ki so družbeno, politično in socialno nevzdržni manj pa s tistimi, ko gre le za drobtinice, ki nikogar preveč ne prizadenejo. Ustvariti sistem, ko bodo utaje in zlorabe skoraj nemogoče, za krivce pa uvesti zelo zelo hude kazni! Hude kazni, posledice za zlorabe, bodo delovale, če bodo občutne, bolje kot še tako številna davčna služba, ki lahko predlaga simbolične kazni. Tako se bo vsak, ki izigrava zakon ali predpis, zavedal, da to pomeni tvegati konec ali usoden udarec za lastno dejavnost, tudi za vložena sredstva, ne pa, kot doslej, ko je bila izguba časa na sodišču večje materialno breme kot pa višina kazni. Ali celo, da je bila kazen cenejša kot pa vsota, ki jo je bilo treba plačati za poslovanje v skladu z zakonskimi določili.

Skratka, ni družbenih razlogov za omejevanje zasebne pobude, treba je le več reda, doslednosti, ukrepov, ki bodo preprečevali

zlorabe, ki bodo vnaprej, s svojo doslednostjo zavirali vse skrajnosti in površnosti, zaradi katerih se državljani sedaj upravičeno razburjajo.

Zlasti je treba zavreči dogmatizem, sektašenje, ki ga je ravno pri obravnavanju te problematike še precej. Več v zasebnih pogovorih, posplošeni, nedokazani kritiki, kot v argumentiranem razpravljanju. Ne kaže pa zgubiti rdeče niti tega problema, ki posega na področje pravne varnosti, tudi poslovne morale, spoštovanja in izigravanja predpisov. S hitro, nepričakovano menjavo predpisov, ki v kratkem času ovržejo sprejete zakone, ki so pogosto popolno nasprotje sprejetega in uveljavljenega, se marsikak posameznik oprime najhitrejši poti, da določilo izkoristi, celo zlorabi, saj računa — priložnosti, da se je o tem prepričal, je bilo kar dovolj — da z novim ali dopolnjenim predpisom dosedanjih možnosti ne bo več. Sredstva, ki jih je vložil, mora najhitreje obrniti, prej, ko se tehnično obrabijo, saj računa, da bo predpis spremenjen zelo na hitro. Na primer, kaj bo z avtoprevozniki, ki so popolnoma v skladu z zakonom kupili težke kamione? Kdo jamči, kdo bo povrnil škodo zasebniku, ki je verjel zakonu, kupil nov kamion, čez nekaj mesecev pa naj bo le-ta nerabna dekoracija na njegovem dvorišču?

Doslej je bilo torej tako: zasebni proizvajalci so tvegali, če so spoštovali zakone in tvegali, če so jih izigrali. Doslej se je izigravanje bolj splačalo! Naj bo tako tudi v prihodnje?

V. T.

PEDAGOGIKA ALI BIROKRACIJA?

Težko bi si predstavljali kakršnokoli družbeno dejavnost, predvsem pa družbeno dejavnost posebnega družbenega pomena, če o njej širša družbena skupnost ne bi imela podatkov, poročil in tudi statistik.

Vendar če pomislimo na to, da je vsaka šola zase predvsem zavod, ki je njegova glavna naloga vzgoja in izobraževanje, poleg tega pa še zavod s samostojnim financiranjem oziroma zavod, ki oblikuje in razdeljuje dohodek in samostojno deli osebni dohodek, potem ni težko uvideti, da so takšni samostojni zavodi v marsičem obremenjeni s statističnimi poročili — kot gospodarske organizacije,

posebej pa še kot vzgojno-izobraževalne ustanove. In če še posebej upoštevamo, da za vsak tak samostojen vzgojno-izobraževalni zavod »skrbi« vrsta drugih zavodov, ki jim to skrb nalaga zakon, (Zavod za prosvetno-pedagoško službo, Temeljna izobraževalna skupnost, Zavod za šolstvo, Svet za kulturo, telesno kulturo in izobraževanje — da politično teritorialne skupnosti — ustanovitelja niti ne upoštevamo), potem šele dobimo pravo predstavo, koliko zahtev se nakopiči pri njem, pa če so naštetih skrbniki v svojih zahtevah še tako zmerni.

Pri vsem tem pa se je celo zelo težko opredeliti, kakšni podatki, poročila so komu od teh res potrebna in komu ne, saj velikokrat različni uporabniki potrebujejo le nekoliko drugače razporejene podatke, da jih lahko uporabijo za svoje različne namene.

Tako na primer potrebuje Zvezni zavod za statistiko na obrazcu RAD-1 mesečno poročilo o čistih osebnih dohodkih in o zaposlenih, nekaj podobnega pa kdaj pa kdaj Temeljna izobraževalna skupnost in sindikat, da lahko ugotovijo gibanje osebnih dohodkov zaposlenih. Prvi obrazec za druge ni uporaben. Republiški zavod za statistiko potrebuje ob začetku vsakega šolskega leta Popis šol ob začetku šolskega leta ter popravne, razredne in zaključne izpite ob koncu prejšnjega šolskega leta (obr. Š-Od/D, Š-Od/P), Zavod za prosvetno-pedagoško službo pa organizacijsko poročilo (obr. 1, 32 a). Zavod SRS za statistiko statistični list za osnovne šole na koncu šolskega dela (obr. Š-OK, Š-OK/1), poročilo o šolski prehrani (Obr. ŠP), prostovoljne dejavnosti učencev v šolah (Obr. Š-A) in še vprašalnik o organizaciji in aktivnosti pionirjev in mladine od 7—15 let starosti, medtem ko je več kot razumljivo, da potrebuje podobne podatke tudi Zavod za prosvetno pedagoško službo, ki sestavlja zbirnik za svoje področje. Isti obrazci za oba uporabnika ne pridejo v poštev.

Če k temu prištejemo še razne vprašalne pole kot na primer tisto o politovih in sestavi samoupravnih organov v šolah (SRS — obr. DU-51/68) s starostnimi podatki članov sveta in upravnega odbora, s podatki o njihovi kvalifikaciji, poklicih itd. ter periodične statistične podatke o delu organov družbenega upravljanja v šolah (Zvezni zavod za statistiko v smislu Ur.l. SFRJ 2/67) s podatki o dnevnih redih sej, še prav gotovo nismo izčrpali obsežnega seznama statističnih del, ki so potrebna za te obrazce in za obrazce za druge zavode, ki pa nimajo posebnih označb (številčk).

Sekretariat za prosveto in kulturo, zavod za šolstvo, ustanovitelji in tudi sveti za izobraževanje so že doslej v glavnem opustili večtirno zbiranje za delo res potrebnih podatkov, zavod za prosvetno-pedagoško službo Ljubljana pa z letošnjim šolskim letom uvaja vodenje katastra šol, ki bo stalen in avtentičen vir osnovnih podatkov o šoli, medtem ko takšne uvidevnosti ni opaziti pri zavodih za statistiko. Tu so tudi termini nepreklicno obvezni ne glede na to, ali je do določenega časa možno zbrati podatke ali ne. Na primer statistični list za začetek šolskega leta in poročilo o opravljenih popravniških izpitih. Rok zanje je sicer isti kot za redne šole, vendar pa je šolanje odraslih in zaposlenih v veliki meri odvisno od terenskega in sezonskega dela. Namen šolanja je, da si

tak učenec pridobi potrebno znanje, to pa naj dokaže, ko se pripravi oziroma ko mu zaposlitev to dopušča.

Urgence in prijazna obvestila, da mora zavod zaradi prekoračitve roka povrniti povzročene stroške v znesku 3,50 N din, niso prijetna.

Precej podatkov za ta poročila in poročila drugim porabnikom (sezname otrok za šolski dispanzer itd.) morajo zbrati razredniki, ki med drugim vodijo poleg osnovnih uradnih knjig tudi četrtletna poročila o uspehih, obisku, dejavnostih in posebnih problemih učencev, kar vse je temelj za uspešno organizacijo dela v nadaljnjih obdobjih. Če k temu prištejemo še pisanje poročil in kronik o organizaciji učencev, zapisnikov učiteljskih konferenc, sveta šole, upravnega odbora, zbora delovne skupnosti, šele dobimo približno sliko, koliko dejavnosti morajo opraviti šole, ne da bi s tem kaj posebnega prispevale k vzgojno-izobraževalnim uspehom.

V vsem tem pa še niso zaobseženi pestra in obsežna administracija, nadse zapleteno računovodstvo in knjigovodstvo, zbiranje sredstev od učencev za ekskurzije, mlečne malice, kosila, varstvo itd.

Vsesplošen napredek vedno spremljajo povečani ekonomski, administrativni in statistični posli. Vendar takšno povečanje teh poslov na primer v osnovni šoli izpred 30 let do danes, ko jih je takrat lahko opravljal upravitelj sam, danes pa jih on in še trije ljudje zraven komaj zmagujejo, ni ustrezno ne upravičeno in kar je najpomembnejše — ni v razmerju s povečanjem vzgojno-izobraževalnih uspehov. Zato je več kot nujno poenostaviti in poenotiti administrativne, računovodske in statistične službe. Prvi korak k temu bi bil, če bi se svetovalne in nadzorne pedagoške službe s statističnimi domenile, kakšni podatki so neizbežno potrebni, in sestavile obrazce, ki bi zajeli podatke za vse te službe. Še večji napredek bi bil, če bi tista institucija, ki mora usmerjati vzgojno-izobraževalno delo, tudi zbirala in razporejala sredstva, nadzorovala porabo in vodila evidenco in nadzor nad celotnim poslovanjem šol. In končno bi bilo nadse ekonomično, če ne bi vse statistike, evidence in finančne zadeve opravljal v Sloveniji okrog 2000 zavodov (statistična služba naj me popravi), marveč manjše število modernih centrov ob za to delo odgovornih zavodih.

Tako bi najbrž statistika resnično služila nadaljnji delovni orientaciji, vzgojno-izobraževalni politiki in od nje dobljeni smiselni podatki in »poprečja« bi nam omogočala ugotavljati vsakoletni napredek in primerjave z drugimi deželami.

Dosedanja »poprečja« pa zamegljujejo resnico, navajajo na napačne sklepe in s tem na napačno usmeritev. Na primer pred nekaj dnevi je bilo objavljeno v Delu, da so poprečni osebni dohodki v SRS za mesec avgust letos znašali 1003,— N din... Po podatkih o izobrazbeni strukturi zaposlenih pa ima Slovenec v »poprečju« komaj osnovno šolo...

In končno, če bi o vsem tem razmišljali še drugi, bi najbrž našli pot, po kateri bi šole stopale k vse večjemu napredku.

Morda bi kazalo uveljaviti še eno ustavno ločitev: pedagogike od birokracije.

B. I.

VSELJUDSKA OBRAMBA ALI MILITARIZACIJA?

V »Patriotični kulturi in kulturi patriotizma«¹ smo ostro ugovarjali tistim mnenjem in stališčem, ki pogovor o vseljudski obrambi v samoupravljalški družbi skrčijo na količino orožja, manipulacijo z orožjem in na nekaj političnih govorov, ki naj spodbude k uporabi zoper morebitnega sopranika. Kultura patriotizma ne more biti samo vojaška večšina. Pogovora o vseljudski obrambni pripravljenosti in sposobnosti ni mogoče omejiti na zahtevo po večji postavki za vojaške izdatke v zveznem proračunu in v proračunih drugih družbenopolitičnih skupnosti, pa naj bodo utemeljevalci še tako spretni; spretni celo tako, da so včeraj zatrjevali (seveda samo implicitno, posredno), da je pričakovati napad sovražnika z ene strani, danes pa zatrjujejo, da bo napad prišel s popolnoma druge strani. Psihološke osnove za pripravljenost ljudi, da se složno upro napadalca, napadalca s katerekoli strani, so odvisne od mnogoterih dejavnikov in pogojev: eden temeljnih sta kultura patriotizma in patriotična kultura.

Kulturi patriotizma bistveno nasprotuje militarizacija duha in telesa, zlasti še militarizacija mladih generacij. Militarizacije (vpeljavanja vojaških metod, zakonov, discipline) celotnega javnega življenja, seveda danes ni mogoče utemeljiti, ker bi to na mah spremenilo podobo naše dežele, od samoupravnega modela bi ne ostalo nič. Zato pri nas tudi v najtežavnejših trenutkih po 21. avgustu 1968 ni bilo znamenj, da bi kdo želel spodbuditi reorganizacijo našega celotnega družbenega življenja v tej smeri, čeprav so tu in tam morda obstajale podobne tihe, a neizrečene želje.

In vendar se zdi, da so obstajali (in morda obstajajo še vedno) različni nazori o tem, na kakšen način zajeti v koncepcijo vseljudske obrambe naše mlade generacije: delavce, dijake, študente. Mislim na ideje mladinskih (prostovoljskih?) vojaških enot, kakršne so zagovarjali nekateri časopisi in revije², in ki bi naj imele značaj nekakšnih pomožnih vojaških enot s popolnoma opredeljeno organizacijo, funkcijami, štabi, vodi, oddelki, specializiranimi enotami, uniformo, orožjem, urjenjem itd. Nobenega dvoma ne more biti o dobronamernosti in spontanosti mladinskih skupin ki so pokazale

¹ »Teorija in praksa«, št. 10/1968, str. 1477, 1478.

² Glej npr. »Susret 87«, omladinska revija, Beograd 1968.

pripravljenost, da se vojaško organizirajo v trenutku vojaške nevarnosti. Motivi so bili izraz velike patriotične kulture, ki želi nadaljevati tradicije mladih predvojnih in medvojnih revolucionarnih organizacij. V trenutku pa, ko so se v tej spontanosti pojavile pobude, da bi celotno gibanje dobilo tudi trajnejšo vojaško podobo in organizacijo, so bila upravičena opozorila o nevarnosti militarizacije, to se pravi, o nevarnosti vzpostavljanja vzporednih vojaških struktur v mladinskem gibanju, katerega »mirnodobske« organizacijske oblike poznamo.

Vem, da se izpostavljam nevarnosti, da tudi pri meni, tako kot je to bilo z Janezom Kocijančičem, ugotove protagonisti mladinskega vojaškega gibanja »istovetnost« pogledov z npr. bolgarskim tiskom.³ Kljub temu pa ugotavljam v vsem tem militarizacijske težnje ali vsaj nevarnosti. Konceptcija o mladinskih vojaških enotah sicer poudarja prostovoljnost, toda prav tako vidi v odzivu »prostovoljcev« ne »le pripravljenost za obrambo nekaterih meddržavnih meja, nekaterih ulic ali hiš, marveč prav pripravljenost braniti nov tip socializma, postreformski socializem, kakršen bi ta moral biti, očiščen korupcije, malverzacij, kapitulanstva, okamenelih struktur itd.«. Z drugimi besedami: institucionalizacija odziva, njegovo oblikovanje v mladinske vojaške enote, naj ima zunanjo (navzven) in notranjo (navznoter) funkcijo, funkcijo obrambe pred zunanjim in notranjim sovražnikom, bi rekli še preprosteje. Tu nastajajo zdaj nekatera vprašanja. Kaj z drugo mladino, ki se ne gre prostovoljce? Ali jih konceptcija prostovoljskih mladinskih vojaških enot ne postavlja onstran patriotičnih meja? Ali ne ustvarja ozračja, da se popolnoma uveljavi geslo: Kdor ni z nami, je proti nam? Ali morda nič več ne poznam posledic, ki nastanejo v neki družbi, če prevlada to geslo?

Žal nas celo avtor sestavka, ki smo ga vzeli za primer,⁴ v vsem tem potrjuje. Kratko malo razglasi vse, ki nasprotujejo mladinskim vojaškim centrom, za tiste, »ki jim niso mar osnovni cilji tako organizirane mladine — borba za resnični, ustvarjalni socializem, socializem gospodarske reforme, ki vrača proizvajalcu proletarcu sredstva, ki jih je on zaslužil, pa so mu bila odtujena; socializem družbene reforme, ki ustvarja humane medčloveške odnose na bazi ukinjanja eksploatacije«.⁵ Za uresničevanje »pravega« socializma je torej potrebna vojaško organizirana mladinska organizacija. Tu pa seveda nastajajo nova vprašanja. Zoper koga? Kaj je s sedanjo mladinsko ali študentsko organizacijo? To vprašanje je še toliko bolj utemeljeno, ko beremo, naj bi nova »oblika prostovoljnega zbiranja mladine... dajala neslutene možnosti tudi za idejno-politično izobraževanje in politično pripravljenost za obrambo socialistične domovine zoper zunanjega in notranjega sovražnika«.⁶ Zakaj je za idejno-politično izobraževanje potrebna nova struktura, vzpostavljena na vojaških temeljih in načelih? Ali

³ Prav tam, Ljudevit Miroševac, »Kroz skele puše vjetar promjena«.

⁴ Ljudevit Miroševac, »Kroz skele puše vjetar promjena«.

⁵ Prav tam.

⁶ Prav tam.

smo že tako daleč, da se lahko s a m o z akcijo, podobno vojaški, angažiramo za socializem, »očiščen korupcij, malverzacij, kapitulantstva, okamenelih struktur itd.«?

Zaradi dobronamernosti zapisa »brez ovinkov«, zato, ker se želim izogniti kakršnemu koli namigovanju in podtikanjem, ne morem še naprej navajati vprašanj, ki se vsiljujejo ob koncepciji »novih oblik prostovoljnega zbiranja mladine«. Vpeljevanje vojaških metod, zakonov, discipline... v mladinsko gibanje in organizacijo pa poznajo vse enciklopedije tega sveta pod imenom militarizacija. Čudim se, da ob vsem tem doslej ni bilo pravega javnega dialoga in polemike. Ali morda zaradi videza enotnosti?

Z. R.

PROLET-KULT IN KULTURNA REVOLUCIJA

Revolucija je spreminjanje danega v kvalitativno višjo stopnjo nove danosti. Kultura je določena raven razvoja duhovnega in materialnega bogastva kakega naroda v historično določenem času. Kulturna revolucija je spreminjanje dane kulture v novo kvalitativno višjo kulturo, je revolucija kulture.

Prolet-kult je kultura za proletarce ali proletarska kultura, to je poseben birokratsko pedagoško soc-realističen predpis kulture za manj izobražene ali sploh neizobražene ljudi, je z državnim dekretom določena vsebina umetnosti za proletarce.

Proletariat je tisti razred v kapitalističnem družbenem redu, ki je oropan proizvodjalnih sredstev in je zato prisiljen prodajati svojo delovno silo za zagotovitev gole gmotne eksistence. Proletarec je član, individuum v razredu, ki ga imenujemo proletariat, je izkoriščanec.

Lumpenproletariat je plast deklasiranega prebivalstva, ki se svoje razrednosti ne zaveda in tvori najbolj gnili del kapitalistične družbe. Stavkokazi, zločinci, prostitutke itd. so običajno prav takšnega izvora. V vsaki družbi pa lumpenproletariat pomeni konservativno plast prebivalstva.

Tradicijska, kulturna in materialna, je historična akumulacija navad in značaja duhovne in materialne kulture. Tradicija je neogibnost, prekinitev tradicije je navadno samo navidezna (posebno

v umetnosti), vselej najdemo tudi v vsakokratni ultra moderni umetnosti tradicionalne provine.

Kulturna revolucija ima še svoj poseben prizvok: je navadno nekulturna revolucija in za takšno revolucijo gre tudi v TRIBUNI, ko nam Marko Švabič priporoča, bolje, ko nas poziva, naj uvedemo diktaturo proletariata, naj z vsemi »prikladnimi sredstvi« iztrebimo »gnojne bule udov našega kulturniškega prostora« itd. Ali ko nam avtor Kovač Vojin — Chubby priporoča, naj fizično in duhovno uničimo »vse ustvarjalne in reproduktivne sile buržuj-proletariata ter ostalih elementov, ki so zapadli propagandi ali pa so se prodali drobnoburžujski ideologiji!«.

Dva manifesta v prvih dveh številkah TRIBUNE sta popisana torej z gesli, ki so nam predobro znana iz obdobja ždanovščine, ter opremljena z nekaterimi novimi dodatki, kot so »buržuj-proletariat« itd. Nisem pristaš mnenja, da je treba takšne »spise« ignorirati ali pa, če jih analiziramo, po vsej sili najti v njih tuje vzore ali vplive ter s tem dokončno pokopati smisel napisanega. Manifesta sta bila napisana v slovenskem jeziku in namenjena slovenski javnosti, zato ju je treba kot takšna tudi jemati in izluščiti njun smisel.

Nikakor ne moremo reči, da je rogoviljenje v Tribuni in Katalogu nekaj nepomembnega, nekaj, kar bo ugasnilo samo po sebi, kakor hitro ne bo imelo nobenega odmeva. Mislim, da imamo opraviti s posebno vrsto reagiranja mlade generacije na tako imenovano »danost«, na razmere, v katere se ta mladina nikakor noče vključiti. Zdi pa se, da njeni pisмени izdelki niso popolnoma v skladu s tem, kar si po vsej verjetnosti želi.

Prav v omenjenih dveh manifestih se kaže nekaj misli, ki ne ustrezajo temu, kar si objektivno želi večina naših občanov. Naj opozorim, da se v manifestu, ki ga je napisal D. Rupel, kaže določena disparatnost spisom M. Švabiča in tudi Chubbyja, čeprav sam iskreno doimim, da je D. Rupel razumel vse, kar je napisal.

Rupel definira proletarca kot človeka, ki zapušča danost, ki sicer uživa potrošne dobrine, a jih ne malikuje in je njegov življenjski cilj nevezanost. Ne gre torej samo za vprašanje definicije (to sem postavil na začetek te glose), ampak za vprašanje smisla, pomena te besede, kakor jo uporablja avtor. Če je namreč proletarec človek, ki zapušča danost in je nevezan, potem se takoj postavi vprašanje, v imenu česa zapušča danost in v imenu česa noče biti vezan. In sploh: ali je mogoče govoriti o socialističnem proletariatu?! O tem manifest pravzaprav ne pove nič. Rohni zoper buržuje, zoper proletarce, ki so se poburžujili, ostaja torej na ravni slabe abstraktnosti, ob nestrokovni rabi znanih in že dobro utrjenih terminov.

Ruplov program postavlja pred literaturo, pravzaprav pred pisano umetnost težko in neumetniško nalogo absolutne politične angažiranosti, pri čemer pa napiše nekaj stavkov, ki so težko umljivi. Zanj (in, kot sam pravi, za moderno znanost) p i s a v a n i samo predstavljane besede, ampak je »translingvistični proizvodjalni proces.« Kako sicer to sodi v njegov politični program, mi ni čisto jasno, jasno pa je, da gre za frazo, ki bi jo bilo treba podrobneje

preučiti. Skrivnost pisave ni v njenem translingvističnem proizvodnem procesu, pisava takšne funkcije ne more imeti, ker je konvencionalna, dogovorna in tako pri umetnih jezikih (v logiki, matematiki itd.) kot v književnem jeziku rabi za predstavljanje smisla. Če ima v jeziku kaj funkcijo »translingvističnega proizvodnega procesa«, potem jo imajo ravno smisli uporabljenih besed, predvsem njihova konotacija, ki je odvisna od relacijske zveze ene besede z drugimi, enega sklopa besed z drugim sklopom besed. Pisava je vedno znak, in sicer znak nečesa. Pisava lahko samo ponazarja neke momente, ki se zde avtorju pomembni (podčrtovanje, sploh uporaba različnih punktualnih znamenj). Naprtiti pisavi ustvarjalno nalogo, je nepremišljena neumnost.

Premišljenost in dokazljivost, relevantnost Ruplovih tez je problem zase, saj govori zdaj o pisavi, potem pa čisto normalno o tem, da študentje niso integrirani v družbo izobilja (čeprav mislim, da pri nas še nismo v posebni nevarnosti, da bi nastala družba izobilja) in da študentje niso mašilo za razpoke v obstoječem sistemu, s čimer se popolnoma strinjam.

Če pa pogledamo uvodni članek D. Rupla v 1. številki TRIBUNE, vidimo, da je njegov jezik povsem normalen in da se celo zavzema za samoupravno ureditev, za visok družbeni standard itd.

V vsem tem pisateljskem in političnem hotenju, ko se na eni strani samozadovoljno razglša neumetniške, brezsmiselne pisunske zmazke brez vsake estetske cene — ki služijo samo vzhičenju in snobizmu sodobnih narodnih dam — za poslednjo besedo umetnosti, ko se za poslednjo modrost razglša razprave, ki so samo pisane v heideggerjanskem žargonu, tistega, kar pa je v Heideggro racionalnega, ne vidijo, ko se povzdiguje lumpenproletariat kot revolucionarni razred, ki naj prevzame oblast, ko se poziva na kulturno revolucijo, je čutiti predvsem neverjetno neodgovornost pisanja, pomanjkanje vsake kritične mere, samocenzure lastne misli. Vsak, kdor piše, pa tudi študent, je za tisto, kar napiše, odgovoren, in to tako pred samim seboj kot pred svojimi konzumenti.

Svet, v katerem živimo, nikakor ni najboljši svet, vse polno je v njem »hipokrizije, idolatrije, hierarhične kontrole...« Vendar sveta se ne dá spreminjati v glavah, s črko, ki jo vržemo na papir, veliko, debelo, mastno črko, ki naj bi bila zadnji krik in najvišji dosežek umetnosti. Za spremembo sveta je treba delati, tj. proizvodjati, ustvarjalno proizvoditi. Univerza ni industrija intelektualcev, ni tovarna, ampak samo daje možnost, da študent postane intelektualec — če v resnici dela, trdo, neizprosno dela. Prav za množicami potiskanega papirja, ki nam ga ponujajo razni OHO-ji, TRIBUNE in KATALOGI, ni čutiti ustvarjalnega dela, ampak svojevoljno improvizacijo, v kateri, kajpak, lahko najdeš tudi plodno domisljico, vendar največkrat samo samozadovoljnost in brezmejno željo šokirati, provocirati za vsako ceno.

Zato me prav zanima, če se vsi tisti, ki objavljajo Maocetungova gesla in obujajo stalinistične fraze, obogatene z nekoliko novo terminologijo, zavedajo, kaj pravzaprav zahtevajo s svojimi gesli. In

ali vsi tisti, ki zahtevajo popoln prelom s tradicijo, z narodom, vedo, da je smisel njihovih zahtev v direktnem nasprotju z zahtevo po večjem standardu, po humanizirani samoupravni družbi, prosti malomeščanskih fetišev? Ali pa morda uporabljajo besede, ker tako lepo zvenijo in je »smisel« nekaj staromodnega, »buržujškega«?

Skratka: samovoljnost, z ničimer osnovana improvizacija, zagledanost v mistiko lastnih nerazumljivih besednih ali besednolikovnih zapisov, ekshibicionizem, ki naj razdraži »pomalomeščanjeni proletariati« (čemu neki to kategorijo, ki ima nedvomno svoj smisel, bolje ne precizirajo!?) — vse to kaže, da določeni del mladine (vsekakor vsaj tisti mladi, ki te stvari pišejo) ne upošteva in tudi noče upoštevati elementarnih zahtev, ki jih vsakemu piščemu nalaga tako umetnost kot znanost, to je zahtev po utemeljenosti in odgovornosti pisane besede. Tragično pa bi bilo, če bi s svojim pisanjem vzbudili recidivo administrativno birokratskih posegov. Tragično za njih, pa tudi za politiko.

Posameznim pojmom pisanja TRIBUNE, PROBLEMOV in KATALOGOV kaže posvetiti več studioznega mišljenja, stvar se ne misli sama, treba jo je premisliti — in to z lastno glavo. To velja tako za »mladino« kot za »starejšo« generacijo, zato je pot dialoga edino sredstvo, ki gre lahko stvari do dna.

F. JERMAN

Miodrag
Jovičić

Odgovornost nosilcev javnih funkcij

*Primerjalnopravna študija, In-
stitut za primerjalno pravo, Beo-
grad 1968, str. 214.*

Zbirka monografij inštituta za primerjalno pravo v Beogradu se je povečala za novo številko, ki po svoji aktualnosti presega dosedanje, čeprav je treba priznati, da ima prav ta inštitut zelo izostren čut za izbiro aktualnih tem bodisi v svoji založniški dejavnosti, bodisi v svoji siceršnji aktivnosti, ki se med drugim kaže v organiziranju primerjalnopravnih posvetovanj in podobnem.

Ni torej naključje, da je delo o »Odgovornosti nosilcev javnih funkcij« izpod peresa dr. Miodraga Jovičića, sodelavca inštituta za primerjalno pravo v Beogradu, zagledalo beli dan prav tedaj oziroma še nekoliko pred simpozijem o odgovornosti v delovnih (zlasti gospodarskih) organizacijah v sistemu družbene lastnine in samoupravljanja, ki ga je organiziral prav ta inštitut ob sodelovanju finančnega študija iz Beograda, in pred posvetovanjem o splošnih problemih odgovornosti, ki sta ga organizirala Zveza združenj pravnikov Jugoslavije in Jugoslovansko združenje za politične vede.

prikazi, recenzije:

P

Ni mogoče ugotoviti, kdo je koga spodbudil k razmišljanju in obravnavanju te teme, vsekakor pa je res, kot pravi avtor sam, da je problem odgovornosti v zadnjem času pri nas »tema dneva«, zdaj sicer še bolj tema za razpravljanje, vendar že to vzbuja upanje, da bomo vendarle morda nekoč prešli od besed k dejanjem. Vsi se namreč v razpravah strinjamo, da brez doslednega izvajanja kompleksnega sistema odgovornosti »vseh in vsakogar« ne more biti samoupravljanja niti družbenega napredka sploh.

Ker je avtor pravnik, znan zlasti po delih s področja primerjalnega »javnega« prava, je bilo pričakovati, da se bo teme lotil predvsem s pravnega aspekta, čeprav sam ugotavlja, da bi jo kazalo obravnavati še z drugih aspektov, npr. filozofskega, moralnega, družbenopolitičnega, sociološkega, in da bi take raziskave pripeljale morda do drugačnih rezultatov oziroma skupaj z dognanji pravnega obravnavanja res do vsestranskih rezultatov, po svojem značaju sicer teoretičnih, ki pa bi jih lahko uporabili koristno za razreševanje raznih problemov v zvezi z odgovornostjo tudi v praksi.

Knjiga obsega poleg uvoda pet delov.

V uvodu določi avtor predmet oziroma okvir svojega raziskovanja, in sicer v tem smislu, da se odloči za obravnavanje odgovornosti kot pravnega fenomena, torej fenomena, ki je reguliran s pravnimi normami in ki obsega po vsebini politično, kazensko, materialno in disciplinsko odgovornost. Omeji se potem še tako, da obravnava odgovornost sorazmerno ozkega kroga nosilcev javnih funkcij, to je šefa države, ministrov in drugih visokih funkcionarjev ter poslancev, in še to le nosilcev javnih funkcij v osrednjih organih države. V uvodu obrazloži avtor tudi, da se je odločil za uporabo primerjalne metode, ki mu omogoča ugotavljanje splošnih značilnosti, pri tem pa proučuje posamezne institucije tako glede njihove pravne ureditve v raznih državah kot tudi teoretičnih izhodišč in funkcioniranja v praksi.

Prvi štirje deli sestavljajo zaokroženo celoto, čeprav je vsak posvečen analizi druge vrste pravne odgovornosti v uvodu navedenih nosilcev javnih funkcij, torej po vrsti politične, kazanske, materialne in disciplinske odgovornosti. Vsak navedenih štirih delov ima isto notranjo strukturo. Najprej obrazloži avtor pojem in pravno naravo posamezne vrste odgovornosti, zatem pa razvrsti dognanja svojih primerjalnopравnih raziskovanj za vsako vrsto odgovornosti posebej. Ob koncu vsakega dela pa v posebnem poglavju obravnava vprašanje odgovornosti, tako kot je pravno urejeno in kot deluje v Jugoslaviji.

V tem delu skuša avtor teoretična spoznanja, do katerih

je prišel, ko je raziskoval omenjene vrste pravne odgovornosti nekaterih najvišjih nosilcev javnih funkcij v raznih državah in v Jugoslaviji, uporabiti za razreševanje nekaterih zelo pomembnih vprašanj, ki se zlasti zastavljajo v Jugoslaviji. To so zlasti vprašanja o odgovornosti v sistemu samoupravljanja, vprašanja individualne in kolektivne odgovornosti, nevarnosti birokracije, vprašanja ostavke v zvezi z odgovornostjo, potrebo najširše javnosti dela vseh, ki opravljajo javne funkcije itd.

Čeprav se je avtor sicer omejil v svojem obravnavanju samo na oblike pravne odgovornosti, tudi glede politične odgovornosti, pa v tem delu ni mogel biti dosleden, kar seveda tudi sam priznava. V tem delu, ki naj bi hkrati bilo nekak sintetični pogled na problem odgovornosti, je bil prisiljen upoštevati politično odgovornost tudi v njenem nepravnem aspektu, to je tisto politično odgovornost, ki pravno ni regulirana. Sicer pa se nam prav pri prikazovanju pravne in nepravne politične odgovornosti porodi dvom, ali je politično odgovornost sploh mogoče deliti po tem kriteriju oziroma ali ima to sploh kakšen smisel, zlasti ker v praksi ne učinkujeta vsaka za sebe, ampak vedno kot enovita politična odgovornost, ki ima tudi eno samo sankcijo — razrešitev.

Iz samega obsega prvih štirih delov izhaja, da je težišče avtorjevega dela bilo predvsem na raziskovanju omenjenih vrst pravne odgovornosti nekaterih najvišjih nosilcev javnih funkcij v raznih državah in pri nas; toda čeprav je peti del skromno označen kot »sklepne misli«, menim, da bi prav ta, peti del, po

svojem morda bolj praktičnem pomenu za nadaljnje raziskovanje vprašanja odgovornosti lahko ocenili kot enakovreden drugi del študije — ne glede na to, da je po obsegu mnogo manjši, in ne glede na to, da ob mnogih vprašanjih, ki jih avtor obravnava, probleme samo nakaže, ne da bi se vanje poglobljaj in jih do kraja rešil. Vzbuditi želi razmišljanje in spodbuditi k obravnavanju tudi takih problemov, ki se jih doslej nismo radi dotikali.

MAJDA STROBL

beleške o tujih revijah

b

REVISTA DE CIENCIA POLITICA
št. 1/1968

»Revista de Ciência Política«, ki izhaja štirikrat na leto v Rio de Janeiru, je ena izmed najbolj znanih in vplivnih brazilskih politoloških revij. Revija je glasilo inštituta za javno pravo in politične vede pri znanstvenem inštitutu Getulio Vargas. Sodelavci revije so znani brazilski politologi in pravniki. Revija redno vabi k sodelovanju tudi številne ameriške in evropske politologe in pravnike, in vabila tudi nalete na odziv. Prva letošnja številka »Reviste de Ciência Política« (zv. II, št. 1/1968) prinaša kar dva članka treh vzhodnoevropskih piscev. Avtor prvega prispevka v reviji je Poljak Marek Sobolewski, pro-

fesor na univerzi v Krakovu. Prispevek ima naslov »Volivci in voljeni predstavniki — prispevek k teoriji predstavnitva«. Drugi članek v tej številki »Reviste de Ciência Política« pa je skupno delo dveh romunskih avtorjev, I. Vintu in J. Caterchija, profesorjev na univerzi v Bukarešti. Članek obravnava teorijo in prakso predstavnitva v Romuniji. Ker vlada v brazilski javnosti za politične procese v Romuniji in za romunska stališča v mednarodnih odnosih, zlasti še v mednarodnem delavskem gibanju, precejšnje zanimanje, se ni čuditi uredništvu »Reviste de Ciência Política«, da je pritegnilo k sodelovanju romunske politologe. Sicer pa se tudi Jugoslovani ne moremo pritožiti glede udeležbe v tej reviji. Že leta 1965 je v prvi številki revije napisal članek »Ustavnost in socializem« znani jugoslovanski politolog in pravnik profesor dr. Jovan Djordjević. V lanskoletni drugi številki revije pa je bil objavljen članek *Federalizem v Jugoslaviji — značilnosti in izkušnje*, ki ga je napisala profesorica beograjske pravne fakultete dr. Ivanka Srnić. Vse to kaže na nedvomno izpričano veliko odprtost brazilске politološke revije k vsem tokovom v svetu. Na to odprtost revije lahko jugoslovanski politologi tudi v prihodnje računamo.

Prispevek Sobolewskega »Volivci in voljeni predstavniki« analizira odnose med volivci in voljenimi predstavniki, govori o imperativnem in svobodnem mandatu in o vlogi politične partije. Pri odnosu med volilnim telesom in politično partijo gre za proces medsebojnega vplivanja, ustvarja se neka posebna podobnost med politično aktivnostjo partije in mišljenjem volilnega telesa. Ta podobnost je temelj za soglasje med voljo ljudstva in vladno politiko.

I. Vintu in J. Caterchi obravnavata v članku (Teorija in praksa predstavnitva v Romuniji) posebnosti socialistične demokracije v svoji deželi. Opozarjata na velik razmah volilne pravice v tej deželi v času po osvoboditvi, na medsebojno povezovanje in prepletanje predstavniške demokracije z neposredno udeležbo romunskih državljanov v vodenju javnih zadev in na vodilno vlogo romunske KP.

Revija prinaša še teoretično razpravo »Demokracija kot politični sistem«. Avtor je profesor zvezne univerze v Rio de Janeiru Themistocles B. Cavalcanti, predsednik inštituta za javno pravo in politične vede pri znanstveni ustanovi Getulio Vargas. Themistocles B. Cavalcanti je eden največjih politologov in strokovnjakov za ustavno pravo ne samo v Braziliji, ampak v vsej Latinski Ameriki. V svoji razpravi med drugim piše o tem, da je demokracija idealen politični sistem in obenem tudi večna aspiracija in stalna tendenca človeškega duha. Izhajajoč iz sedanjih brazilskih političnih razmer avtorju res ni težko pritrditi, da je demokracija tudi »aspiracija« človeškega duha (če pojmujeemo aspiracijo kot prizadevanje, hrepenenje po nečem, česar še ni).

V reviji je še poročilo o delu inštituta za javno pravo in politične vede pri znanstveni ustanovi Getulio Vargas in program dela. Med drugim pripravljajo tudi predavanje o temah: tipologija novih političnih struktur, politične strukture v socialističnih deželah, moč izvršilne oblasti, vojaške sile in nacionalna varnost ter vpliv vojaških sil v političnem procesu.

-bm-

LA NOUVELLE CRITIQUE

št. 16, september 1968

Ugledna francoska marksistična revija prinaša v svoji septembrski številki oceno majskih dogodkov v Franciji in ravnanje KPF ob teh dogodkih. Po mnenju avtorja članka M. Simona v tem obdobju v Franciji ni obstajala prava revolucionarna kriza, čeprav je o njej govorila tako nekomunistična levica (zaradi iluzij, namesto da bi realno ocenila položaj) kakor desnica, tj. degolisti (iz taktičnih razlogov). Delavci, ki so množično stavkali, so stavkali za večje plače ipd., niso pa bili za zrušitev degolizma; ravno tako tudi večji del velike buržoazije. Anarhistična nekomunistična levica je govorila o »revoluciji« in jo podžigala, ne da bi znala kakor koli konkretno opredeliti svoj program. Govorila je o »spremembah strukture«, ni pa rekla besede o vprašanju lastnine proizvodnih sredstev. Namesto da bi se

bile bojujoče se sile skušale zbrati okrog demokratičnega programa globokih protimonopolističnih reform, ki bi jim prinesel naklonjenost najširših slojev, so z votlim govorjenjem o revoluciji omogočile degolistični protiudarac v imenu reda in zakonitosti, podprt s simpatijami večine prebivalstva. Organizirane sile delavskega razreda, generalna konfederacija dela in KPF, se niso hotele spuštiti v pustolovščine, kot si je to želela velika buržoazija, da bi lahko s silo udarila po njih. Pri tem jih je kritizirala nekomunistična levica, češ da komunisti izdajajo revolucijo, da ravnavo birokratsko ipd. »Majska revolucija« je bila tipične maloburžoazne narave, čeprav je pritegnila tudi del, zlasti mlajši del, delavskega razreda; pomembno pa je, da je pokazala in zaostрила ločitev med množicami novih srednjih slojev in monopolistično buržoazijo. Z isto temo se ukvarja članek P. Juquina *Rdeče in črno*.

J. Kristeva piše o »Semiologiji, kritični znanosti ali kritiki znanosti«. Bolje kot o znanosti je v zvezi s semiologijo govoriti o semiološki ravni obravnavanja; semiologija nikdar ne more postati sistem, ne more obstajati drugače, kot da je hkrati tudi kritika same sebe: ne more nastopati kot posebna znanost ali celo kot znanost z veliko začetnico. Semiologijo lahko opredelimo kot »produkcijo modelov — tj. formalnih sistemov, katerih struktura je izomorfna ali analogna strukturi drugega sistema«; drugače rečeno, semiološka raven je raven aksiomatizacije (formalizacije) signifikantnih (označujočih) sistemov. Kristeva poudarja Marxov in Freudov prispevek k temu, da je postala opazna razlika med delom kot nosilcem nekega pomena (delom kot vrednostjo) in delom kot zgolj transformacijskim procesom, kot zgolj posebnim semiotičnim sistemom.

A. Roux analizira odnos med kitajskim proletariatom in kulturno revolucijo. V kulturni revoluciji vidi predvsem delo kmečkega krila kitajske revolucije in komunistične partije (v kateri so kmetje v večini), uperjeno proti delavskemu krilu, sindikatom in partijskim organizacijam v delavskih središčih. Ob razkroju partijskih struktur in drugih organiziranih sil delavskega razreda in zaradi notranjih razprtij med privrženci kulturne revolucije dobiva odločilno

vlogo vojska (ki je na strani kulturne revolucije). Avtor vidi v Mao Ce Tungu predstavnika in utelešenje kmečkega momenta kitajske revolucije, medtem ko je Liu Sao Ci kot star sindikalni delavec predstavnik delavskega razreda. Vendar pa uživa Mao nesporno avtoriteto tako med delavci kot med privrženci kulturne revolucije. Kulturna revolucija je, tako meni avtor, doživela neuspeh, ker se je uprl večji del delavskega razreda, oziroma vsaj ni mogoče govoriti o njenem dokončnem uspehu. To simbolizira že samo dejstvo, da je Liu Sao Ci še vedno na položaju (v septembru op. p.).

V rubriki »Besedo ustvarjalcem« piše J. Dewasne o »Abstraktni umetnosti in objektivnosti«. Revija prinaša še več zgodovinskih dokumentov o francoskem odporu ter več člankov o literaturi (o Majakovskem, A. Stilu, B. Brechtu).

-m-k-

CAHIERS DU COMMUNISME

št. 8/9, september 1968

Teoretična in politična revija centralnega komiteja KP Francije prinaša v svoji septembrski številki stališča francoske partije in njenih vodilnih predstavnikov o najpomembnejših domačih in svetovnih dogodkih.

Uvodnik in več člankov je posvečenih analizi majske-junjskih dogodkov v Franciji. F. Billoux zavrača v uvodniku Sartreove očitke, da je KP izdala revolucijo, ker se ni hotela polastiti oblasti: v Franciji v obravnavanem obdobju ni bilo prave revolucionarne krize in *poskus polastiti se oblasti brez podpore večine prebivalstva bi bil krvava avantura*, ki bi si jo lahko želela le skrajna desnica. »Komunisti se ne polasčajo oblasti brez podpore večine prebivalstva,« zavrača uvodničar očitke z leninovimi besedami. Kljub volilni zmagi degolistov, ki so izrabili strah pred državljansko vojno, je *delavski razred izbojeval pomembno zmago v svojih socialno-ekonomskih zahtevah ter ohranil in okrepil svoje organizirane sile, sindikate in KP*, kar je edino jamstvo za prihodnost. G. Frischmann (*Bilanca stavke*) zavrača intelektualistično in ultralevičarsko kritiko, češ da je bila *stavka zaman* in da se za »prehrano« ni splačalo bojevati se

ipd., in s številkami dokazuje pridobitve delavskega razreda v tej stavki.

J. C. Poulain zavrača De Gaullovo geslo o »sodelovanju delavcev pri upravljanju podjetij« kot manever (da bi obšli sindikate, ki so realni dejavnik delavskega vpliva v pogojih kapitalističnega gospodarjenja) in iluzijo (o možnosti dejanskega soupravljanja spričo obstoja kapitalističnih lastninskih odnosov). J. Duclos (*Čemu služi danes anarhizem*) ostro napada razne skupine nekomunistične leveice (Cohn-Bendit, Geismar, Sauvageot, napada tudi Marcuseja) in njihovo taktiko, češ da je maloburžno anarhistična: v njenem jedru je *nezaupanje v delavski razred* in vztrajen *organiziran boj*; namesto tega ponujajo *provokacije* in iščejo zaveznike v družbenih izmečkih, v skladu z geslom, da cilj posvečuje sredstva. Tako ravnanje je *voda na mlin policiji in oblasti*; podobno kot je bilo v obdobju Bakunina in ruskih anarhistov, ki sta jih zavračala tako Marx kot Lenin. L. Figueres v tem okviru polemizira s stališči v revijah »Esprit«, »Temps Modernes« in »Etudes«: v vseh treh revijah se *povzdiguje »spontanost na račun organiziranosti delavskega razreda*. Celo jezuitska revija »Etudes« da s simpatijami ali vsaj s prizanesljivostjo piše o ultralevičarskih, anarhističnih in maoističnih akcijah, medtem ko najostreje obsoja KPF in neposredno CGT, ki sta nastopali z zahtevami, naj zvišajo plače in izboljšajo delovne pogoje, ter zavračali in razkrinkavali ultralevičarske provokacije.

Revija objavlja vsa stališča KPF ob dogodkih v ČSSR: KPF izraža *obžalovanje* spričo intervencije armad varšavskega pakta in *jo odločno obsoja*, saj pomeni kršitev že sprejetega načela o samostojnosti neke države in partije; pri tem pa se KPF ne pridružuje protisovjetski histeriji tistih, ki so sprejeli München 1938, danes pa kažejo »razumevanje« za poteze ZDA v Vietnamu in drugod; KPF se bo še naprej trudila za prijateljske odnose z vsemi komunističnimi partijami in še posebej s KP SZ, saj pozna njeno vlogo tako v boju proti nacizmu kot danes v podpiranju antiimperialističnega boja.

G. Besse piše o »družbenem razredu in družbi«, medtem ko Ch. Fourniau in J. Couland analizirata stanje v Vietnamu oziroma krizo na Bližnjem vzhodu.

-mk-

Revija je po dolgi in mučni krizi, ki vlada v angleški družbeni in duhovni situaciji, objavila daljši članek Perryja Andersona (*Komponente nacionalne krize*); v njem razkriva avtor globlje vzroke te krize. Izhodišče članka je v ugotovitvi, da Anglija nima teoretičnega centra: nima nacionalnega marksizma (Italija z Gramscijem) ali razredne sociologije (Nemčija z Webrom, Francija z Durkheimom ali Italija s Paretom). Pomanjkanje teoretičnega temelja je že zadostna razlaga, zakaj tu ni revolucionarnih akcij delavskega razreda in študentov, kakršne so se razplamenele v Zahodni Evropi in ZDA. Smisel in razlog revolucionarne študentske dejavnosti v Angliji bi bil v kritiki avtoritarne univerze, reakcionarne in mistične kulture, ki jo vladajoči razred vceplja instituciji znanja. Ta teza je popolnoma identična Althusserjevi, ki trdi, da je strateška točka akcije vladajočega razreda v samem znanju, ki ga študent dobi od svojega učitelja — v tem je razredni vpliv na univerzi.

Razlog za zastoj v študentski akciji je tudi pomanjkanje revolucionarne tradicije v angleški kulturi (v nasprotju z nemško). Kajti razlika med angleškimi, italijanskimi in francoskimi študenti ni v socialnem kontekstu, temveč v različni intelektualni dediščini. Angleški industrijski revoluciji ni sledila etapa političnega in socialnega revolucioniranja.

Avtor se zavzema za natančnejšo analizo fiziognomije angleške kulture, ki bi lahko razkrila njeno revolucionarno bistvo. Levici bi v tem naporu najbolj ustrezala strukturna analiza (L.

Althusser). Anderson uporabi v svojem članku strukturalistični prijem ter ugotavlja kvaliteto angleške socialne misli in odsotnost revolucije na področjih sociologije, filozofije, politične teorije, zgodovine, ekonomije, psihologije, estetike, psihoanalize, antropologije in literarne kritike. Določen miselni napredek, namreč vnašanje revolucionarnih in razrednih elementov na posameznih področjih je mogoče pripisati pojavi »bele emigracije«, kot avtor imenuje nemške in avstrijske mislece, ki so se pred prihodom fašizma zatekli v Anglijo.

Jon Halliday piše v prispevku »Strukturalne reforme v Italiji — teorija in praksa o dveh fenomenih: prvič, o procesu nastajanja vlade levega centra; drugič, o reakcijah komunistične partije in socialistične stranke proletarske enotnosti na to koalicijsko. Togliatti je svoj čas zelo pesimistično opredelil dotedanjo politiko strukturalnih reform, ki jim ni uspelo premakniti osnovnih družbenih struktur. Nacionalizacija elektroenergetike je klasičen primer »strukturalne reforme«, ki je bila popolnoma ujeta v zakone privatnega sektorja, v kapitalizem. Vladi levega centra ni uspelo izvesti nobene reforme, ki bi navela temelje buržoaznega reda v praksi. Tega so se zelo dobro zavedale levica v socialistični stranki, ki je izstopila iz stranke in ustanovila PSIUP, in ljudske množice, ki so na letošnjih volitvah glasovale proti politiki levega centra. Alternativa radikalne levice je slej ko prej v Togliattijevi ugotovitvi, da je prišlo do določenih strukturalnih reform le z bojem delavskega razreda. Pogoj nadaljnjega napredka v italijanski družbeni strukturi ni v političnih kompromisih, temveč v napadu na kapitalizem in njegove dejavnike.

r. r.

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo univerze v Ljubljani)

4. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

DRAGICEVIĆ Adolf: Karl Marx i suvremena etapa naše revolucije. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 8-9, str. 1069—1084.

FLAJŠER-DIMIĆ Miroslava: Termini »rad« i »radnik« u delima Karla Marxa i Friedricha Engelsa. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 8-9, str. 1119 do 1132.

KRESO Muhibija: Marksov metod u Kapitalu. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 7, str. 31—48.

MACEK Matjaž: Marx in revolucija. Zapis o letošnji »Korčulanski poletni šoli« (14.—24. 8. 1968). Komunist, Lj., 13. sept. 1968, št. 38.

II. FILOZOFIJA

DAMJANOVIĆ Milan: Ideja Hartmannove estetike. Izraz, Sarajevo, 1968/XII, št. 8-9, str. 134—143.

HRIBAR Spomenka: Iz resnice časa. (Kocbekova interpretacija Marxa). Problemi, Lj., 1968, št. 65-66, str. 771 do 814.

HRIBAR Tine: Čas in teologija. Problemi, Lj., 1968, št. 65-66, str. 653 do 736.

MUNISIĆ Zdravko: Filozofske kontroverze francuskih komunista. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 8-9, str. 1183—1196.

PINTAR Milan: Heglova kritika Kantovih antinomij uma. Problemi, Lj., 1968, št. 65-66, str. 817—843.

SUTLIĆ Vanja: Delo in moč. Problemi, Lj., 1968, št. 65-66, str. 759—769.

SARCEVIĆ Abdulah: Kritičko mišljenje u antinomijama savremenog društva. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 7, str. 5—29.

URBANIĆ Ivo: Nekaj uvodnih misli o mišljenju. Problemi, Lj., 1968, št. 65 in 66, str. 643—651.

VOLKMANN-SCHLUCK Karl Heinz: Iz »Uvoda u filozofsko mišljenje«. Problemi, Lj., 1968, št. 65-66, str. 853 do 876.

III. SOCIOLOGIJA

ĐUKIĆ Stana: Sloboda mladih. Socijalna politika, Beograd, 1968/XXIII, št. 5, str. 22—24.

ĐURIĆ Vojislav: Ispitivanje socijalne mobilnosti stanovnika. Sociologija sela, Zagreb 1968/VI, št. 19-20, str. 118—119.

FISCHER Ernst: Umetnost in realizem. Iz predavanja »Marx, umetnost in družba« na dunajski univerzi. Naši razgledi, Lj., 24. avg. 1968, št. 16.

KOSTIĆ Cvetko: Nastava sociologije sela na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Sociologija sela, Zagreb, 1968/VI, št. 19-20, str. 108—109.

SUVAR Stipe: Nastava sociologije sela na filozofskim fakultetima u Zagrebu i Ljubljani. Sociologija sela, Zagreb, 1968/VI, št. 19-20, str. 109 do 112.

ZUPANČIĆ Milan: Društveni položaj i problemi omladine. Sociologija sela, Zagreb, 1968/VI, št. 19-20, str. 98 do 100.

IV. PSIHOLOGIJA

MILANOVIĆ Vladimir: Na marginama neofrojdističke literature. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 5, str. 637 do 658.

- ANIC Josip: Učenici sa sela i učenici iz grada. Sociologija sela, Zagreb, 1968/VI, št. 19-20, str. 65—74.
- BAUMAN Zigmunt: Dve beleške o masovnoj kulturi. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 8-9, str. 1197—1216.
- BOSNJAK Mirko: Aktivna kulturna politika. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 6, str. 757—768.
- CEKIC Miodrag: Poreklo savremenog opšteg obrazovanja. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 8-9, str. 1148—1152.
- CVETKO Vladimir: Ob organizaciji pedagoške službe. Naši razgledi, Lj., 7. sept. 1968, št. 17.
- KAPIDZIC-OSMANAGIC Hanifa: Strukturalna kritika i klasicizam. Izraz, Sarajevo, 1968/XII, št. 8-9, str. 197 do 213.
- KOBE Peter: Znanost in pravo. Pravnik, Lj., 1968/XXIII, št. 4-6, str. 109—111.
- KRANJEC Miško: O nekih vrednotah v socializmu, Komunist, Lj., 15. sept. 1968, št. 38.
- LEŠNIK Rudi: Proti zmedi in stiski z vzgojo. Razmišljanja (I). Komunist, Lj., 15. sept. 1968, št. 38.
- MARENK Ivo: Pred letošnjim vpisom na univerzo. Naši razgledi, Lj., 24. avg. 1968, št. 16.
- STOJANOVIC Dragan: Moć i nemoć nauke. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 8-9, str. 1137—1141.

VI. POLITICNE VEDE

1. Splošna dela

- DEGAN V. D.: Još o neokolonializmu. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 114 do 118.
- DORĐEVIĆ Jovan: Sindikat — autentična organizacija radničke klase. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 5, str. 547—556.
- MILANOVIĆ Vladimir: Ideologija i struktura savremenog društva. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 8-9, str. 1133—1136.
- KARUNAKARAN K. P.: Revolucije u atomsko doba. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 438-9, str. 11—12.

SHANIN Teodor: Seljaštvo kao politički faktor. Sociologija sela, Zagreb, 1968/VI, št. 19-20, str. 25—42.

TRČEK Vinko: Neposredni interesi i istorijske aspiracije radničke klase. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 6, str. 569—575.

VIDAKOVIĆ Zoran: Sindikat i komunistična avangarda. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 5, str. 557—568.

VIDOJEVIĆ Zoran: Avangarda između monopolizacije politike i spontanosti razvoja socijalističkog društva. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 8-9, str. 1085—1104.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

BUZADZIC Milovan: Inercija starog u novim organizacionim oblicima Saveza komunista. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 6, str. 757—768.

CRNOGORČEVIĆ Jovo: Sudska zaštita osnovnih ustavnih prava — član 20. Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1968/LIV, št. 2, str. 171 do 186.

DORĐEVIĆ Zivota: Samoupravljanje i kadrovska politika. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 8-9, str. 1142—1147.

DOZET Dušan: Vseljudska obrambna vojna. Samoobramba. Komunist, Lj., 15. sept. 1968, št. 38.

FIRA Aleksandar: Pet godina aktivnosti ustavnog sudstva u Jugoslaviji. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 6, str. 705—781.

GLOBEVNIK Josip: Savezno opšte zakonodavstvo i neki njegovi problemi. Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1968/LIV, št. 2, str. 147 do 160.

GRGIĆ Tomo: Delo Ustavnega sodišča SR Slovenije v letu 1967. Pravnik, Lj., 1968/XXIII, št. 4-6, str. 213—218.

HRIBERNIK Rudolf-Svarun: Načelo vesplošnega ljudskega odpora in naša pripravljenost. Komunist, Lj., 6. sept. 1968, št. 37.

HUMO Avdo: Muslimani v Jugoslaviji:

1. Potrebna je znanstvena raziskava.
2. Politika prisvajanja.
3. Individualnost naroda.
4. Logika državnosti.

Komunist, Lj., 9., 16., 23., 30. avg. 1968.

JOGAN Savin: Temelji novega volilnega sistema. Delo, Lj., 3. avg. 1968.

NAJDESKI Dimče: Uopšteni pogledi ili smernice za akciju. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 5, str. 576—582.

PEGAN Sergije i Mjat Damjanović: Uloga sindikata u samoupravnem sistemu. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 8-9, str. 1103—1118.

PEROVIĆ Mirko: Prijedlog teza za unapređenje pravosudnog sistema. Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1968/LIV, št. 2, str. 187—218.

PEROVIĆ Mirko: Pouke i perspektive. (Uvodnik o junijskih događajih na beograjski univerzi.) Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 6, str. 691—704.

PREDSEDSTVO in Izvršni komite CK ZKJ: Intervencija je hudo udarec socijalizmu. Komunist, Lj., 23. avg. 1968, št. 35.

RESOLUCIJA desete seje CK ZKJ. Komunist, Lj., 30. avg. 1968, št. 36.

SADIKOVIĆ Čazim: Neki teorijski aspekti skupštine u našem društvu. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 7, str. 49—66.

STANOVIĆ Vojislav: O političkoj odgovornosti i neodgovornosti u našem društvu. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 6, str. 719—739.

STRAHINJIĆ Časlav: Samoupravljanje u kontekstu aktualnih problema društvenog razvitka. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 6, str. 781—797.

TEZE za volilni sistem za zvezno skupšćino. Delo, Lj., 1. avg. 1968.

TOMIC Stojan: Samoupravno povezivanje lokalnih zajednica. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 5, str. 583—598.

VUJOSEVIĆ Miladin: Novi odnosi u društvenim delatnostima. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 5, str. 599 do 612.

3. Politični sistemi in organizacije:

DIZDAREVIĆ Raif: Čehoslovački put u socijalizam. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 5, str. 627—636.

ERVEN L.: Berlin, Nemci i njihov problem. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 438-9, str. 9—10.

KORAKSIĆ Miroslav: Nova vloga sindikatov. Madžarska na poti reforme. Komunist, Lj., 16. avg. 1968, št. 34.

KORAKSIĆ Miroslav: Skupna izjava 6 komunističnih partij. Bratislavski sestaneek je potrdil pravico sleherne

partije do svoje notranje poti in enakopravnosti. Delo, Lj., 5. avg. 1968.

4. Delavska in progresivna gibanja:

KORAKSIĆ Miroslav: Resolucija CK ZK Jugoslavije. Delo, Lj., 26. avg. 1968. (Ob napadu na Češkoslovaško.)

ROCHET Waldek: Grenkoba in bolečina. Naši razgledi, Lj., 7. sept. 1968, št. 17.

TITO: Ustaviti so hoteli napredni socialistični razvoj v ČSSR. Delo, 25. avg. 1968.

5. Mednarodni odnosi:

BUDIMIR Velimir: Titov obisk na Češkoslovaškem. Komunist, Lj., 16. avg. 1968, št. 34.

ĐERĐA Josip: Mnogostruke reperkusije jedne inicijative. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 438-9, str. 3—4.

ĐERĐA Josip: Med Vietnamom in Češkoslovaško. Komunist, Lj., 9. avg. 1968, št. 33.

DRASKIĆ M.: Novi elementi u azijskoj situaciji. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 438-9, str. 12—14.

GRADL Johan Baptist: Još jedna berlinska kriza? Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 438-9, str. 7 do 8.

FRANKO Ivan-Iztok: Varšavska zveza pred 20. avg. in po njem. Vojaško politični komentar. Delo, Lj., 31. avg. 1968.

FRANKO Ivan-Iztok: Vojaški vidiki češkoslovaške krize. So zahodne meje ČSSR res ogrožene in nezavarovane? Vojaško politični komentar. Delo, Lj., 3. avg. 1968.

MATES Leo: Neodrživost sadašnje konstelacije na Bliskom istoku. Međunarodna politika, 1968/XIX, št. 438-9, str. 1—3.

PELICON Ivo: Jugoslavija i zemlje u razvoju. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 438-9, str. 22—23.

PETROVIĆ Ljubomir: Imperijalizam i metode posrednog nastupanja. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, pt. 438-9, str. 24—26.

PETROVIĆ Ljubomir: Rat u Vijetnamu i ekonomski interesi azijskih zema-

lja. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 438-9, str. 17—18.

SAHOVIC Milan: Kodifikacija principa miroljubive i aktivne koegzistencije Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 5, str. 613—626.

SAHOVIĆ Milan: Ugovor o neširenju nuklearnog oružja. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 438-9, str. 17.

VUKADINOVIC Radovan: Novi tokovi nordijske suradnje. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 438-9, str. 5—6.

VII. POLITICNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

KOVACEVIC Mladen: Stambena izgradnja kao faktor oživljavanja privrede. Socijalna politika, Beograd, 1968/XXIII, št. 5, str. 9—13.

PILIĆ Bogdan: Cena u neprivrednim delatnostima. Socijalna politika, Beograd, 1968/XXIII, št. 5, str. 34—40.

POPOVIĆ Miroslav: Lični dohoci u periodu 1964—1967. Socijalna politika, Beograd, 1968/XXIII, št. 5, str. 23 do 28.

RAKOCEVIC Savo: Snaga i slabost bankarskog sistema. Ekonomska politika, Beograd, 1968, št. 856.

SEFER Berislav: Istraživački rad u oblasti životnog standarda. Socijalna

politika, Beograd, 1968/XXIII, št. 5, str. 6—9.

STAHAN Josip: Životni minimum i najniži osobni dohodak. Socijalna politika, Beograd, 1968/XXIII, št. 5, str. 40—44.

VACIĆ Aleksandar: Robna proizvodnja u socijalizmu — ko ekvilibrira i oko čega. Pregled, Sarajevo, 1968/LVIII, št. 7, str. 101—113.

VACIĆ Aleksandar: Jugoslavija i međunarodna podela rada. Gledišta, Beograd, št. 8—9, str. 1153—1164.

VUCIĆ Novica: Stabilnost privrede i kreditna politika. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 8—9, str. 1171—1182.

VUKMIRICA Vujo: Problemi tehničkog progressa i zaposlenosti. Socijalizam, Beograd, 1960/XI, št. 6, str. 740—756.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

BLEU Pierre, Nicolas Boulte: Zakaj je papež dejal »nec. Ozadje enciklike »Humanae vitae«. Delo, Lj., 17. avg. 1968.

MLIVONCIC Ivica: Ekumenski pokret i njegovo značenje. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 8—9, str. 1217—1234.

PAPEŽ — Pavel VI.: Breme in užitek. Papeževa enciklika »Humanae vitae«. Naši razgledi, Lj., 24. avgusta 1968, št. 16.

Tuji avtorji

Rutkjevič, Mihail Nikolajevič,

sovjetski filozof in sociolog, se je rodil leta 1917, leta 1939 je končal študije na fizikalni fakulteti kijevske univerze, leta 1961 postal doktor filozofskih ved. Od 1953 vodi filozofsko katedro Uralske univerze v Sverdlovsku. Kot filozof se predvsem ukvarja s filozofskimi problemi prirodnoslovnih ved, v zadnjih letih pa je dal pobudo in sam sodeloval v vrsti socioloških raziskav, zlasti med uralskimi delavci. V tej zvezi so znane raziskave o tehnično-kulturni ravni sovjetskih delavcev in o premikih v socialni strukturi sovjetske družbe. Poleg učbenika »Dialektični materializem« je napisal vrsto razprav o spoznavno-teoretičnih vprašanjih in o metodah konkretno sociološkega raziskavanja. R. je član uredništva revije »Filosofske nauki«.

iz vsebine naslednjih števil

• BORIS ZIHERL: Ivan Cankar in slovenska družba • BORIS MAJER: Filozofija in zgodovina • DANILO VEZJAK: Vpliv izvoza na rast podjetja • OKROGLA MIZA (tretji razgovor): Pluralizem v samoupravnih družbi • MILAN PINTAR: Razmerjem znanosti na rob • JANEZ ŠKULJ: Razprodaja stanovanj v družbeni lastnini • FRANČEK HUDEJ: Socialna diferenciacija mladine • JOŽE GORIČAR: Tuji študentje pri nas • ZDENKO MEDVEŠ: Znanost — vzgoja in izobraževanje • ERNST FISCHER: Umetnost in sožitje • ANTON BEBLER: Enostrankarski sistemi dežel v razvoju • LESZEK KOLAKOWSKY: Kričanska filozofija zgodovine • ANTON ŽUN: Po petdesetih letih dela »Država in revolucija« •